

KUNNON KANSALAINEN

?

Näyttely
Hakasalmen huvilassa
10.6.2006–15.6.2008

SISÄLLYS

Tiina Merisalo
Tuomas Nevanlinna
Hilkka Vallisaari
Sauli Seppälä
Elina Kallio
Jari Harju
Eva Packalén
Minna Uimonen
Irma Savolainen
Sauli Seppälä
Sauli Seppälä
Sakari Kiuru
Juha Sihvola
Hilkka Vallisaari
Heli Halste-Korpela
Heli Halste-Korpela
Riitta Pakarinen
Minna Sarantola-Weiss
Irma Savolainen

LUKIJALLE	6
KUNNON KANSALAISEN HISTORIAALLISET SEIKKAILUT	8
KATUPEILI KERTOO AJASTAAN	22
MIEHEN KEHO – VAIILLINAISEKSI JÄÄNYT LUOMUS?	28
MUODIKKAASTI MITTOJEN MUKAAN	32
ELÄMÄN VALTTIKORTTI. VIINAKORTIN LYHYT HISTORIA	36
”UUSI ÄITIYS” NAISTEN KANSALAISHYVEENÄ 1700-LUVUN JÄLKIPUOLELLA	42
KANSALAIJUUDEN MARGINAALEISSA	50
VAIVAISTALOSTA HOIVAOSASTOLLE	66
KEMIALLISEN SODANKÄYNNIN VETERAANIT	70
TYÖ – VANGIN VAPAUTTAJA JA PARANTAJA?	80
HELSINGIN LÄÄNINVANKILAN (KATAJANOKAN VANKILAN) VALOKUVADOKUMENTOINTI	88
KUNNON KANSALAISEN IHANTEET JA EUROOPPALAISEN IHMISKUVAN TEOLOGISET JUURET	94
”HERRAN PELKO ON VIISAUDEN ALKU”	104
HYVÄNTEKIJÄN SOHVA	110
KOULUPUKU	114
TYÖ TEKIJÄÄNSÄ KIITTÄÄ	118
VOIKO KUNNON KANSALAINEN NAUTTIA KULUTTAMISESTA?	124
KOLMAS IKÄ	130

LUKIJALLE

Sata vuotta sitten suomalaiset lähtivät joukolla kadulle vaatimaan itselleen äänioikeutta, oikeutta päättää omista asioistaan. Äänioikeutta pidettiin kansalaisten perusoikeutena. Kaikkien hämmästykseksi yleinen äänioikeus toteutui vuonna 1906. Ja kaiken lisäksi myös naisille, ensimmäisenä Euroopassa.

Kansalaisuuden sisältö on muuttunut paljon sadan vuoden aikana. Enää ei äänestäminen herätä samanlaista innostusta ja intohimoa. Välillä tuntuu, että poliittista vaikuttamista ei arvosteta juuri lainkaan kansalaisten keskuudessa. Miksi äänestäminen ei kiinnosta? Onko aika ajanut äänestämisen ohi? Toteutuuko kansalaisuus paremmin esimerkiksi kuluttamisen kuin poliittisen osallistumisen kautta?

Kunnon kansalainen -näyttely käsittelee modernin kansalaisuuden syntyä ja kehittymistä Helsingissä 1800-luvulta tähän päivään. Näyttelyssä tarkastellaan, miten kunnon kansalaisen ominaisuudet ovat muuttuneet ja millä tavoin kunnon kansalaisuuden mallit ovat vaihdelleet esimerkiksi sukupuolen tai yhteiskuntaluokan mukaan. Samalla pohditaan sitä, mitä on pidetty eri aikoina normaalina ja hyväksyttävänä.

Näyttelyssä ei esitetä valmiita vastauksia. Tavoitteenamme on herättää kansalaisuuteen liittyviä kysymyksiä ja tarjota erilaisia näkökulmia omien vastauksien miettimiseen. Oletko sinä kunnon kansalainen?

Kansalaisuuden teema on monitahoinen ja monimutkainen. Näyttelyjulkaisussa olemme halunneet syventää aihetta edelleen. Kaupunginmuseo kiittää lämpimästi kaikkia kirjoittajia.

Helsingissä 21.4.2006.

Tiina Merisalo
Museonjohtaja

KUNNON KANSALAISEN HISTORIALLISET SEIKKAILUT

Tuomas Nevanlinna

Arkaaisessa maailmassa ihannoinnin kohteena oli *sankari*. Hän oli poikkeusyksilö, joka oli tehnyt jotakin suurta, uhrautunut yhteisön puolesta.

Länsimainen kulttuuri on alusta saakka asettunut sankareita vastaan. Sankaruuden tehtävänä on perustaa yhteisö – mutta mikä on yhteisö? Ilman *totuuden* kiintopistettä tai ankkuria se on viime kädessä silkkaa joukon mielivaltaa.

Länsimaisen kulttuurin sankarit ovatkin tyypillisesti *antisankareita*. Sokrates on poliitikkolauman kuolemaan tuomitsema torifilosofi, joka tietää vain sen, ettei tiedä mitään. Evankeliumit tuovat lynkkausmekanismin näkyviin kertomalla miten viaton Jeesus tapetaan häpeällisesti ristillä. Jopa romantiikan juhlima luova nero on antisankari, vaikka poikkeusyksilö onkin: hän ei tarjoa ihmisille muuta seurattavaa mallia kuin omaperäisyyden – siis viime kädessä kunkin ihmisen itsensä.

Minkälainen ihmisen pitäisi olla? Mikä on se ihanne, malli tai esikuva, jonka mukaiseksi itse ja oma elämä tulisi muokata? ”Kunnon kansalainen” on yksi, vaan ei suinkaan ainoa, vastaus tähän kysymykseen.

Kysymys ihmisen mallista tai ihanteesta on ennen kaikkea *kysymys*. Sen esittäminen on merkki siitä, ettei siihen ole yhtä itsestään selvää vastausta. Kysyminen kielii, ettei tradition tarjoamaa maailmaa enää pidetä ainoana mahdollisuutena, vaan ihannetta voidaan etsiä myös yhteisön ylä- ja ulkopuolelta. Tämä kysymys on *filosofian* mahdollistama. Voisi jopa sanoa, että sen esittäminen sellaisenaan merkitsee filosofian syntyä.

Antiikin filosofian vastaus oli viisaan ihmisen ihanne. Myöhäishelteeniset filosofiakoulut pitivät Sokratesta sen ruumiillistumana. Kristinuskokatkaisee tämän tradition: sen mukaan ihmisen ei ole mahdollista täydellistyä tässä maailmassa. Ja vasta paljon myöhemmin, modernina aikana syntyy ajatus ”kunnon kansalaisesta”.

On moniakin syitä sille, ettei kunnon kansalaisuus voinut asettua ihanteeksi ennen kulttuurista nykyaikaa. Kunnon kansalainen ei ole eristäytynyt filosofi eikä liioin kuninkaan uskollinen alamainen. Hän kuuluu olemukseltaan porvarillisen vallankumouksen jälkeiseen keskiluokkaan. Kunnon kansalainen on lainkuuliainen, mutta ei pelkästään sitä: hän ruumiillistaa jonkin epämääräisemmän normin siitä, miten ”kuuluu olla”. Hän ei pyri määrätietoisesti harjoittamaan jonkin tietyn opin mukaista elämää, vaan elää niin kuin ”sitä eletään”. Ei ole ristiriita, että tähän passiivielämään hän voi pyrkiä aktiivisestikin.

Vaikka kunnon kansalainen haluaa kuulua hyväksyttyyn yhteiskuntaan, hänkin on antisankari. Sankari on tehnyt jotakin poikkeuksellista, mutta kunnon kansalainen nimenomaisesti ei poikkeaa. Sankarilla on aina nimi, sen sijaan kunnon kansalainen on tyypillisesti nimetön. Sankari ikuistaa itsensä ratkaisevassa taistelussa historiaan, kun taas kunnon kansalainen erottuu vain häivänä Tuntemattoman Sotilaan muistomerkissä.

Erotan seuraavassa kolme kunnon kansalaisen päämuotoa: *poliittisen, kulttuurisen ja sosiaalisen*. Vaikka tarkastelu on tyyppitelevä eikä historiallinen, kuultaa siinä tietty kronologiakin.

POLIITTINEN KUNNON KANSALAINEN

Valistus ja täysi-ikäisyys

Immanuel Kant määritteli vuonna 1784 valistuksen ”itseaiheutetusta alaikäisyyden tilasta” irtipääsemiseksi. Alaikäinen ihminen ei käytä järkeään itsenäisesti ja vapaasti. Ihminen on alaikäinen omasta syystään silloin, kun hänellä on järki, mutta ei rohkene ilman auktoriteetin johdatusta käyttää sitä.

Kantin mukaan laiskuus ja raukkamaisuus aiheuttavat sen, että suuri osa ihmisistä jää mielellään alaikäisiksi. Alaikäisenä oleminen on näet *mukavaa*. Kant kirjoittaa: ”Jos minulla on kirja, josta saan ymmärrystä, tai sielunpaimen, joka hoitaa omaatuntoani, tai lääkäri, joka tarkkailee ruokavaliotani jne., silloin minun ei tarvitse vaivata itseäni. Minun ei ole tarpeen ajatella...”

Vapaasti järkeään käyttävä, autonominen subjekti on valistuksen ihmisihanne ja kunnon kansalaisen malli. Sen vastatyyppejä edustaa auktoriteettia passiivisesti totteleva ja tälle vastuun siirtävä kansalainen.

Kansallisfilosofi Snellman jatkaa tätä perintöä. Hän kyllä korostaa lain ja kansan tapojen merkitystä, mutta niidenkin seuraamisessa on oltava refleksiivinen (järkeään käyttävä ja tietoinen) ja luova. Vain siten voi saavuttaa todellisen siveellisyys. Hyvä kansalainen ei ole passiivinen alamainen, vaan itsekasvatus ja kehittynyt omatunto ovat hänen olennaisista piirteistään.

Snellmanilainen kunnon kansalainen on siis sivistysporvari. Tämän hahmon kuusikymmenlukulainen kritiikki syöksi unholaan, kahdella tavalla: radikaalit kulttuurikapinalliset epäilivät häntä pelkäksi porvariksi samalla kun maltilliset hyvinvointivaltion rakentajat tekivät hänestä teknokraatin.

Jälkikäteistarkkailijan silmään ei kuitenkaan voi olla pistämättä ylioppilasradikalismien snellmanilaisuus: osallistuvan kansalaisuuden ihanne ja tapojen kriittisen uudistamisen projekti yhdistyivät siinä ajatukseen sivistyneistöstä, joka astuisi seuraavan sukupolven kansakunnan johtoon.

Sodanjälkeinen aktiivinen kansalaisuus

Valistuksen täysi-ikäiseltä kansalaiselta edellytetään aktiivisuutta. Sodanjälkeisessä hyvinvointivaltioajattelussa aktiivisuudesta tulee suorastaan päähyve. Samalla koko ajatus muuttuu. Kunnon kansalainen käsitetään nyt ennen kaikkea *tuottavaksi*, niin työntekijänä kuin yrittäjänäkin tuottamaan kykeneväksi. Järki, johon tässä vedotaan, ei ole kunkin ihmisen yksilöllinen järki, vaan valtiollis-taloudellinen etu: yhteiskuntakokonaisuuden kannalta on tähdellistä, että väestö on mahdollisimman toimeliasta ja produktiivista.

Suomessa tämän ihanteen muotoili Pekka Kuusi kuulussa teoksessaan *60-luvun sosiaalipolitiikka*: enää ei tarvita vanhakantaista kurinpitoa ja moralismia, vaan taloudellis-yhteiskunnallisen kokonaisnäkökulman sanelemia sosiaaliteknologisia reformeja. Kansalaiset on mobilisoitava mukaan taloudelliseen kasvupyrkimykseen.

Mika Ojakangas on jäljittänyt tälle Kuusen ihanteelle oivan vastatyypin: *Putkinotkon* Juutas Käkriäisen. Hän on hidas, laiska ja itsepäinen. Laiskuus ei tarkoita, ettei Käkriäinen voisi olla hyvinkin uuras, kun sille päälle sattuu. Pahinta hänessä Kuusen kaltaisen ideologin silmissä ei kuitenkaan ole hänen saamattomuutensa. Varsinaisen uhan Käkriäisestä tekee se, että hän ei jätä tekojensa ja mahdollisuuksiensa väliin mitään sellaista aukkoa, johon valta voisi tarttua ja jota se voisi alkaa organisoida.

Käkriäinen toteuttaa kaikki nautintonsa, pyrkimyksensä ja mahdollisuutensa jokaisessa teossaan. Tässä myös Käkriäisen ”itsepäisyyden” salaisuus – ja sen voima: kyseessä ei ole kiukuttelu tahi itsetarkoituksellinen vastaanhangottelu, vaan se, että hän yksinkertaisesti *on mitä on*. Ei löydy raitiaa, josta valta voisi uida sisään ja valjastaa Käkriäisen hyvinvointivaltion edellyttämän kasvun palvelukseen.

Aktiivisen ja tuottavan kansalaisen ihanne on säilynyt aina näihin päiviin. Se pysyy niidenkin äänenpainojen lähtökohtana, jotka arvostelevalt hyvinvointivaltiota passivoivana, holhoavana ja kannustinloukkujen ansoittamana rakenteena. Tuottava ja aktiivinen kansalainen tarjoaa tälle

kritiikille yhä mittapuun; poikkeava väite on vain se, että hyvinvointivaltio lannistaa muutoin spontaania ja toimeliasta yksilöä.

Kuusikymmenlukulainen nuorisokapina tyrkytti sekin omaa versiotaan aktiivisen kansalaisuuden ihanteesta (sen edustajat veivät myöhemmin loppuun Kuusen visioimat uudistukset). Talouden sijasta tosin korostettiin poliittista tiedostamista ja sen pohjalta nousevaa ”osallistumista”.

Esimerkkinä voisi mainita teoksen *Vasen laita lavea* (1969), jonka sivuilla radikaaliprofessori Antti Eskola totesi ihanteekseen tiedostavan yhteiskunnan. Samalla hän esittää osallistuvan ja tiedostavan ihmisen vastakuvan: ”Minulle puhe maailman kammottavimmasta ihmisestä tuo mieleen nyky-yhteiskuntamme tavallisen keskiluokkaisen kuluttajan, miehen, naisen avioparin tai kokonaisen hirviöperheen. [...] Hän on aivan tavallinen palkansaaja [...] Hänen työnsä on pikemminkin rutiinimaista kuin luovaa; hänen asemansa on työorganisaatiossa pikemmin keskivaiheilla kuin alimmalla tai ylimmällä portaalla.”¹ Tämän kammottavimman ihmisen suhde tavaroihin on vääristynyt, keinojen ja päämäärien suhde on kääntynyt nurin.

Vaikka Eskola ei suoraan mainitsekaan ”kunnon kansalaista”, käy ilmi, että tämä on hänelle pikemminkin kauhistuksen kuin ihailun aihe. Näin pääsemmekin romanttisen kulttuurikritiikin ydinväitteeseen: kunnon kansalainen on pahinta mitä kuvitella saattaa.

KULTTUURI: KUNNOLLINEN KANSALAINEN

Mitä vastaan romantikko kapinoi? Poroporvaria, sopeutujaa, konformistia, filisteriä. Romantikon silmissä kunnon kansalainen on pelkkä laumaeläin. Tälle otukselle tärkeintä on aina se, miltä asiat muiden silmissä *näyttävät*: kulissit, status, toisten katse, huomiota herättävän huomiota herättämättömät mielipiteet.

Tällä kritiikillä on pitkät perinteet. Kun filosofian isä Platon asetti vastakkain totuuden ja pelkän mielipiteen, hän viittasi jälkimmäiseen sanalla *doxa*. Sana tarkoittaa luulon lisäksi myös ”mainetta”: sitä, miltä asiat näyttävät, vaan eivät välttämättä ole. Vain filosofi kykenee sahaamaan poikki sitä *doxaa* millä istuu. Siispä romantiikan vihjatessa, että kulissiporvarilta puuttuu kyky tai halu asettaa vallitsevat arvot kyseenalaiseksi, moitteen kärki kohdistuu juuri sokraattisen ironian puutteeseen.

Romanttisessa kritiikissä kuuluu evankelinen pohjavire: pikkuporvari

on eräänlainen ”fariseus”. Rousseau’n kritiikki turhamaisuutta ja statuskilpailua vastaan ennakoii sitten romantiikkaa jo suoranaisesti.

Saksalaisen varhaisromantiikan ajattelijat kehittivät myös *neron* käsitteen: hahmon, joka kykenee luomaan uutta ilman edeltävää esikuvaa (kuin Jumala konsanaan tai kuin Spinozan luova luonto, *natura naturans*). Viime kädessä jokaisen ihmisen olisi oltava itse itseään luova teos, joka ei jäljittele mitään annettua mallia. Ihmisenä olemisen ohjeeksi nousee paradoksaalinen käsky: ”Ole niin kuin minä – erilainen!” Tai: ”Ole spontaani!” Neron vastakohta on tietenkin konformisti – siis kunnon kansalainen.

Näissä romantiikan jalanjäljissä ovat sittemmin astelleet mm. boheemit, taiteen avantgardeliikkeet, hipit ja punk.

Friedrich Nietzsche esitti pikkuporvarin kritiikistä oman versionsa.

Nietzsche ruoti vapaa-ajattelijoiden oppi-isän D. F. Straussin vanhoilla päivillään vuonna 1871 julkaisemaa kirjaa *Uusi ja vanha usko*. Siinä Strauss propagoi vanhaa kristillisyyttä vastaan uudenlaista uskoa, jonka taivas voisi toteutua jo tässä maailmassa. Miten? No, paratiisin ovet aukeavat, kunhan saamme ja osaamme nauttia kulttuurihistorian suurista huipuista. Uudella uskolla on myös omat pyhäinjäänteensä, esimerkiksi Goethen ja Schillerin kirjeenvaihto...

Straussin käsissä kulttuurista tulee eräänlainen gastronominen maailmanympärimatka. Haydnia voidaan tarjoilla ”keittona”, Mozartia ”pääruuaksi” ja Beethovenia ”jälkiruuaksi”. Uuden uskon uljastama nykyihminen on siinä onnellisessa asemassa, että hän voi nauttia kaikista kulttuurin tuotteista niiden tyylieroista riippumatta. Tätä etuoikeuttahan vanhan maailman klassikoilla ei ollut.

Nietzschen silmissä Strauss oli kuvottava kulttuurinen poroporvari, filisteri. Straussin ”rakkaus kulttuuria kohtaan” oli hänestä pelkästään halpaa ja naurettavaa. Ikään kuin taiteen ja kulttuurin suurimmat saavutukset olisi tehty vain, jotta ne lopulta tyydyttäisivät tätä maallikkomaista tirkistelijää! Vaikka Strauss tiesi paljon kulttuurista, hänellä itsellään ei ollut minkäänlaista kulttuuria. Tuntija ilman makua, ilman yhtä yhtenäistä tyyliä, ei ole kulttuuri-ihminen vaan barbaari. Tällainen hahmo sijoittuu ihailemiinsa kulttuurituotteisiin kuin mato, joka elää siitä mitä tuhoaa.

Nietzschen mukaan mikään suuri ei voi syntyä eristyneisyydessä, kehittyä itsestään. Se tarvitsee kasvuympäristön, *kulttuurisen horisontin*.

Modernilla ihmisellä se vain on perin outoa laatua. Se näet koostuu kuvitelmasta, että ihminen kykenisi arvostamaan kaikkien kulttuurien saavutuksia ja nauttimaan niistä yhtäläisesti. Tämä horisontti tuhoaa kaikki horisontit ja samalla todellisen kulttuurin edellytyksen: taiteellisen tyylin ykseyden, maun johdonmukaisuuden. Nietzsche kutsuukin tätä rajatonta ja mautonta kulttuuriaistia *historiataudiksi*.

Martin Heidegger vuorostaan esittää teoksessaan *Oleminen ja aika* kuuluisan analyysin *Das Manista*, kenestä-tahansa. Se on yksi ihmisen olemismahdollisuuksista. Vaikka *Das Man* on ihmisen arkipäiväisyyteen kuuluva, väistämätön ilmiö, Heidegger kuitenkin erottaa sen varsinaisesta tai autenttisesta olemisesta.

Das Man on tila, jossa ”toisten mielivalta” hallitsee jokapäiväisiä olemismahdollisuuksiamme. Nämä toiset eivät kuitenkaan ole määrättyjä toisia: päinvastoin, jokainen toinen voi edustaa tätä toista. Ratkaisevaa tässä on juuri tuo ”toisten huomaamaton herruus”, jonka ihminen on aavistamattaan omaksunut. Heidegger korostaa, ettei tämä toinen ole tämä tai tuo, ei joku tietty henkilö tai taho eikä edes kaikkien summa. Pikemminkin kyseessä on kuka tahansa, johon viitataan vaikkapa ilmauksin ”sanovat kylällä” tai ”mutta kaikillahan on se” tai ”eihän niin tehdä”.

Heidegger maalailee: ”Me nautimme ja huvittelemme, kuten *kuka tahansa* nauttii; me luemme, näemme ja arvioimme kirjallisuutta ja taidetta, kuten *kuka tahansa* näkee ja arvioi, mutta myös vetäydymme ’suurista laumoista’ syrjään, kuten *kuka tahansa* vetäytyy...”²

”Kenen tahansa” olemistapaan uppoutunut ihminen kuvittelee olevansa kunnon kansalainen. Ehkä hän sitä onkin, mutta Heideggerin silmissä tämä ei vielä tee hänestä kunnon ihmistä – sitä Daseinia varsinaisimmillaan, joka kykenee tekemään itsestään Kohtalokkaan Päätöksen avulla historiallisen toimijan. (Tämän vaihtoehdon varsinaisuudesta on tosin oltu monta eri mieltä, varsinkin sodan jälkeen.)

Heidegger korostaa, ettei ”kuka tahansa” ole mikään yleinen subjekti, joka leijuisi subjektien moneuden yläpuolella. Ajatuksen voisi muotoilla hie-
man toisin termin näin: kunnon kansalainen on se, joka seuraa Yleistetyn Toisen logiikkaa. Mitä se tarkoittaa? Ei sitä, että uskotaan samaan kuin muut tai tehdään samaa kuin muut. Pikemminkin on kyse siitä, että uskotaan siihen, mihin *toisten uskotaan uskovan*. Tästä muotoilusta nähdään,

ettei tämä toinen ole kukaan tietty ihminen tai mikään taho, vaan *suhde*. Se on suhde, joka kaikilla on kuviteltuun toiseen ilman, että kukaan toinen ”olisi” tuo toinen. Ilman tällaista suhdetta toiseen sosiaalinen elämä ei olisi mahdollista. Voi kuitenkin olla eroja *samastumisen* asteessa: ehkä pikkuporvari on se, joka identifioituu kuviteltuun toiseen ja ikään kuin asettuu sen paikkaan?

Jos yhteisö on moraalikasvoiltaan vakaa ja hitaasti muuttuva, moinen pikkuporvari näyttäytyy kunnon kansalaisen perikuvana. Mutta jos eletään kiihkeämpiä aikoja ja se ”mihin uskotaan toisten uskovan” on pakotettu jatkuvaan liikkeeseen, pikkuporvarin perimmäinen *opportunisti* nousee väkisinkin pintaan.

Vähitellen alkaa näyttää siltä, että kunnon kansalainen esitetään useammin ivan ja kokkapuheiden kohteena kuin vakavasti otettavana ja seurattavana ihanteena. Onko pikkuporvarillisuutta ensinkään olemassa siinä muodossa kuin romantiikka on halunnut sen murskata? Onko poroporvari pelkkä irvikuva, kritiikin ylösrakentama ”olkimies”?

Näin voi aiheellisesti epäillä. Olennaisinta on kuitenkin se, että romanttinen kritiikki on lyönyt läpi. Siitä itsestään on tullut normi. Eikö nykyään ole tyypillistä juuri se, ettei kukaan halua olla ”tavallinen”?

Ajatellaan jotakin kulttuurisesti yhtenäisempää tila-aikaa – vaikkapa vanhaa pikkukaupunkimoraalia tai 1900-luvun alkupuolen kaupunkiporvariston arvomaailmaa. Minkälainen suhde toiseen niissä kukoisti? Luultavasti ajateltiin, että toiset ovat moraalisempia kuin itse. Rikkeet pyrittiin piilottamaan muilta, muutenhan muut kauhistuisivat, nuo kunnon ihmiset...

Romanttinen kritiikki asetti tätä vastaan vapauden ja rehellisyyden kaksoisvaatimuksen: Tiukka yhteisöllinen moraalikoodi rajoittaa ihmisen vapautta. Ja toisaalta pyrkimys nuhteettomaan ulkokuoreen on silkkaa kaksinaismoraalia, joka tuhoaa ihmisen rehellisyyden.

Läpi meni! Ja mikä on lopputulos? Maailma, jossa *itse on toisia moraalisempi*. Maailma, jossa jokainen valittaa, että ”itsekkyyks leviää” ja ”maailma on paha”. Ja että kyllä minä, mutta kun nuo muut...

Tällainen närkästys osallistuu performatiivisesti sen maailman tuhoon, jota se haikailee. Yhteisöllisen moraalin ydin on luottamus toisiin. Mutta sitä ei tuhoa toisten itsekkyyks, vaan *epäily* toisten itsekkyydestä.

Tässä yhteydessä en malta olla huomauttamatta eräästä historian hä-

ränpylystä. Ennen moraali ja yhteisö olivat oikeiston iskusanoja ja vasemmisto piti niitä pelkinä sumuverhoina systeemille, joka piti räjäytettämän rikki. Nykyään moraalista ja yhteisöllisyydestä vikisee yhä vanhemmaksi käyvä vasemmisto ja nuoruutta uhkuva oikeisto saarnaa ”luovan tuhon” välttämättömyyttä...

Oli miten oli, kohta jokainen ylpeilee sillä, että ei ole ”kunnon kansalainen”. Tällaista maailmaa vaanii uskonformismin vaara. Mitä se on? Ajattelua, jossa ironiasta tulee maailmaan osallistumisen *veruke*. Ironinen uskonformisti ajattelee voivansa ryhtyä mihin tahansa tylsään, epäilyttävään tai naurettavaan hankkeeseen, koska

- on ”sisäisesti kriittinen”
- ei ole ”sydäimestään” mukana
- tekee jutun ”tietoisena” sen huonoudesta
- on ”boheemi” insinööri
- ei ole ”tavallinen” TV-katsoja
- ”epäilee” kaikkea ja sanoo tämän kapakassa
- ei ole tarjoilija vaan ”melkein” tähti
- julkaisee ”kohta” pöytälaatikkoromaaninsa
- ei ”usko toisiin” (toisin kuin toiset)...

SOSIAALINEN: KUNTOKANSALAISSUUS

Yksilö ja massa ne yhteen sopii

Modernissa ajattelussa on 1800-luvulta alkaen ollut ”medikalisoiva” tendenssi: siihen, mitä uskonto piti syntinä, suhtaudutaan *sairautena*. Koska alkoholismi ei enää ole moraalinen rike, ei ole pappien asia paheksua sitä, vaan lääkärien ja psykiatrien on se parannettava. Samalla päähuomio siirtyy teon tuomitsemisesta tekijän luokitteluun ja valvontaan: jos vanhassa maailmassa homoseksuaalisesta aktista saatettiin rangaista, nykyään puhutaan ihmisistä, jotka *ovat* homoseksuaaleja. Vastaavasti varas ei ehkä pelkästään varasta, vaan saattaa sielulliselta rakenteeltaan ”olla varas” (kleptomania).

Sairaus on synnin tavoin normista poikkeamista, mutta medikalisoituneessa ajattelussa itse normikin ymmärretään ”tieteellisesti” mitattavissa olevaksi asiaksi. Syntyy *normalisoiva* valta, jonka myötä normiksi oudolla tavalla kohoaa norminmukaisuus itse.

”Normaali” tarkoittaa sekä tilastollisesti keskimääräistä että norminmukaista. Toisin sanoen se tekee keskivertoisuudesta ihannemitan, taval-

lisuudesta tavoiteltavaa. Normalisoivan vallan alaisuudessa joudumme mittaamaan itseämme suhteessa tilastolliseen keskimäärään, mitä ikinä teemme. Tämä logiikka alkaa neuvolassa, jatkuu koululuokassa ja hui-pentuu kansanterveystieteessä.

Normalisoiva vallankäyttö ei pakota eikä änge kaikkia samaan muotiin. Sen toiminnalle on päinvastoin tärkeää juuri se, ettei kukaan ole kaikissa suhteissa normaali. Sen pääefekti on aikaansaatu *itsetarkkailu*. (Juuri tämän ansan Juutas Käkriäinen vältti, toisin kuin naiivi ”boheemi”, joka on normaaliudesta käänteisesti riippuvainen.)

Normalisoiva valta tuo näkyviin myös tasa-arvon ja hierarkisoinnin perustavan yhteyden. Tilastollinen massakontrolli on tasa-arvoista: se ei oleta kenestäkään etukäteen mitään, vaan jokainen mitataan. Mutta juuri tätä kautta ihmiset voidaan asettaa hierarkisiin suhteisiin keskenään – vain pohjimmiltaan tasa-arvoiset voidaan järjestää samalle janalle ylimmästä alimpaan.

Yksi normalisoivan vallan tyypillinen menetelmä on massan alistaminen valvontaan jonkin uhkaavan, mutta harvinaisen ääritapauksen torjumiseksi. Idea on tasa-arvoisesti se, että koska kuka tahansa voi olla terroristi, taudinkantaja (jne.), niin kaikki on tutkittava. Toisaalta varmaa on myös se, että ken todella haluaa tehdä terroriteon, pystyy sen myös tekemään, vaikka joka julmetun turisti olisi riisunut turvatarkastuksessa kenkensä.

Toinen esimerkki. Eräällä ystävälläni oli asiaa firmaan. Läpäistyään muutaman tusinan elektronisesti toimivia portteja ja niihin yhdistettyjä kamera- ja paljastuslaitteita hän kysyi turvallisuusmieheltä: ”Taidatte todella pelätä varkaita?” ”No, tämä on iso yhtiö”, vastasi turvallisuusmies. ”Mutta *tositapauksen* sattuessa käännämme tietysti kaikki hälytyslaitteet pois päältä.”

Ystäväni kohotti kysyvästi kulmakarvojaan. ”Tästä on tarkat ohjeet”, vartija selitti. ”On ihan turhaa esittää sankaria.”

Normalisoiva vallankäyttö synnyttää yksilön ja massan salavuoteuden. Kukaan ei edusta keskimäärää sellaisenaan. Jos olen ruuhkassa, muut muodostavat massan ja minä olen poikkeus. Suhteessa tilastoon olen niin ikään poikkeus – minulla ei esimerkiksi ole 1,7:ää lasta. Kuitenkin yksilöt voidaan aina kerätä massaksi, kunhan heidät jonkin muuttujan suhteen määritellään ja mitataan. Vaaleissa äänet lasketaan yhteen.

Kuluttaessa äänestetään rahalla ja muodostetaan yleisöjä ja kulutussegmenttejä. Työpanoksemme voidaan mitata – ja uskokaa, sitä mitataan. Evoluutiopsykologit säestävät ilahtuneina: naisen vetovoiman ratkaisee vyötärön ja lantion suhdeluku ja miehen vetovoiman ties mitkä muut mitat.

Ihminen on siis aina poikkeus suhteessa määrällis-tilastolliseen normiin ja sikäli ”yksilö”. Mutta samalla häntä jatkuvasti mitataan suhteessa normaaliuteen, ja ennen kaikkea hänen on pakko mittauttaa itseään suhteessa muihin: päättää ollako keskipainoinen, ratkaista gallupien perusteella ketä ”kannattaa” äänestää, ennakoida sitä mitä toiset ajattelevat voittaakseen rahaa pörssissä...

Monet uusliberalismin haarat vastustavat suullaan massoittumista ja valtiollistumista ”yksilön” nimissä. Yhteisöllinen liittoutuminen ja solidaarisuus nähdään irrationaalisina ja taantumuksellisina rakenteina. Itse asiassa tällainen logiikka pikemminkin toteuttaa sitä mitä vastustaa. Ammattiyhdistys- ja korporaatiokritiikin nimissä yksilöiden väliltä pyritään poistamaan viimeisetkin vaakasuorat siteet. Lopulta yksilö joutuu kohtaamaan yritysten ja valtion vaatimukset *suoraan*, ilman minkäänlaista ”puskuria”. Jokaisesta tulee valtioasiakas ja yksityisyrittäjä, joka solmii liittolaisuuksia muiden kanssa vain hyötynäkökohtien sanelemana. Ihmiset kilpailutetaan toisiaan vastaan loppuunviljellyn ”hajota ja hallitse” -periaatteen hengessä.

Samalla yksilön on pakko muokata ja stilisoida itseään instituutioille kelpaavaan muotoon. Tämä on omiaan ruokkimaan opportunistista mielenlaatua. Ero aiempaan opportunistiin piilee kuitenkin siinä, että nykyään mukautumisen malli härmistyy hädin tuskin hetkeksi: se vaihtelee suhdanteiden mukaan, joiden ailahtelua perustellaan viittaamalla gallupeissa, pörssissä, markkinatutkimuksissa ja muodeissa saatavaan ”yleisöpalautteeseen”.

Näin itsensä muokkaamiselta viimeistään katoaa uskonnollisesti tai filosofisesti perusteltu ideaali, ja menestymisen ehdoksi jää pelkkä kameleonttimainen kyky olla kiinnittymättä mihinkään. Tuloksena on jonkinlainen yksilöllistymisen nimissä tapahtuva tee-se-itse-homogenisoituminen, joka tapahtuu instituutioiden (yritysten, koulutuslaitosten, valtion...) ehdoilla.

Kuntokansalaisuus ilmentyy myös sangen kirjaimellisella tavalla. Viitta

tietenkin kehonrakennuksen, plastiikkakirurgian ja laihduttamisvimman kaltaisiin ilmiöihin. Niissä ei ole kysymys kansalaisuusihanteen hajoamisesta tai ruumiin pinnallisesta ihannoinnista. Pikemminkin voisi sanoa, että kyseessä on *bodybildung*. Se on sivistysprojektin nihilistinen pääte-muoto. Kyseessä todella on *bildungin* jatke, koska yhä on kysymys itsen muokkaamisesta mallin tai ideaalin mukaan. Samalla siinä huipentuu myös helleeniskristillisen tradition ruumiskielteisyyks: lähtökohtana on ruumiin *kelpaamattomuus* – joko osittain (vrt. kehonrakennus, dieetit, plastiikkakirurgia) tai kokonaan (vrt. anoreksia ja erilaiset ”ruumis helvettiin ja aivot kovalevyille” -hankkeet).

Nihilististä *bodybildung* on siksi, että siinä ruumista vastaan asettuu koko tuonpuoleisuuden intensiteetti, mutta ilman sisältöä. Se on askeesia ilman eettistä substanssia. Jäljelle jää pelkkä itseisarvoiseksi ”itsehallinnaksi” käsitetty ruumiin teknistäminen; narsistinen itsemuokkaus lyhytaikaisen suosion vuoksi.

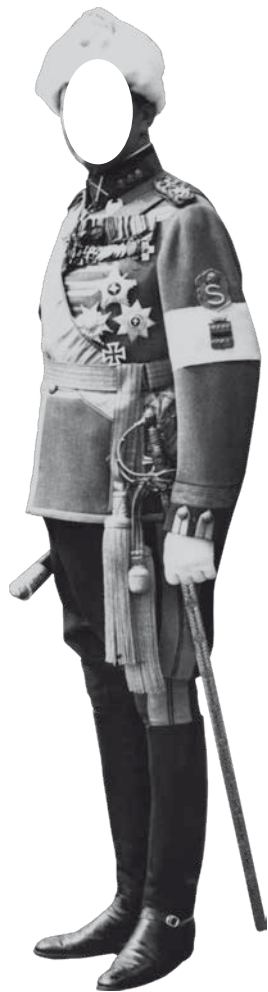
Mutta ehkä traditio tässä saa vain sen, minkä ansaitsee. Vai onko narsistinen itsemuokkaus pitkäaikaisen, tuonpuoleisen suosion vuoksi jotenkin syvällisempi hanke?

Menestyjä ja luuseri

Vielä 1960-luvulla puhuttiin ”vieraantumisesta”. Osaltaan tämä puheta- pa heijasti tilannetta, jossa työnjako henkiseen ja ruumiilliseen työhön oli nykyistä selvempi: ajateltiin, että arkkitehdit, toimittajat, taiteilijat jne. saattoivat työssään toteuttaa itseään, kun taas teollinen liukuhihnatyöläinen oli vieraantunut varsinaisesta ihmisyydestään pelkäksi koneiston rat- taaksi.

Nykyään henkisen ja ruumiillisen työn ero on suhteellistunut. Informaatiotyö on henkistä ja ”luovuuden” mielikuvien kyllästä-mää. Samalla tietoteknologia on läpäissyt myös perinteisen tehdastyön. Projekti- ja pätkätöitä tekevät ovat entisajan taiteilijoiden tapaan ”koko ajan töissä ja koko ajan lomalla”. Alihankkijana toimiminen ja itsepromootioon pe- rustuva free-lance-toimeentulo edellyttävät ”verkostoja”, piireihin pääse- mistä, ”mukana” pysyttelemistä.

Tässä tilanteessa ei puhuta vieraantumisesta, vaan syrjäytymisestä. Jos vieraantuminen tapahtui talouden sisällä ja sen vuoksi, syrjäytyminen merkitsee ajautumista talouden ulkopuolelle.

Antiikissa ylimmän kansanosan muodostivat vapaat ja joutilaat miehet. Nykyään menestyjät paiskovat ympärivuorokautisesti töitä ja köyhät ovat työttöminä. On lisättävä, että nykytyötön tuskin on vapaa. Yleensä hän ei ole edes joutilas, koska mitä todennäköisimmin hänet on sysätty uudelleenkoulutukseen. (Näin voidaan näet estää syrjäytyminen.)

Nykyminenestyjä on hänkin sangen erinäköinen kuin vanhamoderni aisaparinsa, kunnon sivistysporvari. Jälkimmäinen antoi olemuksellaan ymmärtää, että korkeaan yhteiskunnalliseen asemaan liittyi tietty vastuuta tai lunastusvelvoite: kulttuuriperinnön rikas hallinta ja hyvät tavat. Nykyään yläluokka taas koostuu rikkaista, joiden bisnesmenestys perustuu itse itsensä ja joiden ei enää siksi tarvitse erikseen oikeuttaa asemaansa kulttuurisesti.

Sivistysporvari on vienyt mukanaan myös työläisvastineensa ”kansankynttilän” tai yksityisajattelijan. Jäljelle jääneen tyhjyden on täyttänyt *portfolioproletariaatti*. Tästä ryhmästä valikoituvat tulevat menestyjät ja syrjäytyvät. Portfolioproletaari kaupittelee itseään työmarkkinoilla ja mediassa ja yrittää epätoivoisesti osoittautua jonkin arvoiseksi kunnonkansalaisuuden valutussa. Valitettavasti se on kuitenkin irrotettu kultakannasta ja pantu kellumaan, joten portfolioproletaarin on pakko yrittää vimmatusti erottautua toisista kilpailussa siitä, kuka eniten muistuttaa toista.

Kirjallisuus

Augustinus 1981. Tunnustukset. Helsinki: SLEY-kirjat.

Baudrillard, Jean 2003. The Spirit of Terrorism. London: Verso 2003.

Debord, Guy 2005. Speaktaakkelin Helsinki: Summa.

Foucault, Michel 1998. Seksuaalisuuden historia. Suom. Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.

Eskola, Antti 1969. Vasen laita lavea. Helsinki: Kirjayhtymä.

Haaparanta, Leila. ”Sivistys ja muutos”, www.tsv.fi/ttapaht/993/haaparanta.htm.

Heidegger, Martin 2000. Oleminen ja aika. Tampere: Vastapaino.

Holvas, Jakke & Vähämäki, Jussi 2005. Odotustila. Helsinki: Teos.

Kant, Immanuel 1995. ”Mitä on valistus?”. Teoksessa Koivisto, Mäki & Uusitupa (toim.): Mitä on valistus? Tampere: Vastapaino.

Kuusi, Pekka 1961. 60-luvun sosiaalipolitiikka. Helsinki: WSOY.

Lacoue-Labarthe, Philippe & Nancy, Jean-Luc 2002. Natsimyytti. Helsinki: Tutkijaliitto.

Nevanlinna, Tuomas 2002. Surullinen tapiiri ja muita kirjoituksia. Helsinki: Tammi.

Nevanlinna, Tuomas 2003. ”Viisauden paikanpitäjästä bodybildungiksi”. Teoksessa Riikonen, Virve (toim.): Valistuksesta tietämysyhteiskuntaan. Helsinki: Opintotoiminnan keskusliitto.

Nevanlinna, Tuomas & Relander, Jukka 2006. Työn sanat. Helsinki: Teos.

Nietzsche, Friedrich 1999. Historian hyödyt ja haitallisuudesta elämän kannalta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, JULPU.

Ojakangas, Mika 2000. ”Hyvinvoinnin eetos ja ’passiivisen väestön ongelma’”. T&E 3/2000.

Ojakangas, Mika 2002. Kenen tahansa politiikka. Kohti ulossulkematonta poliittista yhteisöä. Helsinki: Tutkijaliitto.

Platon 1999b. Valtio. Teokset IV. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava.

Vähämäki, Jussi 1994. ”Oikeaa vai väärää politiikkaa”. T&E 4/1994.

Yack, Bernard 1992. The Longing for Total Revolution: Philosophic Sources of Social Discontent from Rousseau to Marx and Nietzsche. University of California Press.

Zizek, Slavoj 1998. Ticklish Subject. The Absent Centre of Political Ontology. Helsinki Verso.

Viitteet

- Eskola 1969, 63–64.
- Heidegger 2000, 165–166.

KATUPEILI KERTOO AJASTAAN

Hilkka Vallisaari

Katupeili, kuvaavammalta nimeltään juorupeili oli kadunpuoleisen ikkunan kehykseen kiinnitetty peililaite, josta sisällä olija saattoi huomaamattomasti seurata, mitä kadulla tapahtui. Se tuli muotiin Suomen puutalokaupungeissa 1800-luvun puolenvälin vaiheilla. Vaikka juorupeilejä ei enää juuri näe, sana herättää mielikuvia ahdasmielisestä pikkukaupunkiympäristöstä, jossa ihmiset tirkistelivät salaa toistensa elämää verhojen lomasta. Se oli oman aikansa keskiluokkaistuvan kulttuurin tuote. Puutalojen väistyessä myös katupeilit hävisivät.

Katupeilin maailma

Joissain sadan vuoden takaisissa Helsinki-aiheisissa valokuviissa saat-
taa tarkkaan katsoessa huomata peilin, joka on kiinnitetty asuintalon
ensimmäisen tai toisen kerroksen kadunpuoleiseen ikkunankehukseen.
Yläkerroksessa sijainneesta peilistä saattoi tarkkailla ympäristöä hu-
omaamattomammin kuin alakerran ikkunasta ja sieltä näki kauemmas.
Katupeilit kuuluivat 1800-luvun mataliin puukaupunkeihin ja heijastivat
aikansa elämäntapaa. Ne liittyivät tiiviiseen kaupunkirakentamiseen, jol-
loin kadun puolen talot muodostivat yhtenäisen seinämän.

1800-luvun puolivälissä Euroopassa elettiin Napoleonin sotien jäl-
keisen pitkän rauhan aikaa. Näin oli myös Suomessa. Sääty-yhteiskun-
ta normeineen vallitsi, vaikka ensimmäisiä merkkejä sen murenemisesta
oli jo näkyvissä. Rauhallisen porvarillisen julkisivun takana uudet aatteet
tekivät tuloaan ja kotien salongeissa keskusteltiin myös ajan polttavis-
ta kysymyksistä. Suurin osa suomalaisista asui maaseudulla, vaikka vä-
keä alkoi vähitellen muuttaa kaupunkeihin paremman elämän toivossa.
Kaupunkeihin syntyi uusia ammattiryhmiä mm. rautateiden ja lennätti-
men palvelukseen.

Teollistuminen otti ensi askeleitaan, romantiikka oli vallitseva tyy-
lisuunta taiteessa ja kertaustyyli olivat muodissa kodinsisustuksessa.
Romantiikan menneisyydenkaipuun hengessä vuosisadan alkupuolen tyyli
empire haki esikuvansa antiikista. Sitä seurasi biedermeier, jota kutsutaan
myös myöhäisantiikiksi. Se oli ensimmäinen laajojen piirien tyyllisuunta.
Se oli lähtöisin Saksasta ja heijasti aikansa porvarillista perhekeskeistä
elämäntapaa. Biedermeierin valtakausi ajoittui vuosiin 1820–50, mutta
käytännössä kotien sisustuksessa vaikutti samaan aikaan useampia tyy-
lisuuntia rinnakkain. Katupeili yleistyi Suomen kaupungeissa juuri bieder-
meieraikana.

Tämä katupeili on ollut käytössä 1900-luvun

alkupuolelle asti Korkeavuorenkadun – Pikku

Roobertinkadun korttelissa. Se on valmistettu

mustaksi maalatusta pellistä.

Valokuva Erkki Salmela.

Biedermeier-Helsinki

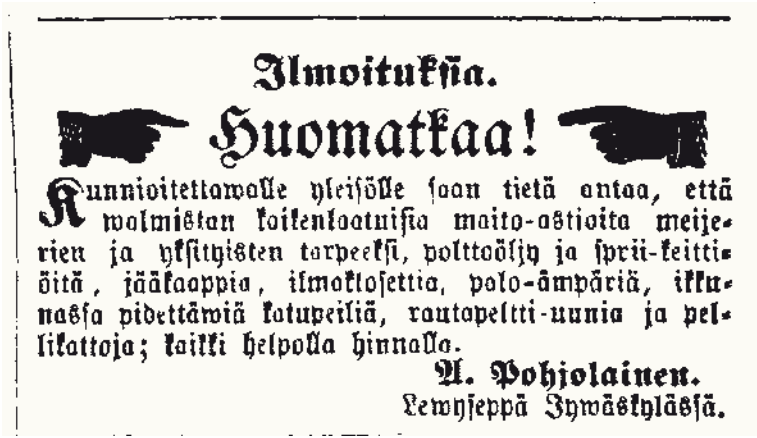
Helsingissäkin haluttiin seurata muotia. Uuden makusuuntauksen mukaisesti asuntoja alettiin sisustaa aikaisempaa mukavammiksi. Kodin keskipiste oli sali, jota hallitsi sohvaryhmä, johon perhe vieraineen saattoi asettua viettämään yhteistä aikaa. Mahdollisuuksien mukaan huoneet kalustettiin käyttötarkoituksen mukaan, ja aikaisempi tapa sijoittaa huonekalut seinänvierustoille loppui. Sisustusta täydennettiin pikkuesineillä, pehmeillä tyynyillä ja muilla tekstiileillä. Kukkatapetit tulivat muotiin. Vuosisadan loppua kohti sisustukset muuttuivat yhä runsaammiksi, ja esimerkiksi perhevalokuvat sijoitettiin näkyvälle paikalle.

Ulkonaisesta runsastumisesta huolimatta 1800-luvun puolivälissä elämä oli melko vaatimatonta ja yksinkertaista. Jopa Helsingissä elettiin vielä omavaraistalouden aikaa. Suurin osa kaupungin taloista oli yksikerroksisia puutaloja piharakennuksineen. Asuintalo sijaitsi kadun varressa. Piha, jonne mentiin korkeassa aidassa olevan portin kautta, muodosti suljetun kokonaisuuden, johon kuului rivi ulkorakennuksia, kuten leivintupa, navetta, talli, vaunuvaja, ruoka-aitta sekä halkovaja. Perheet elivät omilla elintarvikkeillaan ja varastojen piti riittää mahdollisimman pitkälle. Naisväki teki ahkerasti käsitöitä, koska vaatteet ja monet käyttöesineet tehtiin alusta asti kotona.

Näin *Helsingfors Dagbladin* toimittaja Rafaël Hertzberg, kuvaa 1800-luvun loppupuolella tuolloin vielä maalaismaista Punavuoren aluetta: ” --- voimme tuntea siirtyneemme johonkin maamme rauhallisista pikkukaupungeista. Talot ovat enimmäkseen yksikerroksisia puutaloja, siellä täällä pieni kivitalo niiden lomassa. Kadun varren rakennukset on maalattu maaseutumaisesti kauniilla vaaleilla väreillä, mutta avoimista porteista näemme avarien, huomiota herättävien pihojen toisella laidalla punaiseksi siveltyjen ulkokuoneiden rivejä parvineen ja mustine ovineen. Siellä täällä on myös silloin tällöin turvekattoisia töllejä.”

1800-luvun puolimaissa Helsingissä ilmestyi ja tänne perustettiin useita ruotsin- ja suomenkielisiä lehtiä, esimerkiksi *Helsingfors Tidningar* ja *Suometar*, joita luettiin ahkerasti. Suuren maailman uutisten saapuminen Suomeen kesti kuitenkin tuolloin vielä kauan ja lisäksi sensuuri oli tiukka. Vaikka kaikki uutiset olivat tervetulleita, paikallisia tapahtumia seurattiin tarkemmin ja niistä oltiin kiinnostuneempia kuin kaukaisten maiden asioista.

Helsinki heräsi 1830-luvun lopulla uneliaisuudestaan ja muuttui

Oheinen ilmoitus on julkaistu Sanomia Turusta -lehdessä 30.3.1878 ja kertoo, että mm. levysepät valmistsivat katupeilejä. Ei ole tiedossa, oliko levyseppä Pohjolaisella helsinkiläisiä asiakkaita. Helsingin yliopisto kirjasto, historiallinen sanomalehtikirjasto.

vilkkaaksi kylpyläkaupungiksi. Koska keisari Nikolai I oli halunnut estää vaarallisina pitämiensä kumouksellisten aatteiden saapumisen Venäjän valtakuntaan, hän oli kieltänyt ulkomaanmatkat. Helsingistä kehittyi noina vuosina suosittu kesäkaupunki 1838 perustetun merikylpylän ansiosta, kun matkustuskiellossa olevia venäläisiä säätyhenkilöitä alkoi saapua kaupunkiin lomanviettoon. Kylpylävieraat, heihin liittyvä uutuudenviehätys ja seurapiirien hohde kiinnostivat helsinkiläisiä. Uteliaisuutta tyydytettiin seuraamalla kesävieraiden liikkeitä ja lukemalla lehdistä höyrylaivojen matkustajaluetteloita – ja kaih dinten takaa juorupeileistä tarkkailemalla.

Vaihtelua elämän yksitoikkoisuuteen

1800-luvun Helsinki oli sekoitus pikkukaupunkilaisuutta ja ajan uusia aatteita. Se oli toisaalta vielä pienyhteisö, jonka symboliksi katupeili sopii. Sen välityksellä valvottiin oman yhteisön jäseniä ja seurattiin uteliaina vieraiden liikkeitä; enimmäkseen sitä kuitenkin käytettiin hvin vuoksi, koska verhojen lomasta tirkistely oli mukavaa ajanvietettä. Peilistä heijastuvat kadun tapahtumat antoivat lisäksi jutun juurta naisväelle, joka vietti paljon aikaa kotona. Peili saattoi myös luoda turvallisuudentunnetta, kun kasvavaan kaupunkiin muutti uusia tuntemattomia ihmisiä vieraine tapoineen.

Tunnettu katupeilin käyttäjä oli kansallisorunoilija J. L. Runeberg, joka oli vuosikausia vuoteenomana halvauksen seurauksena kotonaan Porvoossa. Ainakin vuodesta 1873 hänen vuoteensa oli sijoitettu poikittain ikkunaan nähden, jalkopää seinään päin. Seinään oli kiinnitetty peili, jotta Runeberg saattoi seurata kadun tapahtumia ja erityisesti lintulaudan elämää. Vaikka se ei ollut varsinainen katupeili, sen tarkoitus oli sama. Se antoi sairaalle vaihtelua elämän yksitoikkoisuuteen.

Helsingissä ei enää näe katupeilejä. Rannikkoseutujen vanhojen puukaupunkien kujilla sellaiseen vielä saattaa törmätä muistona vanhan ajan yhteisöllisestä valvontakulttuurista. Meitä nykyajan ihmisiä valvotaan paljon tarkemmin ja useammilla tavoilla kuin noita entisaikain ihmisiä. Me kuvittelemme olevamme vapaita, mutta huomaamattamme mekin elämme ”katupeilin alla”.

Unioninkatu 6 vuonna 1907 Signe Branderin kuvaamana. Toisen kerroksen laitimaisen ikkunan kehykseen on kiinnitetty katupeili.

Kirjallisuus

Hertzberg, Rafaël 2004. Helsinki herra Hertzbergin silmin. Kertomus 1880-luvun Helsingin elämästä. Alkuteos. Helsingfors före tre hundra år sedan och i våra dagar. Helsingfors 1888. Toim. ja suom. Rolf Martinsen. Helsinki-Seura: Entisaikain Helsinki 16. Saarijärvi.

Laaksonen Tarja-Tuulikki 2005. Biedermeier ei ollut vain sisustustyyli vaan kokonainen elämäntapa. Turun Sanomat verkkoliite 17.4.2005, www.turunsanomat.fi/verkkolehti.

Larin Kyösti 1910. Katupeilin kuvia. Kertomuksia ja kuvauksia. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto.

Ramsay, Anders 1966. Muistoja lapsen ja hopeahapsen I: 1836–1854. Suom. Antti Nuuttila. Porvoo: WSOY.

Runebergin kotimuseon esittely, www.runeberg.net/runeberginkoti/

Serp 1947. Katupeilin takana. 3-näytöksinen idylli menneiltä ajoilta. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Schauman, August 1967. Kuudelta vuosikymmeneltä. Muistoja elämän varrelta. 1–2. Jyväskylä: Gummerus.

Tid och Form: www.tidochform.se/skvallerspegel.htm Ruotsalainen yritys, joka valmis-
taa uusvanhoja tuotteita kuten juorupeilejä.

Tommila, Päiviö 1982. Helsinki kylpyläkaupunkina 1830–50-luvuilla. 2. uudistettu painos. Helsinki: Helsinki-Seura.

Wiirilinna Annikki 1973. Katupeili kertoo vanhasta pikkukaupungista. lib.kokkola.fi/wiirilinna/katupeili.htm. Artikkelin on aikaisemmin julkaistu Keskipohjalainen-lehdessä 7.9.1973.

Wilkie, Angus 1987. Biedermeier. London: Chatto & Windus.

Mielikuva katupeilistä vahvistaa käsitystä pikkukaupungin ahdistavan pienistä piireistä. Kirjailija Larin Kyösti julkaisi vuonna 1910 kertomuskokoelman Katupeilin kuvia, jonka tarinat sijoittuvat hänen koulukaupunkiinsa Hämeenlinnaan. Kirjan nimikertomus on joukko tuokiokuvia pikkukaupungin sattumuksista – sekä kuvaus katupeilistä:

”Ne katsovat juorupeilistään ne pienet sielut, ne tekohurskaan vaatimattomat vanhat immet, jotka ovat jäätyneet, joiden hellimmät tunteet ovat kuolleet. He ovat nuorina tanssineet itsensä väsyksiin, väsyksiin asti kiihoitelleet miesten sydämiä, koskaan rakastamatta, koskaan antautumatta kokonaan. Siksi he nyt ovat jäätyneet juorupeiliensä taakse. He kulkevat talosta taloon, levittävät juoruja ja häväistyksiä. Jos he juorupeilistään huomaavat nuoren, salaisen rakkauden kuiskailevan jonkun himmeän katulyhdyn alla sumuisena syyskuun iltana, kun sade hauskasti pieksee ruutuja, katsovat he suurin elottomin silmin, katsovat, kadehtivat ja kateuden myrkky täyttää heidän sydämensä. Heillä ei ole enään sielua, heidän sielunsa on ”juorupeili!””

MIEHEN KEHO – VAILLINAISEKSI JÄÄNYT LUOMUS?

Sauli Seppälä

”Sen tähden minä sanon teille: älkää huolehtiko hengestänne, siitä mitä söisitte tai joisitte, älkää ruumiistanne, siitä millä sen vaatettaisitte. Eikö henki ole enemmän kuin ruoka ja ruumis enemmän kuin vaatteet?” (Matt. 6:25)

Vallitsevat kauneusihanteet ja käsitykset ihannevartalosta ovat kulttuurin määrittelemiä. Vanhan Testamentin heprealaisessa ajatusmaailmassa sielu ja ruumis olivat tasapainoisessa harmoniassa. Hellenismi ja platonismi irrottivat ruumiista sielun ja asettivat sen väheksyttävä tomumajaa jalommaksi osaksi. Antiikin Kreikassa alaston lihaksikas mies edusti kauneinta mahdollista kuvaa ihmisestä. Kristillisissä yhteiskunnissa ruumiin harjoittamisen askeettisuus liittyi korkeampiin henkisiin arvoihin ja seksuaalisuuden nujertamiseen. Nykyään on palattu kohti antiikin ihanteita ja Leonardo da Vincin *Vitruvianuksen ihminen* voisi hyvin edustaa nykyajan mallikuvaa ”täydellisen” miehen mittasuhteista.

Vartalo on toiminut ripustimena kauniille vaatteille, koruille ja kosmetiikalle. Molempien sukupuolten kauneusihanteet ovat heijastaneet yhteiskunnallista asemaa ja varakkuutta. Joskus vatsakas mies kertoi riittävästi jo olemuksellaan siitä, mitä hän edusti. Kaikilla ei ollut varaa syödä enempää kuin mitä kulutus edellytti. Ruumis on ollut myös narsistisen vallan välikappale. Viktoriaanisen ajan säätyläisnaisten – ja miestenkin – vartaloa muokattiin korseteilla silmää miellyttäviin ihannemittoihin terveyden kustannuksella. Naisten kohdalla tämä merkitsi myös liikkumisen ja elämäntavan kontrollia. Yhteiskunnalliset erot ovat ainakin länsimaissa hieman tasoittuneet, joten nykyään vartalon muokkaus narsismin tarpeita varten ei ole enää luokka-asetmasta kiinni.

Miehuuden ihannetta määritellään suureksi osaksi suorituksina. Suorituskeskeisyys ilmenee miehen elämän kaikilla osa-alueilla: perhe-elämässä, vapaa-ajan harrastuksissa ja ennen kaikkea työssä. Nykyään vallitseva hyöty- ja tehokkuusajattelu ennako-odotuksineen siirtyvät työstä vapaa-aikaan, jota ei tulisi käyttää joutenoloon vaan esimerkiksi tehokkaaseen liikuntaan ja urheiluun. Suomessa 1940-luvulla liikunnan katsottiin kuuluvan jokaisen kansalaisvelvollisuuksiin. Esimerkiksi terveysopillisessa kirjallisuudessa kiinnitettiin pitkään huomiota sopusuhtaisesti kehittyneeseen lihaksistoon, jolla oli suuri eettinen ja esteettinen painoarvo: ruumiillisesti ”kyllin voimakas” henkilö oli rohkea, omanarvontuntoinen ja työteliäs. Hänen lihaksensa näyttäytyivät ”paljon kau-

Miehen torso. Kipsinen somistusesine

kaupunginmuseon kokoelmista.

Valokuva Erkki Salmela.

niimpana, arvokkaampana ja kunniakkaampana koristuksena kuin muodinmukainen puku.”

Länsimaaisessa ruumiinkulttuurissa on keskitytty viimeisten vuosikymmenien aikana viehätysvoimaan ja seksuaalisuuteen, joita kaupallisuus korostaa. Yhtäältä miehenkin vartalo halutaan verhota kalliisti ja jättää piilossa oleva osa mielikuvien varaan, toisaalta se paljastetaan entistä rohkeammin. Modernin, urbaanin miehen mitta on vartalon lihasten ja rasvan sopusointu. Lihakset edustavat voimaa ja kertovat runsaasta mieshormonin määrästä. Ne tarjoavat alkukantaisen viestin siitä, että lajinsa vahva edustaja on valmis suojelemaan heikompiaan uhkaavilta vaaroilta. Systemaattisesti harjoitettu sopusuhtainen vartalo huokuu seksuaalista voimaa. Myös kurinalaista luonnetta symboloiva hoikka, treenattu vartalo ja nautinnontavoittelu nähdään yhteismitallisina elementteinä. Kulutuskulttuuri ja mainonta yhdistävät vartalon kelvolliseen haluttuun tavaraan, joka luo kysyntää markkinoilla.

Ruumiista on tullut nautinnon välikappale. ”Hyvännäköinen kroppa” edustaa terveyttä, kauneutta ja nuoruutta, jotka palvelevat ihmisen voimakainta viettiä: seksuaalisuutta. Vartalon muokkaaminen vaatii rankkaa harjoitusohjelmaa ja kieltäytymistä. Aktiiviseen urheiluharrastukseen kuuluva säännöllisyys ja oikeaoppinen ruokavalio eivät ehkä vastaa käsityksiä nautinnoista, joihin kuuluvat hekumallinen mässäily ja joutilas löhöily. Tähän sisältyy paradoksi. Ruumiin kuritus on itsessään nautinto, mutta myös kivulias välttämättömyys tavoitellulle nautinnon päämäärälle.

Kirjallisuus

Kari, Kaarina & Lahtinen, Väinö 1962. Terveysoppi. Helsinki: Otava.

Kari, Kaarina & Suomela, Kl. U. 1945. Oppikoulun terveysoppi. Porvoo: WSOY.

Karvonen, Erkki 1992, Odotuksen struktuurit ja populaari representaatio: fenomenologinen tutkielma sosiaalisista odotuksista ja niiden suhteesta populaarikulttuuriseen esittämiseen, Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisuja A 80: Tampereen yliopisto.

Kinnunen, Taina 2001. Pyhät bodarit: yhteisöllisyys ja onni täydellisessä ruumiissa. Helsinki: Gaudeamus.

Raamattu. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos.

Sankari, Anne 1995. Kuntosaliruumis, kappaleita nuorten aikuisten ruumiillisuuksista. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 44.

MUODIKKAASTI MITTOJEN MUKAAN

Elina Kallio

Kaunistautuminen ja ulkonäön kohentaminen tunnettiin jo ihmiskunnan aamuhämärissä. Muoti on aina koskenut sekä miehiä että naisia, mutta vähitellen kauneusihanteet alettiin liittää yhä enemmän naissukupuoleen. Naiset ovatkin sinnikkäästi ja uskollisesti pyrkineet muokkaamaan ulkomuotoaan muodinmukaiseksi. Ihannevirtalo on yritetty saada aikaan esimerkiksi alusvaatteilla kuten vyötärön tiimalasinmuotoiseksi kaventavalla korsetilla, lantion pehmeiden litistävillä liiveillä tai rintoja korostavilla push up -rintaliiveillä. Nykyihanne on nuorekas treenattu vartalo, jonka saavuttamiseksi täytyy ponnistella, korsettiin pukeutuminen ei siihen riitä. Liikunta, kuntoilu ja terveellinen ravinto ovat osa nykyajan kauneushoitoa, ja terveyden ja hoidetun ulkoasun tavoittelu on suorastaan kansalaisvelvollisuus. Moni on halukas työskentelemään ja sijoittamaan paljon rahaakin kauneusihanteensa saavuttamiseksi. Jos tavoiteltua ihannetta ja sopivia mittoja ei saavuteta näillä keinoilla, voidaan lisäksi turvautua plastiikkakirurgin apuun.

Onnistunut, vartalotyypille sopiva asuvalinta voi muokata vartaloa korostamalla tai häivyttämällä strategisia kohtia. Parhaiten istuu mittojen mukaan ommeltu vaate, joka ulkonäköpaineiden lisäksi voi säästää käyttäjänsä sekä sopivan koon etsimiseltä että laihduttamiselta. Mittojen mukaan tehty vaate on käyttäjänsä kokoinen. Kaksi helsinkiläisrouvaa, Helmi ja Rauha ovat molemmat omana aikanaan pukeutuneet joko itse ommeltuihin tai ompelijalta tilattuihin, mittojen mukaan valmistettuihin vaatteisiin. Tästä kertovat nyt kaupunginmuseon kokoelmissa olevat, Helmin ja Rauhan mittojen mukaan teetetut sovitukset.

Kävelypuku kamreerinrouvalle

Yrjönkadulla sijainnut naisten vaatetus- ja kangasliike *H. Häggströms dam-ekipering* valmisti Helmille sovitusnuken 1910-luvun puolivälissä, I maailmansodan aikana. Vuonna 1877 syntyneellä Helmi-rouvalla ei tuolloin ollut vielä paljon muita vaihtoehtoja kuin ommella itse tai teettää vaatteet ompelijalla. Valmisvaatteita, lähinnä trikoo- ja neulevaatteita kuten sukia ja nutuja, alkoi tulla kauppoihin vähitellen 1800-luvun lopulla. Valmisvaatteet yleistyivät Suomessa vasta 1920–30-luvulla.¹ Vuonna 1862 perustetun Stockmannin naisten ja miesten valmisvaateosastot laajenivat merkittävästi, kun tavaratalo vuonna 1930 muutti uuteen, vastavalmistuneeseen rakennukseensa.² Siihen asti kangasosasto oli ollut valmisvaateosastoa suurempi

Mittojen mukaan tehtyjä sovitusnukkeja.

Vasemmalla *H. Häggströms* damekipering
-vaatetus- ja kangasliikkeen, oikealla Singerin
ompelukoneliikkeen valmistama nukke.

Valokuva Erkki Salmela.

ja tärkeämpi sekä asiakkaiden että liikevaihdon kannalta.

Helmi ja hänen kamreeriaviomiehensä kuuluivat hyvin toimeentulevaan keskiluokkaan. Helmi hankki todennäköisesti pukukankaansa Stockmannilta tai jostakin erikoistuneesta kangaskaupasta ja tilasi vaatteensa ompelijalta. Ehkä Helmi teetti uuden kävelypuvun alusta loppuun Hilda Häggströmin liikkeessä, jonka yhteydessä oli ompeluateljee. *H. Häggströms damekipering* myi kankaiden lisäksi naisten vaatteita, ja Helmi saattoi ostaa samalla käynnillä vielä kävelypukuun sopivan paidapuseronkin.³ Idea muodinmukaiseen pukuun löytyi kotimaisesta tai ulkomaisesta muotilehdestä. Ompelijan tehtäväksi jäi soveltaa malli mahdollisimman hyvin asiakkaan vartalolle istuvaksi. Valittuaan kankaan ja päätettyään puvun mallin Helmin ei tarvinnut käydä välillä sovittamassa pukua, koska ompelijalla oli käytössään tilaajan mittojen mukaan tehty sovitusnukke. Sovitusnuken muotoja jouduttiin mahdollisesti tarkistamaan vuosien ja ehkä kilojenkin karttuessa. Helmin itsensä ei sen sijaan täytynyt muokata muotojaan, koska vaatteet ommeltiin juuri hänen mitoilleen ja vartalolleen sopiviksi.

Jos jo ikääntyvän Helmin vaatekaapissa oli valmisvaatteita, kysymyksessä oli luultavimmin päällystakki. Päällysvaatteiden valmistaminen ylitti useimpien kotiompelijoiden taidot ja niiden teettäminen ompelijalla oli kallista. Päällysvaatteet olivat niitä harvoja vaatteita, joista suurin osa ostettiin valmiina jo ennen sotaa. Myös 1930-luvulla muotiin tulleet trikoovaatteet olivat ostotavaraa, koska trikoon ompelu ei onnistunut tavallisilla ompelukoneilla.⁴ Sota-aika hidasti valmisvaatteisiin siirtymistä ja myös kotiompelijoilla oli pulaa materiaaleista. Yli 70-vuotiaaksi elänyt Helmi käytti koko elämänsä pääosin teetettyjä tai itse tehtyjä vaatteita. Helmi kuoli pian jatkosodan jälkeen, ennen valmisvaatteiden todellista läpimurtoa Suomessa.

Kotiompelijan koot

Käsityöt ja kotiompelu olivat 1950–60-luvulla suosittu tema naistenlehdissä, joista kotiompelijat saivat ideoita, ompeluohteja ja myös kaavoja.⁵ *Kotiliesi* esitteli vuonna 1961 kotiompelijan tarvikkeita. Sovitusnukke oli lehden mukaan kotiompelijalle huomattavasti tärkeämpi kuin automaattinen ompelukone.⁶ Rauha tilasi vihreällä trikookankaalla verhoillun sovitusnukkensa Singerin ompelukoneliikkeestä joskus 1960-luvulla – samaan aikaan kuin kotimaisen vaateeteollisuuden uusi nousukausi alkoi. 1960-luvulla valmisvaatteet, joista valtaosa oli kotimaisia, valloittivat lopullisesti

suomalaisten vaatekaapit myös maaseudulla.⁷ Kotona ompeleminen tuli valmisvaatteita edullisemmaksi, mutta toisaalta ompelijalla teettäminen maksoi usein enemmän kuin valmisvaatteiden ostaminen. Rauha halusi ehkä säästää ompelemalla itse, mutta toinen syy Porvoonkadulla asuneen kaupunkilaisrouvan ompeluharrastukseen saattoi olla vaikeus löytää sopivankokoisia valmisvaatteita.⁸ Ompelemalla itse Rauha säästyivät sovittamasta itseään vaatetusteollisuuden standardikokoihin.

Rauhan on täytynyt olla ahkera ja taitava ompelija, koska hän teetti itselleen sovitusnuken. Yksinkertaisten alus- tai yöpaitojen ompelemissa ei sovitusnukkea tarvittu. Rauhan syntymävuosi ja ammatti eivät ole tiedossa, joten voimme arvailla ompeluinnostuksen taustaa. Kenties Rauha oli kotirouva tai jo aikuisten lasten äiti, joka sai enemmän aikaa ommella lasten muutettua pois kotoa. Virkanaiset eivät Kotilieden mukaan ehtineet eikä heidän välttämättä kannattanutkaan ommella itse.⁹ Kaupunkilaisena Rauha ompeli todennäköisesti kuitenkin vain osan vaatteistaan ja osti ainakin alus- ja päällysvaatteensa valmiina. Suomalainen vaatetusteollisuus ajautui kriisiin 1980-luvulla, jolloin myös jo eläkkeellä oleva Rauha luopui kotiompelusta. Rauha lahjoitti sovitusnukkensa tarpeettomana kaupunginmuseoon vuonna 1984.

Kirjallisuus

Aikasalo, Päivi 2000. Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Kansatieteellinen Arkisto 47. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Finnilä, Anna 1993. Stockmann. Suuri tavaratalo. Memoria 8. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo.

Kortelainen, Anna 2005. Päivä naisten paratiisissa. Helsinki: WSOY.

Kotiliesi n:o 8 huhtikuu II 1961. Helsinki: Yhtyneet Kuvalehdet Oy.

Salo, Merja 2005. Muodin ikuistajat. Muotivalokuvaus Suomessa. Taideteollisen korkeakoulun julkaisu B 78. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.

Viitteet

1. Salo 2005, 24–26, 28.
2. Finnilä 1993, 23–26. Kortelainen 2005, 147–148.
3. Pukuompelijatar Hilda (myös Hildur) Häggström perusti 1900-luvun alussa Helsinkiin ensin oman ompeluateljeen, joka laajeni pian kangas- ja naisten vaate-liikkeeksi. Vuosina 1908–17 liike esiintyy Helsingin puhelinluettelossa mm. nimillä syatelier, blusaffär ja damekipering.
4. Aikasalo 2000, 196–197, 200.
5. Aikasalo 2000, 186.
6. Yhtyneet Kuvalehdet Oy:llä esimerkiksi oli oma Sorja-kaavapalvelu, jonka kaavoja voi ostaa kaupoista tai tilata postitse. Kaavoja ja niiden mukaan ommeltuja vaatteita esiteltiin Kotiliedessä. Ks. esim. Kotiliesi 8/1961, 190.
7. Aikasalo 2000, 198–199. Salo 2005, 134.
8. Aikasalo 2000, 196–199.
9. Aikasalo 2000, 128–130.

Viinakortti vuosimallia 1970. Viinakortti oli viralliselta nimeltään vaatimattomasti henkilötodistus. Valokuva Erkki Salmela.

ELÄMÄN VALTTIKORTTI. VIINAKORTIN LYHYT HISTORIA

Jari Harju

Viinakortti kuuluu suomalaisen alkoholipolitiikan erikoisuuksiin. Moni on sitä lompakossaan kantanut, mutta harva kuitenkaan tietää viinakortin alkupe-
räistä käyttötarkoitusta. 1960-luvun viinakortti oli vain kalpea muisto siitä
kontrollijärjestelmästä, joka otettiin käyttöön Suomessa jatkosodan vuosina.

Miksi viinakortti otettiin käyttöön?

Viinakortin taustalla olivat sota-ajan poikkeukselliset olosuhteet. Alkoholin
myyntiä pyrittiin rajoittamaan eri tavoin, minkä seurauksena salakauppa
lisääntyi. Sitä pyrittiin tukahduttamaan monin eri keinoin, mutta tulokset
eivät aina olleet rohkaisevia. Kerralla ostettavan väkevän alkoholin päivit-
täisannos rajoitettiin ensin yhteen litraan, ja myöhemmin puoleen litraan.
Kun samanaikaisesti supistettiin myymälöiden aukioloaikoja, seurauksena
olivat massiiviset jonot myymälöiden sisä- ja ulkopuolella.

Alkon kannalta ongelmaksi jäi edelleen se, miten estää myymälöistä
ostettujen juomien päätyminen mustan pörssin kauppaan. Sama henkilö
saattoi käydä useamman kerran päivässä hankkimassa maksimiannoksen,
eikä Alkon myyjillä ollut mitään mahdollisuutta kontrolloida tällaista.
Viinakortti esiteltiin ratkaisuksi tähän ongelmaan. Ensimmäisenä viina-
kortti otettiin käyttöön Helsingissä syyskuussa 1943.

Mistä viinakortin idea tuli?

Ruotsissa, jossa Suomen tavoin vaikutti voimakas raittiusliike, ei kieltola-
kia koskaan säädetty, mutta sen sijaan 1910-luvulla otettiin käyttöön ns.
Brattin järjestelmä. Siinä jokaiselle yli 25-vuotiaalle miehelle ja naimisissa
olevalle naiselle annettiin oma viinakortti (motbok). Korttiin merkittiin,
kuinka paljon kortin haltija sai ostaa alkoholia kolmen kuukauden aikana.
Maksimimäärä oli 12 litraa, jonka sai hankkia vain kaikkein vanhimmat ja
varakkaimmat kansalaiset. Ruotsin kokemukset viinakortista eivät miellyt-
täneet paikallista raittiusliikettä. Alkoholien kulutus ei suinkaan laskenut,
vaan päinvastoin lisääntyi erityisesti vanhemmissa ikäryhmissä ja varak-
kaimmissa yhteiskuntaluokissa.

Suomalaisen viinakortin isänä pidetään Arvo Linturia. Linturi oli si-
säministeri vuosina 1929–30 ja teki myöhemmin uransa muun muassa
Alkon johtotehtävissä. Hän oli jo vuonna 1938 ehdottanut kortin käyttöön
ottoa, mutta ajatus oli tyrmätty Alkon johdossa yksimielisesti. Linturin
mukaan viinakortin avulla salakauppiaat ja juopot saadaan kontrolliin al-
koholin ostoa valvomalla. Kontrolli kohdistuisi erityisesti ”kansan syviin

38

Ostajien tarkkailua Citykäytävän Alkossa.

Valokuva Finlandia-Kuva 1946.

Hotelli- ja ravintolamuseo.

riveihin, vähävaraisiin ja vähiten sivistystä saaneisiin”. Linturin mukaan vauras ja sivistynyt kansalainen ei sorru alkoholin liialliseen käyttöön.

Miten viinakortti toimi?

Viinakortti sitoi alkoholin hankkimisen yhteen myymälään, minkä ajateltiin helpottavan salakaupan kontrolloimista. Käytännössä ajatus toimi huonosti, sillä myymälän henkilökunta ei voinut suurissa kaupungeissa mitenkään tuntea kaikkia asiakkaita eikä näin estää useampaa käyntiä saman päivän aikana. Tämän takia suurimmissa kaupungeissa viinakorttiin ryhdyttiin merkitsemään ensin ostopäiväleima ja vuodesta 1947 alkaen ostettujen juomien määrä ja laatu.

Aluksi myyjiä kehoitettiin leimaamaan vain sellaisten ostajien kortit, joita ei pidetty luotettavina tai jotka yhteiskunnallisen asemansa takia vaikuttivat epäilyttäviltä. Sen sijaan kunnan kansalaisten viinakortteja ei välttämättä tarvinnut leimata. Tästä jaottelusta oli luovuttava, sillä erottelu kunnollisiin ja kunnottomiin oli käytännössä mahdoton tehtävä. Lopputulos oli, että kaikkien kortit leimattiin. Jos viinakorttiin alkoi tulla liian paljon merkintöjä, seurauksena oli väliaikainen myyntikielto. Tämä merkitsi viinakortin ottamista pois 3–12 kuukauden ajaksi. Vakavimmissa tapauksissa saatettiin viinakortti ottaa pois lopullisesti. Enimmillään myyntikieltoja annettiin 1940-luvun lopulla, vuosittain lähes 50 000. Sama henkilö saattoi saada useamman lyhyen myyntikiellon vuoden aikana. Viinakortin menettäneet eivät suinkaan lopettaneet alkoholin juomista, vaan hankkivat juomansa salakaupan välityksellä.

Tarkkailuorganisaatio

Viinakortti ei kuitenkaan yksin riittänyt myynnin kontrolloimiseen. Alko palkkasi myymälöihin ”etsiviä tarkkailijoita”, joiden tehtävänä oli kerätä tietoa mahdollisista väärinkäyttäjistä. He hankkivat epäilyttävistä henkilöistä tietoa viranomaisilta ja yksityishenkilöiltä kuten naapureilta ja sukulaisilta. Heillä oli oikeus suorittaa virallisia poliisikuulusteluja.

Tiedot epäilyttävistä henkilöistä kerättiin erilliseen kortistoon. Kortistoon päätyivät salakauppiaat ja sellaisiksi epäillyt, juopumuksesta pidätetyt, juopuneena myymälässä käyneet, alkoholistit sekä henkilöt, joiden ostokset olivat epäilyttävän suuria tuloihin tai sosiaaliseen asemaan nähden. Kortistoon kerättiin tietoja esimerkiksi henkilön elämäntavasta, luonteesta, perhesuhteista, varallisuudesta ja rikoksista. Poliisi sai tietoa,

jota sillä ei ollut itsellään. Myös asianajajat olivat kiinnostuneita.

Tarkkailuorganisaatio kasvoi nopeasti. Vuoden 1947 lopulla tarkkailijoita oli melkein 300 koko Suomessa, mikä oli 14 % Alkon koko henkilökunnasta. Alkoholin salakaupan vähentyessä 1940-luvun lopulla tarkkailijoiden toimenkuva muuttui ja titteli vaihtui tarkastajaksi. Heidän tehtäväkseen tuli vaikuttaa suurkuluttajien juomatottumuksiin.

Miten kansalaiset suhtautuivat viinakorttiin ja tarkkailuun?

Linturin ajatuksena oli, että myyntikielto toimii eräänlaisena häpeäran- gaistuksena, jonka seurauksena katuva kansalainen astuu kohti raittiimpaa elämäntapaa. Olipa hän jopa ehdottanut myyntikiellon saaneiden henkilöiden nimien julkistamista. Kävi kuitenkin nopeasti selväksi, että lyhyillä myyntikielloilla ei ollut vaikutusta juomatottumuksiin. Janoiset hankkivat juomansa joka tapauksessa, Alkosta tai sen ulkopuolelta.

Alkon johdolle tuli kuitenkin jonkinlaisena yllätyksenä kansalaisten penseä suhtautuminen viinakorttiin. Ihmiset pitivät myyntikieltoja ja viinakortin takavarikoimista lähinnä kiusantekona. Kotona omissa oloissa juotu lauantaipullo oli kansalaisten mielestä jokaisen yksityisasia, jos siitä ei aiheutunut haittaa itselle tai muille ihmisille.

Viinakortti vaikutti osaltaan siihen, että alkoholin kulutus pysyi Suomessa alhaisella tasolla. Sota-ajan poikkeusolojen jälkeen kulutus va- kiintui hieman alle 2 litraan puhdasta alkoholia henkeä kohden. Vasta 1960-luvun alussa kulutus ylitti ensimmäisen kerran 2 litran rajan, mutta kasvu oli hidasta aina vuosikymmenen lopulle saakka. Eurooppalaisessa vertailussa suomalaiset sijoittuivat säännöllisesti kulutustilaston häntäpäähän.

Tarvitaanko viinakorttia?

Sotavuosina Suomeen rakennettiin alkoholin myynnin kontrollijärjestelmä, jonka vertaista ei ollut missään länsimaissa. Alkon historian kirjoittajan Jorma Simpuran mukaan kansalaiset olivat ”tarkemman kontrollin alaisina kuin minkään muun ei-muhamettilaisen maan alkoholin ostajat”.

Kun salakauppa oli saatu aisoihin 1950-luvun alkuun mennessä, usko viinakortin ja ostotarkkailun tehoon alkoi horjua myös Alkon johdossa. Aluksi oluita ja viinejä ei enää tarvinnut merkitä viinakorttiin ja päiväleimoista luovuttiin. Lopulta vuonna 1957 merkinnöistä luovuttiin myös väkevien viinosten osalta. Tästä lähtien viinakortti piti esittää vain pyynnöstä väkeviä juomia ostettaessa. Merkintöjä tehtiin ainoastaan nii-

39

Raittiusjuliste 1940-luvulta.

Valokuva Erkki Salmela.

den henkilöiden kortteihin, joita epäiltiin alkoholin suurkuluttajiksi.

Tiukkaa myyntikieltomenettelyä ryhdyttiin väljentämään korvaamalla se suurkuluttajien yksilöllisellä valistamisella ja kasvatuksella. Runsaasti alkoholia ostavat ja juopumuksen takia pidätetyt saivat nyt kotiinsa kirjeen, jossa pyydettiin selvittämään syitä omille juomistavoille. Selvittäminen tapahtui yleensä ”puhutteluna” Alkon tiloissa. Vasta jos puhuttelu ei auttanut, turvauduttiin myyntikieltoon.

Viinakortti siirtyy historiaan

Viinakortti säilyi 1950-luvun lopulta lähtien ikään kuin muistutuksena valvonnan ja myyntikieltouhan olemassaolosta. Alkon oman tutkimuksen mukaan ongelmakäyttäjien osuus asiakkaista oli vain puoli prosenttia. Tähän vähemmistöön viinakortti ja kontrollijärjestelmä eivät kuitenkaan tehonneet. He hankkivat juomansa keinolla millä hyvänsä, ja monet eivät kielteisen päätöksen pelossa edes anoneet viinakorttia.

Viinakortista luopuminen liittyi siihen suureen muutokseen, joka tapahtui suomalaisessa alkoholipolitiikassa 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa. Vuoden 1969 astui voimaan uusi alkoholilaki, joka muistetaan parhaiten keskioluen vapautumisesta. Samassa yhteydessä myynnin ikäraja laskettiin 21 vuodesta nykyiselle tasolle eli 18 ikävuoteen mietojen ja 20 ikävuoteen väkevien juomien kohdalla. Lain yhteydessä määriteltiin myös Alkon tehtävä uudella tavalla. Aikaisemmin laki edellytti, että Alkon toimintatavat vähentävät alkoholin käytön mahdollisimman alhaiselle tasolle. Uudessa laissa tehtävä kirjattiin niin, että Alkon on pyrittävä minimoimaan alkoholin käytöstä aiheutuvat haitat. Uusi painotus merkitsi myös pohjan katoamista viinakorttiin perustuvalta tarkkailu- ja myyntikieltomenettelyltä.

Viinakortti poistui käytöstä vuonna 1971. Kun sosiaali- ja terveysministeri Pentti Pekkarinen muutamaa vuotta myöhemmin ehdotti viinakortin palauttamisesta, ajatus sai julkisuudessa viileän vastaanoton ja se unohtui nopeasti. Aika oli ajanut viinakortin ohi.

Kirjallisuus

Peltonen Matti 1997. Kerta kiellon päälle, suomalainen kieltolakimentaliteetti. Helsinki: Tammi.

Peltonen Matti 2002. Remua ja ryhtiä, alkoholiolot ja tapakasvatus 1950-luvun Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.

Simpura Jorma 1982. Vapaan viinan aika, 50 vuotta suomalaista alkoholipolitiikkaa. Helsinki: Kirjayhtymä.

”UUSI ÄITIYS” NAISTEN KANSALAISHYVEENÄ 1700-LUVULLA

Eva Packalén

Ranskan vallankumous (1789–99) toi käsitteen kansalainen, *citoyen*, lähes kaikkien huulille ja vallankumouksen seurauksena syntyi ihmisoikeuksia korostava valtiokansalaisuus. Alamaisten muuttuminen kansalaisiksi oli kuitenkin monien taistelujen tulos. Vähitellen 1800-luvun aikana eri ryhmät tulivat poliittisten kansalaisoikeuksien piiriin: ensin miehet, porvaristo ja hallitsevat uskonnolliset ja etniset ryhmät, myöhemmin myös talonpoikaisto, työväenluokka, naiset ja erilaiset vähemmistöt.

Ranskan vallankumouksen aikana naiset astuivat esiin tasa-arvoa vaativina poliittisina toimijoina miesten rinnalle. Vallankumouksen aika merkitsi uutta mahdollisuutta poliittiseen julkiseen toimintaan ja naiset perustivat omia seurojaan sekä julkaisivat kirjoituksiaan sanomalehdissä. Näytelmäkirjailijana ja pamfletistina tunnettu Olympe de Gouges julkaisi vuonna 1791 Naisten ja naiskansalaisten oikeuksien julistuksen *La déclaration des droits de la femme et la citoyenne*. Siinä vaadittiin täysiä kansalaisoikeuksia myös naisille. Vallankumouksen aikaista naisten kansalaisidentiteettiä määrittä tietylainen paradoksaalisuus: vuonna 1789 annettuun ihmisoikeuksien julistukseen sisältyvät universaalit ihmisoikeudet jättivät avoimeksi kysymyksen, missä määrin nainen oli kansalainen. Vastaus kysymykseen saatiin pian. Vuosien 1791 ja 1793 perustuslait ja niiden ympärillä käyty keskustelu eivät taanneet naisille aktiivisen kansalaisuuden edellyttämiä poliittisia oikeuksia.¹ Naiset osallistuivat kuitenkin vallankumouksen prosessiin ja pitivät yllä keskustelua oikeuksistaan joskin hiljaisemmin sen jälkeen, kun naisklubit kiellettiin syksyllä 1793. Terrorin kauden alkuvaiheessa naisten ”katuparlamentin” nähtiin olevan syynä kaikenlaiseen vallitsevaan epäjärjestykseen. Naisten tuli palata kotiin ja huolehtia perheestä, mikä määrittä heidän kansalaisvelvollisuudekseen.²

Naiset olivat Ranskan vallankumouksen aikana esillä poliittisesti myös muuten. Oman sanomansa edistämiseksi ja vallan vakiinnuttamiseksi vallankumouksen aika tuotti uuden kuvallisen ilmaisumaailman, johon kuului maalauksia, grafiikkaa, veistoksia, reliefejä ja näyttäviä juhlia. Ranskassa tasavaltalainen politiikka loi uusilla merkityksillä ja symboleilla varustetun poliittisen tilan. Poliittisten ja yhteiskunnallisten kriisien ajoille on tyypillistä, että symboliympäristö aktivoituu. Symbolien ja allegorioiden välityksellä voidaan esittää vaikeasti ilmaistavaa todellisuutta, abstraktioita tai ne voivat toimia kokemuksen välineinä. Symbolit voivat vahvistaa yhtenäistä käyttäytymistä ja niiden avulla voidaan ilmaista ristiriitatilanteita.³

Syöttötuoli 1800-luvun lopulta.

Valokuva Erkki Salmela.

44

Ranskan tasavaltaa esittävä naishahmo, La France Républicaine Ouvrant son Sein à tous les français, noin 1790. Photothèque des Musées de la Ville de Paris / Briant Remi.

Ranskassa uuden julkisen tilan määrittelystä käytiin kiivasta kamppailua monarkiaa seuranneiden ryhmittymien kesken vuosien 1789–99 välillä. Spektaakkelimaisilla vallankumousjuhlilla kanavoitiin epäjärjestystä ja tavoiteltiin joukkojen yhtenäisyyttä tilanteessa, jossa erimielisyydet repivät ryhmiä sisäisesti.⁴

Ranskan vallankumouksen kuvallisessa maailmassa paljasrintaiset allegoriset naishahmot saivat huomattavan sijan. Klassisten mallien mukaisesti tunikaan puetuista rintansa paljastavista naishahmoista tuli uuden tasavallan symboleita. Tunnetuimpia lienee vapaushattuun puettu hahmo *La France Républicaine Ouvrant son Sein à tous les français*, jonka avonaisen miehustan paljastamat rinnat antoivat lupauksen kaikkien kansalaisten ruokkimisesta ja kuulumisesta uuteen tasa-arvoiseen yhteisöön. Ranskan tasavaltaa symboloivasta ja vallankumouksen utopiat materialisoivasta allegoriasta esiintyi lukuisia versioita. Noin vuonna 1790 julkaistussa kuvassa Ranska esitettiin anteliaana luontoäitinä, joka imetti samanaikaisesti sekä valkoista että mustaa lasta. Eräässä anonyymissa kuvassa nainen imetti lastaan, jonka vauvanmyssyyn oli kiinnitetty tasavaltalaisten kokardi.⁵ Elokuussa 1793 järjestetyssä suuressa *Regeneration française* juhlassa entisen Bastillen paikalle pystytettiin suuri egyptiläisen jumalattaren patsas, jonka rinnoista suihkuavaa ”puhdistavaa ja uudistavaa” vettä kansalliskokouksen presidentti joi kupillisen muiden edustajien seurattessa perässä. Huomattavaa on tämänkaltaisten, naisen rinnat kansalliseksi ikoniksi muuttavien kuvien ilmaantuminen samanaikaisesti rintaruokintaideologiasta käytävän keskustelun kanssa. Vallankumouksen retoriikassa rakastavan äidin maito asetettiin vastakkain *ancien régime* aristokraattien imettäjien ”epäpuhtaan ja turmeltuneen maidon kanssa” ja syytettiin ancien régime hallintoa välinpitämättömyydestä imeväisiä ja lapsia kohtaan.⁶

Vaikka lasten parempaa hoitoa vaatinut rousseaulainen liike vaikutti tehokkaasti yleiseen mielipiteeseen, myös lääkäreiden, viranomaisten ja lastenhoito-oppaiden tekijöiden kirjoittelu rintaruokinnan puolesta oli jo pidempään kiinnittänyt huomion kysymykseen lapsikuolleisuudesta. Lapsikuolleisuuskeskustelu liittyi myös niihin mutkikkaisiin kysymyksiin, jotka olivat esillä 1700-luvulla kirjoittelussa maaseudun ja kaupungin välisestä suhteesta. Fysiokraatit katsoivat, että maatalous oli valtion talouden ja hyvinvoinnin perusta. Valtiomiehet näkivät maaseudussa sotilaiden kasvualustan ja armeijan tarpeiden tyydyttäjän. Filosofit idealisoivat maa-

Luontoäiti, joka ruokkii tasavertaisesti sekä valkoista että mustaa lasta, noin 1790. Photothèque des Musées de la Ville de Paris / Degraçes.

laiselämää luonnollisempana ja terveellisempänä itsestään vieraantuneelle yläluokalle. Keskustelu uudentalaisesta lastenhoidosta, äidin roolista siinä ja naisten imetysvelvollisuudesta – keskustelu uudesta äitiydestä – sai monimerkityksellisen paikan maaseudun ja kaupungin välisestä suhteesta käytävässä polemiikissa.⁷ 1700-luvulla hallitukset tarkastelivat alamaisia ja kansalaisia väestön näkökulmasta ja uuden väestöpolitiikan keskeinen huolenaihe oli kansakunnan vahvuus, jonka saavuttamiseksi vaadittiin nyt myös äitien panosta. Äidit asetettiin omalta osaltaan vastuuseen koko yhteiskunnan kokonaisuudesta ja sen kehityksestä. Tällainen kiinnostus väestöön problematisoi uudella tavalla yksityisen ja julkisen rajoja.

Nutrix Noverca

Jos Ranskassa imetyskeskustelu ja siihen kytkeytyvä lastensuojelu sai huomattavat poliittiset mittasuhteet vallankumouksen aikana ja koko kansan ruokkivasta luontoäidistä muodostui tasavaltalaisen politiikan keskeinen symbolihahmo, niin Ruotsissa pitäydyttiin pikemmin lääketieteellisen ja moraalisen keskustelun rajoissa. Lapsikuolleisuuden ja imetyksen väliseen suhteeseen oli kiinnitetty huomiota jo vuonna 1749, jolloin kreivi Gustaf Piper oli lähettänyt kamarikollegiolle selonteon niistä epäkohdista, joita Pohjanmaan maakunnassa esiintyi lastenhoidossa. Lastenhoidon parantaminen oli esillä valtiopäivillä 1751–52 ja tuolloin valmistui laaja mietintö ”Väestön puutteesta ja lasten välttämättömästä hoidosta valtakunnassa”. Kuninkaallisessa kirjeessä, joka annettiin 30. lokakuuta 1752, kehoitettiin maaherroja suostuttelemaan rahvasta toimittamaan sopivia naishenkilöitä Tukholmaan kättilöoppiin. Kättilölaitoksen uudistaminen ja laajentaminen Suomeen piti yllä keskustelua äitien merkityksestä lastenhoidossa, joka ei ollut yksityisasiasia vaan valtiollisesti merkittävä aihe.⁸

Vain kahdeksan päivää kuninkaallisen kirjeen antamisen jälkeen tarkastettiin Tukholmassa Carl von Linnén johdolla tehty väitöskirja *Nutrix Noverca* (*Amman sâsom styvmodern*), jossa lääketieteellisen ja moraalis-argumentoinnin kohteena oli imetys naisen luonnollisena tehtävänä. Väitöskirjan johdannon mukaan ihminen oli vieraantunut yksinkertaisesta elämästä ja naiset omasta ruumiistaan, koska he kieltäytyivät imettämästä lapsiaan omien turhamaisten tarpeidensa ja ylellisyydenhalunsa vuoksi.⁹ Klassinen topos naisten ylellisyyden halusta ja sen kytkeminen rintaruokintakeskusteluun oli tavallinen 1700-luvulla, jolloin palkatun imettäjän vastinpariksi asetettiin äiti, joka kieltäytyi itse imettämästä lastaan.

45

Tällaisen polarisaation kautta syntyi yleinen äidillisen vieraantuneisuuden kuva, joka toimi tehokkaasti kirjoitettaessa äitien imetysvelvollisuuden puolesta.¹⁰

Lääketieteellisestä näkökulmasta 1700-luvun puolivälin imetyskeskustelu oli osa laajempaa naisen ruumista ja sen lääketieteellisestä merkityksestä käytävää keskustelua. Michel Foucault’n mukaan 1700-luvulla on havaittavissa kaksi toisiaan täydentävää linjaa suhteessa valtaan: toisaalta ruumiin kesyttäminen mahdollisimman suureen hyötykäyttöön ja sen yhdistäminen tehokkaksi ja taloudellisiin kontrollijärjestelmiin kurinpidollisilla menetelmillä ja toisaalta toinen kehityslinja keskittyi varsinkin vuosisadan puolivälin jälkeen ruumiiseen, joka toimii perustana biologisille prosesseille kuten lisääntymiselle, syntymälle, kuolemalle, terveydelle ja elämänkaaren pituudelle.¹¹ *Nutrix Noverca* on helppo liittää jälkimmäiseen linjaan. Siinä esitetyt moraaliset huomiot kytkevät sen myös osaksi vanhempaa moraalikeskustelua naisten roolista lastenhoidossa. Ajatus siitä, kuinka luonto määrää äidin imettämään lastaan oli yleinen jo antiikissa ja kristinuskossa. Plinius vanhemman mukaan roomalaislapset imivät kansalaishyveensä äidin maidon mukana.¹² Mutta valistuksen ajan keskusteluissa äidin velvollisuuksista ja oikeuksista omaan ruumiiseensa imetys sai erityisen roolin, jonka avulla provosoitiin naisen äidillisyyttä ja halua äitiyteen. Moraalikeskustelut pitivät yllä ajatusketjua imetyksen, luonnollisuuden, alkuperäisyyden, onnellisuuden ja harmonian välillä. Ideaaliksi muodostui luonnollinen perhe ja Euroopassa imettävistä äideistä tuli sentimentaalisten runojen ja maalausten aiheita.¹³

Nutrix Novercassa lapsen oma biologinen äiti nähtiin lapsen parhaana hoitajana. Sen mukaan palkatulta imettäjältä puuttui äidin vaisto, joka sai lapsen oman äidin pelkäämään lapsensa puolesta ja siksi toimimaan jatkuvasti tämän parhaaksi. Rintaruokinnan katsottiin vahvistavan äidin ja lapsen välistä sidettä, kiinteyttävän perhettä ja näin koko yhteiskuntaa. Imettäjiin, jotka olivat tavallisesti maalaisnaisia, *bondekvinnor*, liitettiin monia vaaroja ja uhkia. Imettäjän uskottiin voivan siirtää maidon välityksellä ominaisuuksiaan ja affektejaan lapsiin. Imettäjät nähtiin usein myös likaisina ja laiskoina ja heidän sukupuolimoraaliaan pidettiin arveluttavana.¹⁴

Linnéläisessä keskustelussa huomioitiin, että äiti ei aina voinut imettää itse lastaan ja oli turvaututtava imettäjään. Äiti saattoi kuolla synnytykseen tai olla sairas, maitoa ei aina tullut riittävästi ja rinta saattoi olla niin muodostunut, ettei lapsi pystynyt sitä imemään.¹⁵ Onnellisempi oli

kuitenkin lapsi, joka oli saanut oman äidin maitoa ja perinyt näin tämän ”jalot sielunominaisuudet, vilpittömän rakkauden hyvettä kohtaan ja terveen ruumiin...”¹⁶ Ylempien yhteiskuntaryhmien äiti-ihanne sisälsi lapsen henkisistä tarpeista ja varhaiskasvatuksesta huolehtimisen. Fyysisen hoidon ja muun kasvatustehtävän yhdistäminen vaativat äideiltä nyt uudenlaista asennoitumista.

Nutrix novercan kaltaisia tekstejä julkaistiin 1700-luvun puolivälissä Euroopassa useita.¹⁷ Ne olivat vastaus imettäjien lisääntyneeseen ja sosiaalisesti laajentuneeseen käyttöön 1700-luvulla. Tukholmassa imettäjät olivat 1700-luvun jälkipuolella näkyvä osa kaupunkikuvaa ja rintalapsille ”metsästettiin” maalaisnaisia imettäjiksi.¹⁸ Viranomaiset ryhtyivät nopeasti toimenpiteisiin imettäjien saattamiseksi valvonnan alaiseksi. Tukholmaan perustettiin Collegium Medicumin ehdotuksesta 1757 konttori, *Amme-Skaffnings-Contoir*, joka valvoi imettäjiksi ryhtyvien naisten terveydentilaa. Kaikkia, jotka halusivat imettäjiksi, kehoitettiin ilmoittautumaan tutkittavaksi ja lääkärin tarkastuksen jälkeen naiset saivat todistuksen kelpoisuudestaan tähän tehtävään.¹⁹

Helsingissä mainittiin kaupunginkätilö jo vuonna 1733, mutta todennäköisesti ensimmäinen tutkinnon suorittanut kätilö tuli kaupunkiin vuonna 1753.²⁰ Kätilöiden yhtenä tehtävänä oli neuvoa äitejä lastenhoidossa ja rintaruokinnassa. Myös helsinkiläisperheisiin palkattiin imettäjiä. Imettäjän tehtävä saatettiin nähdä lapsen fyysisenä hoitona, joka haluttiin erottaa varsinaisesta kasvatuksesta, kuten tehtiin helsinkiläisen kauppias Waseniuksen perheessä 1800-luvulla. Kysymys siitä, imettääkö itse lastaan vai antaako lapsi imettäjälle mietitytti kuitenkin äitejä 1800-luvun Helsingissä.²¹ Vaikka imettäjät ovat nykyään harvinaisia Euroopassa, niin imetyksestä ja lasten ruokinnasta käyty keskustelu on ollut viime aikoihin asti vilkasta. Kiistaa on käyty muun muassa imetysajan pituudesta ja äidinmaidon korvikkeiden turvallisuudesta. Julkisesti lapsiaan imettävät naiset herättävät myös mielipiteitä puolesta ja vastaan.

Lopuksi

Ranskan vallankumouksen aikana naisten valinta imettää omaa lastaan julkisesti oli kannanotto tasavallan puolesta ja merkki naisten kansalaisaktiivisuudesta.²² Naiset vaativat kuitenkin enemmän ja kadulla mieltään osoittavien naisten sukupuolirooleja haastava toiminta koettiin pian vaaralliseksi. Mary Jacobuksen mukaan imettävän äidin kuvaan liittyi monia

vallankumouksen utopioille yhteisiä fantasioita, joiden käyttö vilkastui samaan aikaan kuin naisten poliittista osallistumisoikeutta kavennettiin syksyllä 1793.²³ Miksi imettävän äidin kuvasta tuli niin tyydyttävä vallan- kumouksen mielikuvituksessa? Vallankumouksen symbolimaailmassa äi- dinmaito edusti sosiaaliseen ja sukupuoliseen identiteettiin liittyvää pelas- tumista tai vaaraa ja koko imetyksestä käytyä keskustelua hallitsi pohjim- miltaan huoli puhtaan ja likaisen välisestä suhteesta. Vallankumouksen imettävän äidin juhlinnassa äidistä oli tehty puhdas ja vaaraton hyvän maidon lähde ja näin myös pelastava äiti. Tämä kuva käy yhteen vallan- kumouksen tuottamien parempaa tulevaisuutta lupaavien utopioiden ja niiden täyttymisen toiveista seuraavan meli

Viitteet

1. Levy D. G & Applewhite 1992, 79.
2. Scott 1992, 102–104, Moksnes 1989, 31.
3. Peltonen & Stenvall 1991, 8–9.
4. Outram 1989, 1–2.
5. Jacobus 1992, 62–63.
6. Yalom 1997, 116–120. Todellisuudessa Rouseaun takaisin luontoon- ajattelulla oli kannattajia Ludvig XVI hovin piirissä. Marie Antoinette tilasi kaksi rinnan mallista pos- liinimaljaa Sèvres’n posliinitehtaasta kunnioittaakseen imettäviä äitejä. Sama, 113.
7. Sussman 1982, 29.
8. Pulma & Turpeinen 1987, 66–67.
9. von Linné 1752, 3–6. Väitöskirjan respondenttina oli Fredrik Lindberg, joka toimi myöhemmin sotilaslääkärinä. Teokseen liittyy jälkisanat, jotka ovat käännös Linnén kirjoituksesta Infans lacte materno nuriatur, johon viittaaan myös. Sama 16.
10. Badinter 1980, 177–184; Jacobus, 54.
11. Foucault 1998, 99.
12. Yalom, 25.
13. Sama, 114.
14. von Linné 3–17, 21.
15. Sama.
16. von Linné, 17.
17. Esimerkiksi Englannissa julkaistiin vuonna 1748 William Cadoganin Essay upon Nursing. Ranskassa Rousseau’n kirjoitusten lisäksi suosittu oli Marie Anel Le Reboursin Avis aux mères qui veulent nourir leurs enfants vuodelta 1767.
18. von Linné, 21.
19. Bjarne Jacobson 1977, 96.
20. Hänninen, 59, 68.
21. Häggman 1994,110–111.
22. Yalom, 116.
23. Jacobus, 64–65.
24. Sama, 54–71.

Suomessa imetyksen mallit muuttuivat voimakkaasti 1960–70-luvulla. Naiset alkoivat siirtyä yhä enemmän työelämään ja äitiyslomat olivat ly- hyitä. Äidinmaidon korvikkeiden tulo markkinoille vähensi imetystä. Tiukat syöttörutiinit eivät sopineet työssäkäyvien äitien ajankäyttöön. Toisaalta lääketieteen tutkimustieto äidinmaidon ja imetyksen eduista johtivat suosi- tuksiin pidemmistä imetysajoista ja 1980-luvun alussa suositeltiin imetystä 1–2 vuoden ikään asti. Äitiyslomien pidentyminen tuki puolestaan äitien pidempiä imetysaikoja. Suositus lyheni pian 6–12 kuukauteen ympäristö- myrkkytuolen takia. Imetystä on edistetty Suomessa neuvoloissa ja synny- tyssairaaloissa annettavalla valistuksella.

Kirjallisuus

Badinter, Elisabeth 1980. L’amour en plus. Histoire de l’amour maternel XVIIe-XXe siècle. Paris: Flammarion.

Foucault, Michel 1998. Seksuaalisuuden historia. Suom. Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.

Häggman, Kai 1994. Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Hänninen, Sisko-Liisa 1960: Suomen kätilölaitos vuoteen 1859. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Jacobson, Bjarne 1977. Vem var den gamla amman? Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok. Stockholm: Nordiska museet.

Jacobus, Mary 1992. Incorruptible Milk: Breast-feeding and the French Revolution. Teoksessa Rebel Daughters. Women and French Revolution. Ed. Sara E. Melzer and Leslie W. Rabine, New York: Oxford University Press.

Levy, D.G. & Applewhite, H.B 1992. Women and Militant Citizenship in Revolutionary Paris. Teoksessa Rebel Daughters. Women and French Revolution. Ed. Sara E. Melzer and Leslie W. Rabine. New York: Oxford University Press.

von Linné, Carl 1752. Amman såsom styvmoder (Nutrix noverca). Ruots. Sven-Olof Thulin.1947, Åbo.

Moksnes, Aslaug 1989. Barrikadinaisia. Forssa: KSL ry.

Outram, Dorinda 1989. The Body and the French Revolution. Sex, Class and Political Culture. New Haven and London: Yale University Press.

Peltonen, Ulla-Maija & Stenvall, Kirsti 1991. Johdanto: myyttien ja symbolien tulkin- noista. Teoksessa Ulla-Maija Peltonen, Kirsti Stenvall toim. Myytit ja symbolit. Väki voimakas 5. Helsinki.

Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva 1987. Suomen lastensuojelun historia. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.

Ruohotie, Pia 2003. Imetyksen historiaa: Heijastuksia menneisyydestä. Imetyksen tuki ry. Imetysuutisia 1/2003, www.imetys.fi/itu/historia.html.

Scott, J.W., 1992. “A Woman Who Has Only Paradoxes to Offer”: Olympe de Gouges Claims Rights for Women. Teoksessa Rebel Daughters. Women and French Revolution. Ed. Sara E. Melzer and Leslie W. Rabine. New York: Oxford University Press.

Sussman, Gerog D. 1982. Selling Mothers’ Milk. The Wet-Nursing Business in France 1715–1914. Urban, Chicago, London: University of Illinois Press.

Yalom, Marilyn 1997. A History of the Breast. New York: Alfred A. Knopf.

KANSALAIKUUDEN MARGINAALIEISSA

Minna Uimonen

Kansalaisuuden perusmerkitys on ”henkilön jäsenyys valtiassa”. Valtiokansalaisuutta luonnehtivat yksilön ja valtion väliset oikeudet ja velvollisuudet. Sellaisia ovat Suomen kansalaisen oikeus osallistua poliittiseen toimintaan edustuksellisen demokratian kautta ja muut perustuslais- sa määritellyt perusoikeudet sekä perustuslakiin nojaavat verovelvollisuus ja oppivelvollisuus.

Kansalaisuus määritellään laissa nimettyjen oikeuksien ja velvollisuuksien kautta ja voi myös sanoa, että oikeudet ja velvollisuudet rakentavat kansalaisuutta, sitä, miten yksilö voi toimia kansalaisena. Kiinnostavaa on myös, miten monin tavoin taloudellisen itsenäisyyden ja toimijuuden, poliittisen toimijuuden sekä arvottavammin ”kunnan kansalaisuuden” ehdot rakentuvat.

Perinteisesti on korostettu yksilön merkitystä. Taustalla on ajatus vapaan tahdon nojalla valintoja tekevästä autonomisesta ja moraalisesti vastuullisesta yksilöstä, joka on keskeinen toimija kansakunnassa. Ihanteen rinnalle jää merkityksellisiä ja vastakkaisia seikkoja. Esimerkiksi sukupuoleen, luokka-asemaan sekä elämänolosuhteisiin ja -kulttuuriin liittyviä rakenteellisia ja satunnaisia, ihmisen tahdon ulottumattomissa olevia tekijöitä.

Tässä artikkelissa käsittelem kansalaisuuden marginaalien, kunnan kansalaisuuden kynnysten ja käänteisilmiöiden, muodostumista Suomessa 1800-luvulta nykypäiviin. Tarkastelen aihetta konkreettisen erityisteeman, kunnallisen köyhäinhuollon ja sosiaalitoimen historian kautta. Miten marginaalisuus, kansalaisuuden rajapinta tai kunnan kansalaisuuden ulkopuoli siinä muodostuu? Kiinnitän huomiota historiallisiin katkoksiin ja jatkumoihin.

Köyhäintalo köyhäinhoidon menetelmänä

1800-luvun lopussa satojen helsinkiläisten asuinpaikkana ja kotina oli vuosittain Töölössä, silloisen kaupunkiasutuksen ulkopuolella, sijainnut köyhäintalo.¹ Tämä kaupungin omistama ”talo” oli erikokoisten ja -näköisten rakennusten muodostama kokonaisuus, yhdyskunta, jonka asukkaat – silloiselta nimitykseltään hoidokit – olivat vähävaraisia kaupungin vaivais- eli köyhäinhoidon asiakkaita.

Köyhäintaloon sijoittamisen lisäksi kunnallisen köyhäinhoidon menetelmiä olivat avuntarvitsijan sijoittaminen ”elänteelle” (elätettäväksi) yksityistalouksiin, usein kaupunkia ympäröivälle maaseudulle. Tätä aika-

laisviranomaiset kutsuivat sijoitushoidoksi. Noin neljännes avunhakijoista lähetettiin 1800-luvun loppuvuosikymmeninä sijoitushoitoon ja toinen neljännes passitettiin laitushoitoon eli köyhäintaloon. Kolmantena menetelmänä oli avustusten myöntäminen. Noin puolelle köyhäinhoidon asiakkaista myönnettiin tuolloin avustuksia. Suhde muuttui ajan myötä: laitokset kasvoivat 1900-luvun alkupuolelle mentäessä.²

Ennen 1900-lukua köyhäinhoitosäädöksissä erotettiin ”avuttomat” ja ”työkykyiset” köyhät. Avuttomiksi laskettiin vanhuudenheikot, huoltajaa tai elättäjää vailla olevat lapset, ”hourut”, ”mielettömät”, ”heikkomieliset”, ”ruumiilta vialliset”, ”raajanrikkoiset” ja kroonisesti sairaat. Työkykyiset avunhakijat eivät näitä kriteereitä täyttäneet.³

Köyhyyskysymyksen yksi taustavaikuttaja oli 1700-luvulta voimakkaana jatkunut väestönkasvu, joka tuolloisessa agraari-Suomessa oli nimenomaan maaseudun väestön kasvua. Suhteellisesti eniten kasvoi maaseudun tilattoman, epäitsenäiseksi kutsutun, väestön (vuokraviljelijät, palkolliset ja päivätyöläiset) määrä, mikä johtui muun muassa siitä, että lainsäädäntö antoi hyvin rajalliset mahdollisuudet maantieteelliseen ja sosiaaliseen liikkuvuuteen. Syntyi niin sanottua liikaväestöä – historiantutkimuksessa käytetty käsitehirviö – jolle ei riittänyt työtä eikä elantoa. Heidän keskuudessaan jo ennestään olemassa ollut köyhyyden ongelma paisui.

Vuonna 1852 keisari vahvisti uuden köyhäinhoitolain, asetuksen ”waivaistenholhouksesta”, jossa painotettiin kuntien – tai vielä tuolloin, seurakuntien – velvollisuutta avustaa hätääkärsiviä. Avuntarpeessa olijalla oli oikeus saada seurakunnaltaan köyhäinapua. Oikeutta vastasi velvollisuus pysyä kotipaikkakunnallaan ja velvollisuus hankkia niin sanottu laillinen suojelus tilallistyönantajilta. Oli pakko hakeutua palvelukseen. Laillisen suojelun ulkopuolella elävä määrittyi irtolaiseksi. Näillä käsitteillä oli takanaan monisatavuotinen historia. Ruotsin vallan ajalla miespuolista irtolaista uhkasi sotaväkeen otto, naispuolista kehruuhuoneet.⁴

Vuoden 1852 lainsäädäntö edusti patriarkaalista ja merkantilistista yhteiskunta- ja talousjärjestystä. Pidemmän päälle se ei enää toiminut. Maaseudun tilattomien asemaan tehtiinkin merkittäviä muutoksia 1860-luvulla, kun laillinen suojelu irtolaisuussäädöksineen purettiin. Kaikki maaseudun asukkaat tulivat vapaiksi liikkumaan ja etsimään työtä eikä toisaalta ilman työtä oleminen johtanut sanktioihin. Nyt irtolaisuus määriteltiin uudella tavalla: alettiin painottaa pahantapaisen elämän viettämistä irtolaisuuden kriteerinä.⁵

Muuttoliike maaseudulta taajamiin, kaupunkeihin ja ulkomaillekin käynnistyi 1870-luvun kuluessa. Helsingin väkiluku moninkertaistui 1800-luvun viimeisen neljänneksen aikana.

Vuonna 1879 säädetyt elinkeinovapaus ja köyhäinhoitolaki edustivat samaa aatteellista yhteyttä kuin uudet palkollissädökset – taloudellista liberalismia. Uudessa köyhäinhoitolaissa alleviivattiin voimakkaasti kunnille pakollisen ja harkinnanvaraisen avun välistä eroa. Tärkeä taustataponnin oli aiemman lain valtiolle, kunnille ja varakkaille aiheuttama verorasitus, jota nyt haluttiin keventää. Uuden lain mukaan oli pakollista auttaa työhön kykenemättömiä alaikäisiä, vanhuudenheikkoja, raajarikkoisia, heikkomielisiä ja kroonisesti sairaita. Työkykyisten avustaminen oli sen sijaan kuntien omassa harkinnassa ja avun tuli olla vastikkeellista. Vapaus liikkua ja valita työnsä edellytti velvollisuutta huolehtia itse elannostaan.⁶

Köyhäinhuollon ensisijaiseksi menetelmäksi laki nosti hoitolaitokseen sijoittamisen. Köyhää oli taloudellisesti edullisinta auttaa laitoksessa. Lakia valmistellut komitea uskoi, että työlaitokset vähentäisivät sekä huoltokustannuksia että avunpyytäjien määrää. Säästöä kertyisi myös sitä kautta, että laitokseen joutumisella voitiin uhata ja näin ”kannustaa” avunpyytäjää hankkimaan itse elantonsa. Lainvalmistelijat perustivat muotoilunsa kokemuksiin Britanniassa, Tanskassa ja Saksassa, joissa työvelvollisuuden periaatteelle perustuvia vaivaistaloja oli ensimmäisenä alettu perustaa.⁷

Helsinkiin köyhäintalo oli perustettu 1800-luvun alkupuolella. Se toimi pitkään Kruununhaassa; Liisankadulla sijainneen kaksikerroksisen puutalon kolmeentoista huoneeseen oli enimmillään sijoitettu asumaan yli 90 köyhäinhoidon asiakasta. Köyhäinhoidon eri muotojen väliset käyttösuhteet heijastavat myös olemassa olleita resursseja, eivät suoraan arvoja tai toimintaideologiaa. Jos tilaa olisi ollut, köyhäintaloon olisi sijoitettu enemmänkin ihmisiä. Uudella laitoksella olikin tilausta, ja vuosikausien suunnittelujen jälkeen 1873 sellainen kohosi vihdoin Töölöön Taivallahden rannalle, Taipaleen huvila-alueelle. Tarkoituksella omaksi erilliseksi tilakseen varsinaisen kaupungin ulkopuolelle rakennettu laitos sai nimekseen ”Kivelän työ- ja köyhäintalo” (gård) viereisen työväenasutusalueen mukaan.⁸

Uusi laitos osoittautui heti ahtaaksi. Lainlaatijoiden sekä kunnan virka- ja luottamusmiesten tavoitteista huolimatta köyhäinhoidon asiakastulva ei vähentynyt 1879 köyhäinhoitolain myötä vaan päinvastoin lisääntyi.

Asetuksen perusidea ei siis toiminut. Köyhäinavun tarve ei kokonaisuutena tarkastellen johtunut laiskottelusta tai työn vieroksunnasta, eikä sen määrä siksi reagoanut sanktioihin eli vähentynyt niiden kiristyttyä.

Muuttovirta maaseudulta pääkaupunkiin jatkui kiivaana. 1890-luvun alussa koettiin lamavuosia ja suhdannetyöttömyyttä. Sairaus- tai eläkevakutusjärjestelmiä, työttömyyskorvauksista puhumattakaan, ei ollut. Hätäaputoita, joita oli alettu järjestää 1860-luvun katovuosina, järjestettiin nytkin. Kaupungin työnvälitystoimisto perustettiin 1903.⁹

Sääty-yhteiskunnassa eri sosiaaliin ryhmiin kuuluvien ihmisten väliset erot tuloissa ja ylipäättään taloudellisissa lähtökohdissa olivat huikeat. Köyhyys oli myös sukupuolittunutta. Helsingissä enemmistö köyhäinapua saaneista oli läpi 1800-luvun 1900-luvulle asti naisia. Yhtenä alaryhmänä mainittakoon leskeksi jääneet monilapsiset perheenäidit, jotka olivat joutuneet taloudellisiin vaikeuksiin, koska heillä ei ollut vallitsevan perhe- ja yhteiskuntamallin edellyttämää miespuolista elättäjää.¹⁰

Muun muassa tällaisiin tekijöihin kytkeytynyt köyhyyden ongelma ei ratkennut köyhien moralistisen hallinnoimisen kautta. Silti ankarat hallintakeinot pysyivät käytössä. Vuoden 1879 vaivashoitoasetus, johon kaikki käytännöt eivät toki perustuneet, määrittä köyhäinhuollolle raamit 1920-luvulle asti.¹¹

Vuoden 1879 lain perusteella tilapäistäkin vaivaisapua saanut henkilö joutui kunnan viranomaisten, vaivashoitohallituksen eli nykyisen sosiaalitoimen, isäntävallan eli tietynasteisen sopimusoikeudellisen holhouksen alaiseksi. Vakinaisen avun varaan joutunut henkilö menetti kunnalle kaiken omaisuutensa. Päätöksistä ei voinut valittaa oman kunnan viranomaisista riippumattomalle taholle.¹²

Vaivaistalossa ei lekoteltu. Päivät täytti kurinalainen järjestys ja työnteke.

”[Helsingin kaupungin köyhäinhoidon] ohjesääntöjen mukaan oli työkykyisillä köyhäintalon hoidokeilla teetettävä heidän voimainsa mukaista työtä. Työtä tehtiin pimeänä vuodenaikana kello 7:stä aamulla 6:een illalla sekä valoisana vuodenaikana tuntia pitempään iltaisin. Pääasiassa tehtiin talon omia töitä, joista v. 1839 mainitaan köyhäintalon ja köyhäinkoulun pihan ja kadun puhtaanapito, vedenkanto, avustaminen vaatteitten pesussa, mankeloimisessa, puunhakkuussa, lämmittämisessä. Hoidokkeja käytettiin jossakin määrin myös töissä yksityisillä työnantajilla työpalkkojen tullessa köyhäinhoidon kassaan. Ahkeria ja hyvin

*käyttäytyneitä hoidokkeja palkittiin pienellä rahapalkkiolla tavallisesti kerran vuodessa.”*¹³

1800-luvun päättyessä suomalaisten vaivaistalojen päiväjärjestys oli pääpiirteissään samanlainen kuin yllä kuvattu arki Helsingin köyhäintalossa noin 50 vuotta aiemmin. Vain nuorimmat ja heikoimmat vapautettiin työvelvollisuudesta.¹⁴

Kivelän työ- ja köyhäintalossa erona aiempaan oli, että se oli suunniteltu ja rakennettu asukkaiden työntekoa silmälläpitäen. Aikalaikirjailija Rafaël Hertzberg kuvaili vuonna 1888 köyhäintaloa ja siellä tapahtunutta työntekoa valoisin ja ihanteellisin sanakääntein. Laitoksessa vallitseva puhtaus ja järjestys todistivat, että pitäjät yrittivät parhaansa vaivaispoisten [arma orkeslösa] auttamiseksi. Erinomainen hedelmätarha tarjosi puitteet kevyelle ulkotyölle. Erillisessä työrakennuksessa sijaitsivat puolestaan puusepä-, suutarin- ja räätälinverstaat. Ne, jotka eivät osanneet tai jaksaneet tehdä käsityötä työllistettiin työsalissa tilkkeen repimisessä. Hertzberg kuvanee tässä miesten työntekoa. Helsingin kaupungin historiaa kirjoittaneen Sven-Erik Åströmin mukaan miespuolisten hoidokkien tehtävänä oli myös avata hautoja köyhäintalossa kuolleille.¹⁵ Åström toteaa, että köyhäintalon jälkimaine oli huono. Laitoksen suunnittelijoiden odotukset ja käsitykset olivat korkealla, mutta niistä huolimatta Kivellä tuli kolkko ja masentava köyhäinkasarmi.¹⁶

Toinen aikalainen, Kaupunkilähetyksen toiminnanjohtaja pastori B. H. Päivänsalo arveli, että ”[v]aivaistalon hoidokkaiden ehkä raskaimpana kuormana näyttää olevan lamauttava yksitoikkoisuus.” Leimaa-antavana piirteenä Kivelän laitokselle hän piti myös ”vapauden puutetta”. Hän kritisoi myös sitä, että naiset ja miehet – ja erityisesti jopa avioparit – oli köyhäintalossa asutettu tiukasti toisistaan erilleen.¹⁷ Ei ollut toivottavaa, että köyhäintalon asukkaiden lukumäärä olisi lisääntynyt lasten saamisen kautta.

Vaivaistalon arjen ankaruus ilmentää sitä, että rankaiseminen oli monin tavoin läsnä köyhäinhuollon toimenkuvassa. Köyhäinhoidon puoleen kääntymistähän pyrittiin ennaltaehkäisemään siten, että siitä tehtiin mahdollisimman vastenmielistä. Konkreettisesti laitoshoitoon joutumisella voitiin uhata esimerkiksi tilanteessa, jossa haluttiin varoittaa asiakasta avustusten väärinkäyttämisestä. Laitokseen joutuminen oli jo itsessään rankaisevaa ja leimaavaa. Rangaistusluonteista köyhäintaloon joutumi-

sessä oli myös omasta yhteisöstä eristäminen.¹⁸

Toisella tavalla katsottuna voidaan todeta, että köyhäinhoidon – kunnallisen hyväntekeväisyyden – vastaanottamisen oikeutta vastasi velvollisuus palvella kuntaansa köyhäintalossa ja siten lunastaa velkansa kunniallisesti. Köyhäinhoitojärjestelmän valta oli rankaisemisen, rajoittamisen ja sivuun, ulkopuolelle, sysäämisen lisäksi toisaalta myös positiivista ja tuotavaa. Köyhäinapua saava oli tarkoitus kasvattaa laitoksessa omatoimiseksi ja itsenäiseksi täysivaltaiseksi toimijaksi, kunnialliseksi kansalaiseksi. Köyhäinhoitolaitosten arkijärjestys voidaankin nähdä myös moraalisena kasvatuksena, jonka periaatteita ja taustoja tarkastelen seuraavassa.

Köyhäinhoidon ideologiat

Rankaisemisjärjestelmissä tapahtui länsimaissa historiallinen siirtymä noin 1700-luvulta lähtien. Ruumiin kiduttamisen ja kurittamisen speaktaakkeleista, näytöksistä, siirryttiin rangaistukseen, jonka tarkoitus oli parantaa, reformoida.¹⁹ Suomessa vankilalaitosta alettiin järjestää uudelleen vuoden 1866 vankeinhoitoasetuksen ja 1889 rikoslain pohjalta. Kuolemanrangaistuksia ei pantu toimeen enää 1823 jälkeen. Häpeärangaistukset poistettiin rangaistusmuotona 1889 rikoslaista. Niiden sijasta lisääntyivät vapausrangaistukset, joiden tarkoituksena oli vapaudenriiston lisäksi vangin moraalinen ja sivistyksellinen parantaminen: totuttaminen työhön ja järjestykseen, tapojen parantaminen, moraalin kehittäminen ja koulusivistyksen hankkiminen. Vankiloissa alettiin soveltaa niin sanottua edistysjärjestelmää. Sääntöjen noudattamista ja hyvää käytöstä palkittiin kohtelun, joka alkoi aina ankarana, lieventämisellä.²⁰

Rangaistusjärjestelmän muuttuminen limittyi laajempaan hallintatapojen muutokseen uuden ajan alusta lähtien luostareissa, armeijoissa, kouluissa, kasvatuslaitoksissa ja sairaaloissa. Uusia tapoja luonnehti elämän vaaliminen ja kouluminen, vähäeleinen ja hienosyinen vaikuttaminen, koulinnan kohteiden tutkiminen ja erittely, hallinnan tilallinen ja ajallinen erittely ja jaksottaminen.²¹

Kurinpidoollisen hallinnan ja kasvatuksen menetelmät ja progressiivisen järjestelmän piirteet näkyvät köyhäinhoitolaitoksen arjessa. Sellainen oli, jo itsessään, muusta yhteiskunnasta eristetty jonkin asteisen omavaraisuuteen pyrkivä laitoksen olemassaolo. Sellaisia olivat myös rutiininomaisesti ja tarkasti toistuva päiväjärjestys, eri toimintojen ja eri ryhmien arkitehtoninen sijoittelu ja erittely, raskas työntekeä, hyvästä käytöksestä tai

työnteosta palkitseminen sekä huonosta rankaiseminen. Tavallisen köyhäintalon rinnakkaislaitoksena Kivelän kompleksissa toimi pahantapaisten yksilöiden, irtolaisten, vahvemmin rangaistusluonteinen pakkotyölaitos. Samassa kokonaisuudessa sijaitsevina ne toimivat osana palkitsemis/rankaisemisjärjestelmää. Jos itse köyhäintalo toimi avunhakijoille varoittavana esimerkkinä, toimi irtolaislaitos puolestaan varoittavana esimerkkinä köyhäintalon asukkaille.

Edistykselliseen moraalikasvatukseen kuului yhtenä osa-alueena myös kristinuskko. Uskonnonharjoituksesta kertoo konkreettisesti Kivelän työ- ja köyhäintalon päärakennuksessa sijainnut rukoussali ja siellä seistyt urkuharmoni, jonka kenraalikuvernöörin puoliso kreivitär Adlerbergin ompeluseura oli lahjoittanut.²²

Uskonnollisiin periaatteisiin nojaavaa tiedollista, sivilisoivaa ja moraalista kasvatusta alettiin toteuttaa myös ”aistivillaisille” ja vammaisille tarkoitetuissa kouluissa.²³ Parantavan moraalikasvatuksen malli omaksuttiin myös valtiolliseen ja kunnalliseen mielisairaalamokostoon, joka oli vuosisadanvaihteessa nopeasti kehittymässä. Siellä menetelmät olivat käytössä aina 1970-luvulle.²⁴

On kiinnostavaa, että termit hoito ja hoitaa otettiin käyttöön viranomais- ja asiantuntijakielessä 1800-luvun kuluessa niinkin erilaisilla alueilla kuin vankilalaitos, köyhäinapu ja mielisairaalat. Alettiin puhua vankeinhoidosta, köyhäinhoidosta ja mielisairanhoidosta. Kyse ei ollut suoraan hoitaa-sanan vallitsevasta nykymerkityksestä, niin kuin käsitteessä sairaanhoitaja, vaan hoitamisesta, jossa oli läsnä oleellisesti myös *hoitaa*-verbin hallinnollinen ulottuvuus – ”huolehtia jnk kunnossa, järjestyksessä pysymisestä; pitää jtk huolenaan, tehtävänään; suorittaa, tehdä jtk”. Sanat *hoitaa*, *huoltaa* ja *holhota* ovat keskenään sukua ja niissä kaikissa on yhtenä merkityksenä ”pitää huolta jstak, huolehtia jnk tilasta ja (erityisesti) holhota-verbissä myös) suojella. Näin hahmottui kaikissa edellämainituissa toiminnan alueissa (vankilat, köyhäinapu, mielisairaalat) tietynlainen hierarkkisesti jäsentyneet toimenpiteiden ja hallinnan suhde. Moraalisen hoitamisen ja kasvatuksen autoritaarista asetelmaa ilmentää konkreettisesti näissä laitoksissa (paitsi vankiloissa, joissa oli oma erityisterminsä) käytetty alentava ”hoidokki”-termi. Kyse oli hoitamisen, huoltamisen ja holhoamisen kohteena olevasta hoidokista, ei esimerkiksi potilaasta, termistä, joka määritetty enemmän itsestään käsin [<potea, vrt m patient].

Kaikessa autoritaarisuudessaan moraalisen kasvatuksen ideologia

58 Koskelan kunnalliskodin asukkaita maalaamassa huonekaluja. Valokuva noin 1920.

ilmensi kasvatusoptimismia. Suomalaisen kansallisuusliikkeen airuena 1800-luvulla toiminut sivistynyt keskiluokka halusi sisällyttää koko kansan aktiivisen kansalaisuuden käsitteeseen, mutta sitä (/kansaa) ei kelpuutettu sellaisenaan. Kansa piti ensin kasvattaa, sivistää tiedollisesti ja moraalisesti, sivistyneistön omien ihanteiden mukaisesti. Vasta tietyn sivistystason omaksunut täysi-ikäinen henkilö pystyi toteuttamaan subjektiivudessaan ja toimijuudessaan järjen autonomiaa.

Ihanteena oli yksilö, joka ajatteli ja toimi järkiperustaisen vapaan tahdon nojalla. Ihannetta muotoili Suomessa muun muassa kansallisuusfilosofi J. V. Snellman. Hänen mukaansa ihanteellinen toimija ottaa huomioon perinteet ja yhteisen hyvän, mutta tekee ratkaisunsa luovasti harkiten ja samalla järkeään käyttäen. Ihanteellista toimijuutta luonnehti siveellisuuden määre.²⁵ Snellmanin jälkeiset fennomaanit alkoivat määritellä siveellisyys-sanan arkisemmin, ahkeruudeksi, raittiudeksi, rehellisyydeksi ja epäitsekkyudeksi.²⁶

Historiallisesti kyse oli valistusajattelun hedelmästä. Esimerkiksi filosofi John Locke määritteli yksilön vapauden yhtäältä negatiiviseksi, vapaudeksi ulkoisista rajoitteista, toisaalta positiiviseksi – vapaudeksi olla ja toimia järjen nojalla. Vapauden positiivinen ulottuvuus saattoi toteutua täysi-ikäisillä yksilöillä. Lapset olivat lähtökohtaisesti alaikäisiä ja -mittaisia ja siksi heidän ”negatiivisia” vapauksiaan tuli rajoittaa, kunnes heidät kasvatettaisiin täysi-ikäisiksi ja moraalisesti täysivaltaisiksi kansalaisiksi.

Fennomaanisessa liikkeessä katsottiin myös, että moraalisesti täysikasvuinen kansalainen kykenee ulkoapäin tulevan kasvatuksen sijasta kasvattamaan itse itseään. Itsekasvatus oli koko elämän jatkuva kriittisen itsereflektion prosessi, jossa muun muassa punnittiin moraalisesti omien vaikuttimien ja yhteisen hyvän välisiä suhteita.

Liberalismissa oman edun tavoittelu oli keskeinen idea, mutta kansallisuusliikkeen näkökulmasta vääränlainen oman edun tavoittelu näyttäytyi myös itsekkeskeisyytenä tai itsekkyutenä, egoismina, vaarallisena epäsosiaalisena ominaisuutena, josta ei ollut hyötyä vaan potentiaalista haittaa muotoutumassa olevalle kansakunnalle. Jo tuolloin varoiteltiin ihmisten lisääntyvästä itsekkyudesta ja itsekkeskeisyydestä.²⁷ Itsekkyuden ilmentymiksi voitiin tulkita vallitsevaa ”yhteistä hyvää” jollain tavalla rikkovat käytännöt, vaikkapa naisemansipaatio, työväenliikkeen vaatimukset, tai valtavirrasta poikkeava seksuaalikäyttäytyminen.

Näin siis poliittisia jännitteitä, sosiaalisia valtaa koskevia ristiriitoja

sekä epäluuloa toisenlaisia ihmisiä [/toisia] kohtaan voitiin ilmaista ihanne-kansalaisen filosofis-psykologisen mallin avulla. Sosiaalinen erilaisuus voitiin määritellä yksilön ominaisuudeksi. Tätä kautta oli myös luontevaa, että köyhäinhoidon asiakkaat, vaivaiset (niin kuin vangit, mielisairaalapotilaat jne.) hahmotettiin moraalisesti alaikäisiksi kurinpidollisen kansalaiskasvatuksen kohteiksi.

Poliittisen kansalaisuuden ehdot muuttuivat vuosisadan vaihteessa yhteiskunnallisten kamppailujen kautta: 1906 hyväksyttiin laki yleisestä ja yhtäläisestä valtiollisesta äänioikeudesta. Piiat ja rengitkin saivat äänioikeuden ja pääsivät myös itse asettumaan ehdokkaiksi parlamenttiin. Edustuksellisen demokratian näkökulmasta täysivaltainen kansalaisuus lakkasi olemasta sidoksissa siihen, mitä yksilö omisti tai ei omistanut ja siihen, oliko hän jonkun toisen palkollinen sekä siihen, mikä hänen sukupuolensa oli. Kunnallinen äänioikeus oli Suomessa pidempään, itsenäistymisen vuoteen asti, sidoksissa maksettuihin kunnallisveroäyreiin.

Vuoden 1906 valtiopäiväjärjestyksessä äänioikeutta vaille jätettiin kuitenkin joitakin Suomen kansalaisia, muiden muassa ”se, joka itsellensä saa apua vaivaihoidolta, jollei apu ole ainoastaan satunnaista”.²⁸ Tämä liittyi siihen, että köyhäinapua saava oli kunnan ”isäntävallan” alainen, eikä ”itsenäinen”. Köyhäinhoidon asiakkuus äänioikeuden menettämisen perusteena poistettiin valtiollisten vaalien osalta 1944, kunnallisvaalien 1948. Työlaitokseen irtolaisuuden perusteella joutuneet saivat äänioikeuden vasta 1970-luvun alussa, jolloin koko työlaitosinstituutio lakkautettiin.²⁹

Vaivaihoidosta sosiaalihuoltoon

Kivelän työ- ja köyhäintalon autoritaarinen laitosyhteisö hajosi 1910-luvulla. Huollon kohteena olevien luokittelu ja sen pohjalta tehty eriyttäminen kehittyivät. Vuonna 1912 köyhäintalon ydinosa siirrettiin Koskelaan valmistuneeseen uudisrakennukseen kunnalliskodin nimellä. Aikaa myöten kunnalliskoti muodostui yksinomaan vanhainkodiksi. Erillinen lastenkoti oli jo vuonna 1909 perustettu Oulunkylän kartanoon. Kivelän vanhat rakennukset jäivät sairaalakäyttöön.

Mielisairasosasto, jota kutsuttiin arkisesti hullujenhuoneeksi, oli alun perin jaettu kahteenkymmeneen koppiin [ruotsiksi cell]. Parantumattomiksi todetut saivat viettää sulleissään vuosia. ”Hullut” tai ”hourut”, ”heikkomieliset”, ”tylsämieliset” tai ”sielullisesti vajavaiset” – nämä ryhmät – haluttiin

eristää muista laitosasukkaista jo ennen kuin lääketiede tuli vakinaiseksi osaksi Kivelää. Köyhäintalo sai oman lääkärinsä vuonna 1894. Vuosisadan vaihteessa kasvoi koko kaupungissa tuberkuloosiin sairastuneiden määrä ja heille tarkoitettujen osastojen tarve, joka sai tosin väistyä 1900-luvun alussa, kun juuri valmistuneet keuhkotautisten tiloihin sijoitettiin mielisairaita. Mielisairaiden kysymys sai jonkinlaisen ratkaisunsa, kun kaupungin omistama mielisairaala Nikkilässä avasi ovensa 1914.³⁰

Itsenäistymisen jälkeen vuonna 1922 Suomessa säädettiin uusi köyhäinhoitolaki. Siinä poistettiin kuntien mahdollisuus käyttää köyhäinavussa harkinnanvaraisuutta. Lain muotoiluissa lähdettiin siitä, että ”kunnollisinkin kansalainen” saattoi joutua ”hetkellisesti avun tarpeeseen”.³¹ Tämä muutti köyhien kategoriaa, niiden ryhmää, joita tosiasiallisesti avustettiin. Muuttumiseen vaikutti myös se, että tässä vaiheessa aiemmista köyhäinavun kohderyhmistä kroonisesti mielisairaita ja kehitysvammaisia oli alettu sijoittaa omiin laitoksiinsa.

1922 lain perusteella kasvoi myös niin sanotun kotiaavustamisen suhteellinen osuus. Ideana oli, kuten ennenkin, kannustaa omatoimisuuteen, mutta nyt hieman uusin tavoin. 1920-luvun lopulta lähtien köyhäinhuollon avustusten tarve kasvoi taloudellisen laman alkaessa. Pulavuosina 1930-luvun alussa jopa viidennes helsinkiläistä eli köyhäinavustuksen varassa. Joukkotyöttömyyttä yritettiin lievittää hätäaputyömaiden avulla. Vallitsevan talousteorian mukaan suhdannetyöttömyys oli kuitenkin työvoiman kysynnän ja tarjonnan tasapainohäiriö, johon ei tullut ulkopuolelta keinotekoisesti liikaa puuttua, jottei autonomisesti toimiva taloudellinen järjestelmä menisi sekaisin.³²

Köyhäinhoito seurasi ja tarkkaili kotiaavustuksia saavia. Perinteisesti ”kaitsijat” olivat olleet vapaaehtoisia esimerkiksi opettajia tai terveydenhoidon ammattilaisia. Uusi 1922 laki velvoitti kunnat palkkaamaan tarkastajia, joiden toimenkuvana oli köyhien tutkiminen ja silmälläpito sekä toisaalta kaitsijoiden työn valvonta.³³ Köyhäinhoidon kenttä alkoi ammatillistua yhä kattavammin. Siirtymään liittyi myös sanan *sosiaalinen* käyttöönotto. Sosiaalinen määrittyi yhtäältä yhteistunnoksi, yhteisvastuuksi ja avunannoksi, ja toisaalta luokka- ja muiden eturistiriitojen sävyttämäksi kokonaisuudeksi. Ristiriitojen lieventämiseksi ja pienentämiseksi oli edullista toimia ensiksi mainitun merkitysulottuvuuden mukaan.³⁴

Vuonna 1936 säädettiin sosiaalihuollon lakeja, joissa järjestettiin uudelleen sekä sosiaalihuoltotyön kenttää että huollon kohderyhmiä.

Potilastöitä Nikkilän sairaalasta.

Valokuva Erkki Salmela.

Lastenhuolto eriytyi lastensuojelulain myötä. Samoin eriytyi niin sanottujen asosiaalisten eli ”yhteiskuntaan sopeutumattomien” ryhmien käsittely. Muun muassa alkoholistit, irtolaiset ja elatusvelvollisuuttaan rikkoneet miehet saivat oman huoltonsa omine laitoksineen.³⁵

Samaan yhteyteen kuuluu myös vuonna 1935 säädetty sterilisoimislaki. Sen mukaan voitiin tahdosta riippumatta steriloida ”tylsämielinen (idiootti), vähämielinen (imbesilli) ja mielisairas”, mikäli oli aiheutta ”vaaraa, että sellainen vajaakelpoisuus periytyisi hänen jälkeläisiinsä, tai jos on todennäköistä, että hänen lapsensa jäisivät hänen tällaisen vajaakelpoisuutensa takia huoltoon vaille”.³⁶

Oikeustoimikelpoinen henkilö voitiin vastaavista syistä steriloida omasta esityksestään. Pakkotoimien kohteeksi joutuvien kohdalla esityksen toimenpiteestä laati mielisairaalan tai muun vastaavan laitoksen johtaja tai vaihtoehtoisesti kunnan terveydenhoitolautakunta (jos hlö ei ollut laitoshoidossa), ja luvan myönsi lääkintöhallitus.³⁷

Köyhäinapua saavat, aviottoman lapsen tai lapsia synnyttäneet naiset näyttävät olleen sterilointilain keskeinen kohderyhmä.³⁸ Pakkosterilointikäytäntöjen pääkallonpaikkana oli – lääkintöhallituksen lisäksi – kunnallinen päätöksentekokoneisto. Pakkosteriloinnit voikin nähdä kunnallisena taloudenpitona, jota siivitti voimakkaasti tietty moraalinen ideologia, tukeaan lääketieteen degeneraatioteoria ja lääkäreiden käytännön toiminta.

Syntyvyyttä alettiin ohjailla väestöpoliittisin keinoin 1930-luvulta lähtien myös (avio)äitiyttä tukemalla. Äitiyshuolto neuvoloineen ja erilaiset äitiysavustukset muotoituivat. Väestöpoliittisena voinee pitää myös samaan aikaan käyntiin lähtenyt kansaneläkejärjestelmän kehittämistä. Sen sijaan ajatus erillisistä sosiaalivakuutuksista vaihtoehtona tarveharkintaiselle ja kontrolloivalle sosiaalihuollolle ei saanut enemmistön kannatusta poliittisessa päätöksenteossa.³⁹

Sosiaalihuollon sekä eläke- ja sairausvakuutusjärjestelmien (lait 1956 ja 1963) yhdistelmästä koostunutta hyvinvointivaltiota rakennettiin asiantuntija- ja viranomaisvetoisesti. Sosiaalialan ilmiöiden ja ongelmien määrittelijöinä ja päätöksentekijöinä toimivat kunnallinen päätöksentekokoneisto, sosiaalihuollon ammattilaiset, terveystoimi lääkäreineen ja terveyssisarineen sekä psykologien ja pedagogien asiantuntijaryhmät. Olennaista Suomen kehitykselle oli, että huoltolautakunnat ja sosiaaliviranomaiset saivat itsenäisen päätäntävällän sosiaalisissa ongelmatilanteissa. Monissa muissa pohjoisen ja läntisen Euroopan maissa tuomiois-

tuimet ja sen kautta juridinen prosessi olivat mukana päätöksenteossa. Laitospaikkojen määrä kasvoi Suomessa 1960-luvulle asti.⁴⁰

Pakkoauttajat-keskustelu ja mitä sen jälkeen

”Suomessa on helppo menettää vapautensa. Tiedämme, että vankeuslu-kumme ovat Pohjoismaiden suurimmat. Mutta useimmat meistä eivät tie-dä, että hoito- ja huoltolaitoksistamme monet ovat vankilaakin pelätympiä ja että perusteita, joiden nojalla ihminen voidaan passittaa laitoshoitoon, usein sovelletaan luokkakajoisesti ja mielivaltaisesti. Yksilön oikeusturva sosiaaliviranomaisten alaisissa asioissa on vähäinen. Usein ovat jo koko sosiaalisen huoltotoimen lainmukaiset perusteet vanhentuneet tai täysin epärealistiset, ja ihmiset, joihin nämä toimet kohdistuvat, ovat joko varat-tomuuden tai tietämättömyyden vuoksi täysin kykenemättömät inhimillisiä oikeuksiaan valvomaan.”⁴¹

1960-luvun kuluessa muodostui ja nousi julkisuudessa esiin nuorten professionaalien (mm. lääkärit ja yhteiskuntatieteilijät) kriittinen ryhmä, joka arvosteli kasvatus-, pakkotyölaitosten ja myös mielisairaaloiden epädemokraattista, hierarkkista ja autoritaarista, yksilöiden itsemäärää-misoikeutta polkevaa luonnetta. Nämä laitoksethan olivat oikeudellisen kontrollin ulkopuolella ja juridisten muutoksenhakumenettelyjen ulottu-mattomissa. Sosiaalihuollon ja erityiskasvatuksen ammattilaiset ja psykiat-rit tekivät päätökset ihmisten laitoksissa olost ja heidän käsittelystään ja kohtelustaan siellä.⁴²

60-lukulaista kritiikkiä seurasi konkreettinen murros. 1970-luvun alussa, jolloin pantiin alulle mielisairaloita, joiden kasvattaminen oli Suomessa Euroopan kärkimaana jatkunut aina siihen asti, ja toisaalta sosi-aalihuollon erilaisten laitosten purkamisprojektit. Vertailun vuoksi mainit-takoon, että myös somaattisten sairaaloiden paikkamäärä oli tuolloin suuri. Avohoidon ja sairauksien ennaltaehkäisyn merkitystä painotettiin 1972 säädetyssä kansanterveyslaissa (jossa perustettiin mm. terveyskeskukset). Samoihin aikoihin säädettiin uusi liberaalimpi aborttilaki. Laki pakkoste-riloinnista kumottiin. Myös homoseksuaalisten tekojen rikosoikeudellinen rankaistavuus purettiin. Toisaalla samaan aikaan muodostettiin nykyaikais-ta työttömyysturvaa ja säädettiin laki julkisesta päivähoidosta.

Mitä kansalaisuuden marginaaleille ja marginalisoitumisen sekä vallankäytön muodoille ja menetelmille on tapahtunut? Selvä muu-

tos on nyky-yhteiskunnassamme vallitseva vapauden ilmapiiri ja eetos. Itsemääräämisen oikeus, sallivuus, suvaitsevuus, moniarvoisuus ja tasa-arvo ovat ainakin tietyillä tasoilla tarkasteltuina edistyneet.

Silti on myös aihetta kysyä, mitä kaikkea lisääntynyt vapaamielisyys – mm. siveellisyyden moralistisen regiimin, holhoavan laitoseristämisen ja köyhäinhoidon nöyryyttävien käytäntöjen kulttuurin murtuminen – on oi-keastaan merkinnyt? Vai ovatko ne murentuneet? On selvää, ettei meidän nykyinen kansalaisyhteiskuntamme ole vapaa marginaaleista ja margina-lisoitumisen prosesseista.

Yksilönvapauden periaate on voimistunut ja edennyt jopa siinä mää-rin (ja/tai se on julkisessa puheessa niin etualalla), että usein valitellaan lisääntynyttä ja liiallista individualistisuutta, yksilökeskeisyyttä ja itsek-kyyttä. Onko niin? Mielestäni johtopäätös on hätköity. Moralisoinnin si-jaan on tarpeen pohtia, mistä kaikesta edellä kuvatuissa ilmiöissä ja niiden muuttumisessa on oikeastaan kyse.

On tietenkin tärkeää korostaa vastuullisuutta ja muiden huomioon-ottamista eettisenä periaatteena ja arvona. Entisiin moraalijärjestelmiin ”nahkoiheen karvoineen” ei kuitenkaan ole paluuta. Tarvitaankin eettistä keskustelua, jossa pohditaan erityisesti sitä, miten yksilöiden toimijoina ja kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset rakenteet ja ilmiöt ovat keskenään vuorovaikutuksessa.

Kiinnostavan ja tärkeän kysymyksen muodostavat myös katkok-set ja jatkumot taloudellisissa ilmiöissä ja vallitsevista talousteorioissa sekä niiden muodostamisissa kansalaisena toimimisen reunaehdoissa. Artikkelissani olen maininnut patriarkaliskin, merkantiliskin ja liberalis-min. Mainittakoon myös, että 1960-luvun sosiaalipolitiikkaan omaksuttiin keynesiläinen näkemys siitä, että julkiset kontribuutiot edistävät ja hyö-dyttävät talousjärjestelmän toimintaa. Jos yritämme suhteuttaa näitä eri-laisia historiallisia vaihtoehtoja vuosituhanen vaihteen todellisuuteen ja siinä olemassa oleviin syrjäytymisen, leimautumisen ja eriarvoistumisen prosesseihin, minkälaisia uusia vastaamisen ja kysymisen tapoja voisim-me löytää? Onko meillä vielääkään kunnollisia uusia vastauksia tai – yhtä olennainen seikka – kysymyksiä, joiden avulla tutut asiat yritetään nähdä toisin? Miksi sosiaalisia, kulttuurisia ja taloudellisia ilmiöitä edelleen sää-dellään yksilöiden hallinnan ja manipuloinnin kautta?

Kirjallisuus

Eriksson, Lars D. (toim.) 1967. Pakkoauttajat. Hyvä tietää -sarja 15. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Foucault, Michel 1977. Discipline and punish: The Birth of the prison. London: Penguin Books. (Alkuperäinen ransk. 1975, suomeksi 1980, 2000, 2005.)

Haatanen, Pekka 1968. Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Helsinki: WSOY.

Hackzell, Kaija 1988. Viertotietä itään ja länteen. Helsingin vanhoja kortteleita 3. Helsinki: Helsingin Sanomat.

Harjula, Minna 1996. Vaillinaisuudella vaivatut: vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle. Bibliotheca historica 15. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Hertzberg, Rafaël 1888. Helsingfors för trehundra år sedan och i våra dagar. Helsingfors: K. E. Holm’s Förlag.

Jaakkola, Jouko 1994. Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Teoksessa Jaakkola, J., Pulma, P. Satka, M. ja Urponen, K. Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.

Kettunen, Pauli 2003.Yhteiskunta. Teoksessa Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Toim. Matti Hyvärinen et. al. Helsinki: Tutkijaliitto.

Mattila, Markku 1999. Kansamme parhaaksi: rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti. Bibliotheca historica 44. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Pohtila, Eliisa 2001. Liian huono kansalaiseksi? Kansalaisihanne sterilisaatioasiakirjoissa v. 1935–1949. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Pulkinen Tuija 2003. Valtio. Teoksessa Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Toim. Matti Hyvärinen et al. Helsinki: Tutkijaliitto, Helsinki.

Pulma, Panu 1987. Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa Pulma, P. & Turpeinen, O. Suomen lastensuojelun historia. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.

Pulma, Panu 1992. Köyhästäkö kansalainen? Teoksessa Haapala, P. (toim.) Talous, valta ja valtio: tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Tampere: Vastapaino.

Pulma, Panu 1994. Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Jaakkola, J. & Pulma, P. & Satka, M. & Urponen, K. Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.

Pulma, Panu 2000. Kasvun katveessa. Teoksessa Shculman, H.& Pulma, P. & Aalto, S. Helsingin historia vuodesta 1945:2. Helsingin kaupunki.

Päivänsalo, B. H. 1908. Helsingin laitakaupungilta. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Rahikainen, Marjatta 1995. Miten kansakunta pidetään puhtaana: rotuhygienia ja äänioikeuden epääminen. Teoksessa Ahonen, A. (toim.) Kansakunnat murroksessa: globalisoitumisen ja äärioikeistolaistumisen haasteet. Tampere: Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, tutkimuksia 60.

Salo, Markku 1996. Sietämisestä solidaarisuuteen: mielisairaalarereformit Italiassa ja Suomessa. Tampere: Vastapaino.

Satka, Mirja 1994. Hyvinvointivaltion rakentajat. Teoksessa Jaakkola, J. & Pulma, P. & Satka, M. & Urponen, K. Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.

Siipi, Jouko 1962. Pääkaupunkiyhteiskunta ja sen sosiaalipolitiikka. Teoksessa Rosén, R. et al (toim.). Helsingin kaupungin historia V:1, 1918–45. Helsinki

Soininen, Arvo M. 1974. Vanha maataloutemme: maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Historiallisia tutkimuksia 96. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Potilastyö Nikkilän sairaalasta.
Valokuva Erkki Salmela.

Urponen, Kyösti 1994. Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Jaakkola, J. & Pulma, P. & Satka, M. & Urponen, K. Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.

Waris, Heikki 1950. Köyhyys ja köyhäinhoito. Teoksessa Rosén, R. et al (toim.) Helsingin kaupungin historia III:2, 1809–75. Helsinki.

Zaremba, Maciej 1999. De rena och de andra: Om tvångssteriliseringar, rashygien och arvsynd. Stockholm: DN.

Åström, Sven-Erik 1956. Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa. Teoksessa Rosén, R. et al (toim.) Helsingin kaupungin historia IV:2, 1875–1918.

Viitteet

1. Åström 1956, 245.
2. Åström mt. 242–245.
3. Mt; Harjula 1996, 26.
4. Haatanen 1968; Pulma 1994.
5. Haatanen 1968; Pulma 1994, 51–56, 61; Pulma 1992, 194.
6. Harjula 1996, 25–28; Jaakkola 1994, 112–113; Pulma 1992, 194; Waris 1950, 231–234; Åström 1956, 241.
7. Jaakkola 1994, 113, 117; Pulma 1992.
8. Hackzell 1988, 51; Waris 1950, 237–239, Åström 1956, 245–248.
9. Häkkinen 1992; Pulma 1992.
10. Waris 1950, 221.
11. Pulma 1992, 199; Siipi 1962; Åström 1956.
12. Jaakkola 1994, 113; Åström 1956, 253–256.
13. Waris 1950, 240.
14. Jaakkola 1994, 137–139; Pulma 1992, 195.
15. Hertzberg 1888, 269; Åström 1956, 248.
16. Åström 1956, 248–249.
17. Päivänsalo 1908, 49–50.
18. Pulma 1992, 195; Waris 1950.
19. Foucault 1977.
20. Seppälä tässä julkaisussa.
21. Foucault 1977.
22. Hertzberg 1888, 268.
23. Harjula 1996, 78–91.
24. Alho toim. 1969; Kinnunen 1950.
25. Nevanlinna tässä julkaisussa; Pulkinen 2003, 225–227.
26. Tämän jälkeen se sai vielä kolmannen, seksuaalikäyttäytymiseen ja -moraaliin, liittyvän merkitysulottuvuuden.
27. Esim. Kettunen 2003, 183; Uimonen 1999.
28. Suomen Suuriruhtinaanmaan Valtiopäiväjärjestys 1. luku 5§.
29. Rahikainen 1995, 26–29.
30. Hackzell 1988, 51–52; Hertzberg 1888, 269; Åström 1956, 247.
31. Siipi 1962, 300.
32. Siipi 1962, 298–301.
33. Satka 1994, 292–3.
34. Kettunen 2003, 194–196.
35. Urponen 1994, 195.
36. Mattila 1999, 388. Steriloimislaki 13.6.1935.
37. Mt.
38. Mattila 1999; Pohtila 2001.
39. Pulma 1987, 198.
40. Satka 1994, 311; Siipi 1962, 298; Urponen, 196.
41. Eriksson (toim.) 1967, 7.
42. Eriksson (toim.) 1967; Pulma 1987, 238–239; Satka 1994, 312; Urponen 1994, 241.

VAIVAISTALOSTA HOIVAOSASTOLLE

Irma Savolainen

Perinteisessä suomalaisessa maalaisyhteisössä oman perheen vanhuksiin suhtauduttiin kunnioittavasti. Talon isännöys säilyi isännällä kuolemaan asti, mikäli hän itse näin halusi. Tosin useat halusivat vanhemmiten päästä hiukan helpommalla ja solmivat perillistensä kanssa syytinkisopimuksen, mikä takasi heille toimentulon loppuiäksi. Syytinkisopimus voitiin solmia myös tilan ostajan kanssa. Isoissa maalaistaloissa saattoi pihapiirissä olla erityinen syytinkitupa entisen isäntäväen asuntona. Syytinki mainitaan jo Ruotsin maakuntalaeissa ja vanhin suomalainen syytinkisopimus on Hattulasta vuodelta 1319.

Tilattomalla väellä ei ollut mahdollisuuksia syytinkisopimuksiin, joten se joutui pahimmassa tapauksessa pitäjän vaivaishoidon elätksi. Jo Ruotsin maakuntalait määräisivät, että osa viljakymmenyksistä oli käytettävä köyhien hyväksi. Keskiajalla katolinen kirkko huolehti mm. vanhukista siten, että esimerkiksi lapsettomat pariskunnat tekivät kirkon kanssa syytinkisopimuksen, lahjoittivat tilansa tai talonsa kirkolle ja asuivat loppuikänsä joko luostarissa tai Pyhän Hengen talossa. Porvari Anders Kairis ja hänen vaimonsa Margareta Jönsintytär lahjoittivat 1455 Turussa Hämeenkadun varrella sijainneen talonsa Turun dominikaanikonventille sitä vastaan, että molemmat saisivat konventissa vapaan ylläpidon ja hoidon kuolemaansa asti. Keskiajalla kirkko huolehti myös köyhistä ja sairasta, jotka eivät enää pystyneet hankkimaan elatustaan edes kerjäämällä. Sen perustamien hospitaalien ja Pyhän Hengen talojen ylläpitoon saatiin varat sekä lahjoituksista että kymmenyksistä. Kerjuuta pidettiin täysin hyväksyttävänä elinkeinona, ja kerjäläisillä oli viranomaisen, usein kirkonmiehen, antama kerjäläispassi, joka oikeutti heidät toimimaan tietyllä alueella. Varsinkin oman pitäjän ulkopuolella passitta kerjääviä pidettiin irtolaisina, joita rangaistiin sotaväkeen otolla tai vankeudella.

Katolisten laitosten lakattua toimimasta Suomessa uskonpuhdistuksen jälkeen hospitaalien hoidosta vastasivat maaherra, piispa, seurakunnan kirkkoherra ja kaupungin pormestari, kaksi viimeksi mainittua tosin vain neuvonantajina. Helsinkiin perustettiin jo 1550-luvulla 15-paikkainen hospitaali, johon otettiin sekä sairaita että työhön kykenemättömiä köyhiä. Hospitaalilla oli esimies ja hänen apunaan palvelusväkeä, sillä vaikka tarkoituksena oli, että terveemmät sairaat olisivat hoitaneet muita, siihen ei aina ollut mahdollisuutta. Hospitaaliin ei liioin otettu ketään, jolla oli sukulaisia, jotka pystyivät huolehtimaan hänestä. Asukin kuollessa tämän jäämistö lankesi hospitaalille. Kirkkojärjestyksen mukaan hospitaali-

Turun Pyhän Hengen talo 1400-luvulta.
Valokuva C.J.Gardberg 1966.

lissa piti olla tilaa myös papeille, jotka eivät sairauden tai vanhuuden takia pystyneet toimimaan virassa.

Helpoin keino oli lähettää vanhus ruodulle, jolloin tämä kiersi ruotulaisena köyhäinhoitolaitoksen vahvistaman kiertosuunnitelman mukaan talosta taloon saaden asunnon ja hoidon. Talon varakkuudesta riippuen ruotulainen asui paikassaan eripituisia jaksoja, rikkaimmissa taloissa oleskelu saattoi kestää jopa vuoden. Vähitellen pitäjiin perustettiin vaivaistaloja, jotka jakaantuivat lastenkoteihin ja kunnalliskoteihin. Kunnalliskodissa puolestaan oli eri osastot vanhuksille, sairaille ja mielisairaille. Vaivaishoito rahoitettiin verovaroilla, henkiverolla, jonka maksoivat kaikki 16–64-vuotiaat, sekä perunkirjoituksen pohjalta lasketulla ns. köyhäinprosentilla, joka oli 1/8 prosenttia pesän jäämistöstä.

Kunnallinen vanhustenhoito on edelleen yleisin vanhusten hoitomuoto. 2000-luvulla kunnallisen vanhainkodin asukas tuloista riippumatta maksaa hoidostaan noin 80 % eläkkeestään. Loput 20 % on asukkaalle jäävää ns. kahvirahaa. Kunnallisten vanhainkotien rinnalle on syntynyt vanhusten yksityisiä palvelutaloja, joiden eriteltyt hoitohinnat ovat huomattavan kalliita, mutta jotka takaavat kodinomaiset palvelut kaikkina vuorokauden aikoina. Asukas maksaa tosin vain tarvitsemistaan palveluista eikä tasapäisesti tiettyä prosenttiosuutta.

Entisaikaan oli yleistä, että samassa taloudessa asui useita sukupolvia. Ei tarvinnut olla kovinkaan varakas, kun pystyi pitämään kotiapulaista, joka huolehti isäntäväestään näiden elämän loppuun asti. Usein palvelusuhde oli ns. uskotun palvelijan osalta kestänyt vuosikymmeniä. Nykyään harvalla on enää palveluskuntaa kotona. Eri sukupolvet asuvat erillään omissa talouksissaan, ja vanhainkotiasumista pidetään luonnollisena asuimuotona ihmisen ikääntyessä. Tämä suhtautuminen on saanut aikaan sen, että ne vanhukset, jotka eivät kuntonsa puolesta pysty asumaan yksin kotonaan, eivät enää pääse vanhainkoteihin tai palvelutaloihin, vaan heidät saatetaan joutua sijoittamaan terveyskeskusten vuode- tai hoivaosastoille. Liian pieni henkilökunta ei ehdi huolehtia kaikkien tarpeista. Omaisten edellytetään auttavan mm. syöttämisessä. Mediassa kerrotaan säännöllisin väliajoin, miten ruoka kannetaan eteen ja viedään kohta pois, kun hoidettava ei ole pystynyt itse syömään tai, että vaippojen määräästä tingitään. Johtaako tämä passiiviseen eutanasiaan?

Japanilaistyyppinen oopiumipiippu kaupunginmuseon kokoelmista.
Valokuva Erkki Salmela.

KEMIALLISEN SODANKÄYNNIN VETERAANIT —HUUMAUSAINEIDEN KÄYTÖN HISTORIAA HELSINGISSÄ

Sauli Seppälä

*”Sain pestin aavelaivaan
nimeltä L’Heroine.
ja alla mustan taivaan,
näin sen vaipuvan aaltoihin.”*
(Arto Melleri)

Johdanto

Helsingissä on paikkoja, joiden maine kiirii ihmisten korviin vuosienkin takaa. Ne saattavat herättää epäluuloja ja pelkoja, vaikka samalla niiden ympärille rakennetaan romanttisia mielikuvia: Kallio, Kurvi, Vasis, Rööperi, Steissi, Kaisaniemen puisto, Perunatori, Ruttopuisto, Liekkihotelli, Lepakko. Toisen maailmansodan jälkeisen Helsingin julkisuuskuvaa hallitsivat 1960-luvun puoliväliin saakka miellelyhtymät syntisestä ja vaarallisesta suurkaupungista, jota moraalisesti puhtaan maaseudun ihmisen tuli välttää. Tärkeimmät rikollisuuden muodot olivat varastetun ja salakuljetetun tavarahan myynti sekä laitton viina- ja huumekauppa. Ongelmien näkyvyyttä lisäsi omasta nuoruudestaan tietoisien sukupolven tapa maleksia kulmilla julkisesti toimeettomana. Konkreettisia tapahtumia tärkeämmässä roolissa olivat usein tiedotusvälineiden luomat kuvat alueista. Aikojen saatossa tilanteet ja käyttäytyminen kadulla ovat saattaneet muuttua, mutta maine on säilynyt.¹

Helsingin maine väkivaltaisena rikosten värittämänä kaupunkina on osittain oikea. Rikosluvut nousivat huippuunsa heti sodan jälkeisinä vuosina ja poliisille ilmoitettujen rikosten lukumäärä kolminkertaistui vuosien 1950 ja 1990 välillä. Kuitenkaan esimerkiksi Helsingin henkirikostilastot eivät ole koko Suomen mittakaavassa erityisen korkeita. Rajoittunut julkisuus ja lehdistö jakoivat uuden sukupolven kahteen osaan 1950-luvulla: kunnollisiin tervehenkisiin nuoriin ja ”kurittomiin”, jotka vaelsivat päämäärättömästi kaduilla työtä vieroksuen ja rikoksia suunnitellen. Pukeutuminen, ylimielinen asenne vanhempia ja virkavaltaa kohtaan, kielenkäyttö sekä kokoontuminen iltaisin rautatieaseman nurkille tuomitettiin jyrkästi ja nähtiin jopa ”sielunsairautena”. Helsingin kantakaupungin levottomimmat paikat löytyivät kuitenkin vanhojen purkamista odottavien puutalojen liepeiltä, yömajojen ja asuntoloiden läheisyydestä. Lähiöissä ongelmat keskittyivät sinne, missä oli paljon sekä nuorisoa että kaupungin vuokra-asuntoja.²

Mitä Liekkihotellin nurkalla tenua³ juoneiden alkoholistien tai

Vanhan ylioppilastalon kulmilla notkuneiden pilvenpolttajien⁴ julkisen kuvan taakse sitten kätkeytyi? Olivatko he kunnottomia kansalaisia? Mikä oli mennyt pieleen, kun päivän vanhana aloitetun kasvatuksen, kurituksen ja koulutuksen siemenet tuottivat mädäntyneitä hedelmiä? Vanhat kristillissiveelliset päämäärät eivät tarjonneet kovin paljon vaihtoehtoja marginaalijattelulle tai erilaisille elämäntavoille. Nykynäkökulmasta ahtaat Koti, Uskonto ja Isänmaa -mallit saivat 1960-luvulle tultaessa vivahteikkaampia vaihtoehtoja. Ulkomailta levinneet nuorisokulttuurit synnyttivät alakulttuureja⁵, joissa oli muutamia yhdistäviä tekijöitä: tietyt keskusalueet (kaupungeissa), musiikki, muoti ja nuorison uusi arvomaailma, jossa vaadittiin yhteiskunnalliseen muutokseen johtavia toimia. Tarkoituksenani on tuoda esille päihteiden käyttöä yhtenä vastareaktionä menneiden sukupolvien arvoille ja hyville. Eräs aikakauden näkyvistä ilmiöistä oli huumausaineiden käyttö, jota käyn läpi historiallisesta ja sosiaalisesta näkökulmasta. Teen selkoa huumausaineiden ilmenemismuodoista, ja siitä mitä merkitä huumeisiin on liitetty.⁶

Huumausaineet⁷ ovat liittyneet lääkitsemiseen ja niitä voidaan tarkastella kemiantutkimuksen ja farmakologian keinoilla.⁸ Lääketiede määrittelee huumeeksi minkä tahansa psyykkisen vaikutuksen takia väärin käytetyn lääkeaineen tai muun tuotteen. Huumeilla tarkoitettiin 1900-luvun alun tieto-, valistus- ja terveysopetuskirjallisuudessa pääasiassa tiettyjä nautintoaineita: alkoholia, tupakkaa, kahvia, teetä ja mausteita. Tietosanakirja vuodelta 1911 listaa huumaaviin aineisiin vaikutuksensa mukaan ”cannabiinin, eetterin, kokan, hassiksen, sulfonaalin, oopiumin, morfiinin ja veronaalin”. Narkomaaneista ei vielä tuolloin puhuttu, mutta ”morfinomanian” todettiin lisääntyneen 1800-luvun lopulta alkaen, kun Pravazin ruiskut⁹ tulivat ”morfinistien” käyttöön.¹⁰ Vuonna 1933 julkaisussa oppikoulujen terveysopin kirjassa ”vaarallisten nautintoaineiden” ryhmään laskettiin tupakan ja alkoholin ohella oopiumi, morfiini ja kokaani. Huumaavat aineet luettiin hermostosairauksien yhteydessä niiden vaikutuksia sen kummemmin analysoimatta, todeten vain näiden ”voimakkaiksi myrkyiksi tunnettujen aineiden vapaakaupan olleen jo pitkät ajat kiellettyä ja käytön nautintotarkoituksiin näin ollen sangen rajoitetun.” Aina 1960-luvulle saakka koulujen oppikirjoissa keskityttiin pääasiassa vain alkoholin ja tupakan käyttäjilleen aiheuttamiin elimellisiin, taloudellisiin ja ennen kaikkea moraalisiin haittoihin.¹¹

Ovatko sitten huumeiksi luokitellut kemialliset yhdisteet nautin-

toaineita vai vaihtoehtolääkkeitä muiden joukossa? Onko narkomania sairautta, rikollisuutta vai vain yksi ihmisten lukuisista riippuvuuksista? Kokeilunhalusta ja uteliaisuudesta lähtevät ensimmäiset tutustumismatkat aineiden pariin perustellaan usein sattumana, erehdyksenä, johdatuksena, kaveripiirinä, valintoina. Usein toistettuna tästä tulee vallitsevaa todellisuutta, ja ainoa tapa käsitellä väärin ymmärrettyä erhetä. Alitajuisesti halutaan ehkä muuttaa tapahtunutta edeltänyt asioiden tila. Toisto tekee todennetusta pakkomielleen. Henkisen ja fyysisen riippuvuuden kierre on syntynyt. Samalla joku myös hyötyy taloudellisesti tästä kaikesta.

”Oi aikoja...

Huumausaineiden luonne suomalaisessa yhteiskunnassa on muuttunut useita kertoja 1900-luvun aikana. Vuosisadan alkuvuosina niiden käyttö rajoittui pääasiassa ylemmän keskiluokan, taiteilijoiden ja kirjailijoiden piireihin. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen tilanne muuttui. Helsingin ja Turun kautta salakuljetettiin morfiinia, heroiniä ja kokaiinia Venäjän ja Baltian markkinoille. Osa huumeista jäi maahan, ja esimerkiksi ravintola Indrassa, Konserttikahvilassa ja Fenniassa harjoitettiin kokaiinikauppaa 1920-luvulla. Etsivä keskuspoliisi (EK) tiedosti asian, ja keskustelua käytiin jonkin verran myös lehdistössä sekä eduskunnassa. Vuosien 1920–29 välisenä aikana pelkästään Kammion sairaalassa Töölössä hoidettiin 48:aa narkomaania. Kaksi kolmasosaa heistä oli ylemmän keskiluokan miehiä, apteekkareita, lääkäreitä tai muuta sairaalahenkilökuntaa. Naispotilaiden enemmistö oli lääkärien rouvia. Narkomaaneja hoidettiin tuona ajanjaksona kymmenittäin Kammion lisäksi Nikkilän, Kivelän, Marian, Mehiläisen, Eiran ja Lapinlahden sairaaloissa. Hoidettavien ongelmakäyttäjien määrä laski alkoholin kieltolain kumoamisen jälkeen 1930-luvulla. Vuosien 1930–39 välisenä aikana Helsingin sairaaloissa hoidettiin 64:ää huumeriippuvaista potilasta, joista puolet oli naisia.¹²

Toisen maailmansodan aika muutti huumeiden käyttäjäryhmää. Haavoittuneita sotilaita jäi koukkuun morfiiniin ja heroiniin. Amfetamiinille sukua olevia piristeitä käyttivät kaikkien maiden armeijat. Suomessa säännöllisimmin esimerkiksi Pervitin-nimistä amfetamiinijohdannaisista käyttivät kaukopartiomiehet. Ongelmia rintamalla tuottivat erityisesti asemasodan aikaan lähinnä korvikealkoholi sekä opiaattien käyttö. Opiaatteja kivunlievitykseen tai yskään saaneista osalle muodostui riippuvuus.¹³ Helsingin narkomaaneista 1950-luvulla pääosa koostui talvi- ja

74

Ylioppilastuki ry, HYY-yhtiöiden edeltäjä, aloitti 1950-luvulla ranskanperunoiden ja Porin nakkien myynnin ylioppilastalojen välissä olleessa kioskissa. Aukiolla välitettiin myös kevyitä huumeita. Kovemmat aineet oli ostettava Mercatorin käytävästä. Perunatorin öistä teatteria vuonna 1970.

Valokuva Matti Honkavaara.

jatkosodan veteraaneista, joita Ruttopuistossa – Vanhassa kirkkopuistossa – oleskeli vielä 1960-luvulla. Lönnrotinkadun pahamaineisten Ravintola Aniran ja Kukkopillin vessat olivat tuolloin yleisiä piikityspaikkoja.¹⁴

Huumepiirit laajenivat 1960-luvulla. Keskeiseksi käyttäjäryhmäksi nousi kannabista poltteleva opiskelijanuoriso. Käyttö yhdistyi vasta- ja alakulttuureihin ja huumeista tuli näkyvämpi ilmiö, joka sai oman lain-säädäntönsä. Huumekulutuksen kehitystrendejä on Suomessa kuvattu metaforalla ”huumeaalto”. Ensimmäinen aalto kesti noin vuodet 1962–75. Sen taittumiseen vaikuttivat kansainvälisen nuorisokulttuurin muutokset: hippiliikkeen hautautuminen konservatiivisempaan ajatteluun ja viihdeteollisuuden roolin korostumiseen. Kansallisia tekijöitä olivat keskioluen vapauttaminen kauppoihin (samalla pimeän viinan myynti väheni huomattavasti), huumeiden käyttäjien siirtyminen työelämään (uusia ei rekrytoitunut), käytön kriminalisointi vuonna 1972, huumausaineiden saama negatiivinen julkisuus mediassa, huumevalistuksen aloittaminen sekä viranomaiskontrollin lisääminen.¹⁵

Tärkeä ja näkyvä muutos 1970-luvun alkuun tultaessa oli Helsingin ydinkeskustan symbolisesti merkittävän Vanhan ylioppilastalon ja sen ympäristön aseman luhistuminen kannabiskulttuurin keskuksena. Kannabiksen osto, myynti ja käyttö olivat vuodesta 1966 keskittyneet ylioppilasaukion ympärille niin sanotulle Perunatorille. Koululaisten noustessa suurimmaksi käyttäjäryhmäksi alkoi käyttö siirtyä enemmän lähiöihin. Lähiönuorille Vanha ylioppilastalo ei edustanut samaa yhteiskunnallista protestia ja symboliikkaa kuin vanhemmille käyttäjille 1960-luvun puolessa välissä. Myös poliisit kontrolloivat aluetta tiukemmin. Vanhan alueella liikkui enemmän amfetamiinin käyttäjiä ja kannabiskansa kaikkosi osin tästä syystä Kallioon, Kontulaan, Maunulaan, Herttoniemeen ja Roihuvuoreen. Vasta uudet globaalin nuorisokulttuurin virtaukset 1980–90-lukujen taitteessa aloittivat niin sanotun toisen huumeaallon ekstaasin ja muiden ”tanssipulvereiden” myötä.¹⁶

...oi tapoja”

Tavat käyttää päihteitä ovat vaihdelleet ajallisesti samoin kuin suhtautuminen niihin. Ristiriitaisuutta on lisännyt se, että jotkut keskushermostoa stimuloivista aineista (alkoholi, tupakka, kahvi¹⁷, tee) ovat olleet toisinaan sallittuja, toisinaan lainsäädännöllisesti kiellettyjä. Oopiumi, morfiini, heroiini ja kokaiini eivät olleet 1900-luvun alussa ensisijaisesti huumei-

ta, vaan lääkkeitä. Näiden aineiden väärinkäyttöä kuitenkin esiintyi, ja varsinkin morfiinia kului ajoittain runsaasti. Pilvenpoltto yleistyi nuorten keskuudessa 1960-luvulla, mutta seuraavalla vuosikymmenellä pääkaupungin nuorisojengejä leimasi välinpitämättömyys ja kielteinen asenne huumeita ja huumeidenkäyttäjiä kohtaan. Kannabiskulttuuri muoti-ilmiönä menetti hetkeksi merkityksensä ja jäljelle jäi yksittäisiä ryhmiä, joissa käyttö ei ylittänyt sosiaalisia raja-aitoja. 1980-luvulla matkailun lisääntymisen myötä kannabista polttelivat muutkin kuin vanhat hipit. Uuden citykulttuurin syntyminen Helsinkiin toi mukanaan klubielämän, jossa juhlijoita vauhdittivat yhä enemmän myös amfetamiinin kaltaiset piristeet. Vanhaan Fennian taloon elokuussa 1985 avattua Café Metropolia väitettiin poliisien taholta yhdeksi huumekaupan keskuksesi. Kaupunkikuvassa lisääntynyt käyttö ei näkynyt. Narkomaaniporukat olivat levittäytyneet kaikkialle kaupunkiin.¹⁸

Huumeiden sosiaalisia ilmiöitä alettiin tarkemmin pohtia vasta hippivuosien ja 1970-luvun jäätyä taa. Yhdysvaltalainen psykiatri Norman Zinberg tutki valistuksen, objektiivisen tiedon ja sosiaalisen oppimisen suhdetta. Hän ennakoii uudenlaisten huumekulttuurien muodostumista ja esitti niille lähtökohtia painottaen valistuksen, puolueettoman tiedon ja sosiaalisen oppimisen suhdetta. Zinbergin teorian mukaan huumeiden käyttötapoihin vaikuttavat itse aine ja sen farmakologinen vaikutus, viritys¹⁹ eli käyttäjän mielentila, asenteet, persoonallisuus ja konteksti sekä sosiaalinen ja fyysinen ympäristö. Ne määrittävät sen, ketkä käyttävät, kuinka aineita käytetään ja millaisia vaikutuksia käytöstä seuraa. Yhteiskunnallisessa keskustelussa korostettiin käytön johtavan väistämättä riippuvuuteen. Puolueettoman valistuksen tavoitteena ei Zinbergin mukaan ole kehottaa ketään käyttämään huumeita vaan ehkäistä niiden liiallista käyttöä. Hän vertaa huumevalistusta seksuaalivalistukseen, jonka tarkoituksena on ehkäistä ei-toivottuja raskauksia ja valistaa sukupuolitaudeista, ei ylikorostaa seksuaalista aktiviteettia. Huumeiden käyttöä tulisi näin selittää pikemminkin kulttuurisesta kontekstista: piiri, jossa huumeilla on tärkeä asema, altistaa niiden kokeiluun ja käyttöön. Huumeiden käyttö on sosiaalista oppimista ja huumeysteitot ovat omanlaisiaan oppimisympäristöjä.²⁰

1990-luvulla nuorison elämäntapojen yksilöllistyminen ja valinnanvapauksien lisääntyminen värittivät huume keskustelua. Aikaisempaa monikulttuurisempi ”Trainspotting-sukupolvi” Helsingissä näyttäytyi ainutkertaisuutensa tiedostavana, urbaanihakuisena ja teknohuuruisena bo-

75

heemina, mutta tukeutui kuitenkin edellisten vuosikymmenten kuvastoon akselilla William Blake – William Burroughs. Tämä osaltaan saattoi myös motivoida huumeiden käyttöön, sillä ajalle oli tyypillistä elämäntyylin es-tetisointi, mielihyvien ja -kuvien ylikorostuminen. Markkinoiden välittä-mät musiikin, pukeutumisen ja juhlimiskulttuurin trendit loivat osaltaan tälle suuntaa. Huumeet olivat vain yksi osa elämän nautintoja.²¹

Mikko Salasuo on väitöskirjassaan tutkinut huumeidenkäyttötapoja, jotka rajaavat huumeet vapaa-aikaan. Käyttäjä käy siis töissä tai opiske-lee. Hän ei välttämättä olekaan stereotyyppinen rääsyissä kulkeva, likai-sia humeruiskuja leikkipuistoihin kylvävä hepatiitinkantaja. Salasuon tutkimuksessa käyttö jaetaan kulttuurisesti kolmeen luokkaan: ongelma-, kokeilu- ja viihdekäyttö. Viihdenäkökulman mukaan käyttö on hallittua ja myönteiseksi koettua. Viihdekäytön lisääntyessä on esitetty ajatuksia käytön normalisoitumisesta. Englantilaiset tutkijat Howard Parker, Judith Aldridge ja Fiona Measham ovat teoksessaan *Illegal Leisure – The normali-zation of adolescent recreational drug use* määritelleet huumeidenkäytön normalisoitumiselle kriteerejä: saatavuuden parantuminen, kokeilujen ja säännöllisen käytön lisääntyminen, arkipäiväistyminen ja suvaitseminen, kokeilun ja käytön ulottuminen myös aikuisväestöön sekä laillisten ja lait-tomien päihteiden käytön lomittuminen.²²

Vaikka Suomessa ei ole vielä kovin vahvoja viitteitä käytön norma-lisoitumisesta edes kannabiksen osalta, tietyissä alakulttuureissa miedot huumeet ovat arkipäiväistyneet. Huumeidenkäyttö ei ole enää pääkau-punkiseudun ilmiö. Käytön normalisoitumiseen liittyvän yhteiskunnalli-sen huolen leviäminen selittyy huumeongelman uudenaikaisella määrittely-lä ja huume politiikan strategisilla muutoksilla. Nykyään joissain kouluissa ei sallita *Cannabis sativa* -kasvin lehtä kuvaavien T-paitojen tai korujen käyttöä. Tarkkaavaisuus- ja ylivilkkaushäiriöistä (ADHD) kärsiville oppi-laille määrätään amfetamiinijohdannaisia lääkkeitä. Huumeiden viihde-käytön vakiintumiselle on otollista maaperää. Perinteisen humalahakui-sen alkoholinkäytön rinnalle on kehittynyt uusia tapoja juhlistaa arkea.²³

2000-luvun sävärit

Sosiaali- ja terveysministeriön mukaan alkoholi on edelleen eniten hait-toja aiheuttava päihde. Vuosittain maassamme kuolee yli 2 000 ihmistä alkoholin käytön seurauksiin. Vuosittain noin 150 ihmisen kuolinsyyn sel-vityksessä löytyy merkkejä huumausaineiden käytöstä. Suuri osa näistä on

Onko jokainen ihminen lööpin arvoinen?

Valokuva Matti Honkavaara 1971.

suonensisäisten huumeiden käyttäjiä. Vuonna 2002 Stakesin tutkimuksen mukaan kannabista oli aikuisista kokeillut elinaikanaan noin 12 % ja vii-meisen vuoden aikana noin 3 %. Terveysviranomaisten suhtautuminen hoitokäytäntöihin vaihtelee. Helsingin Ruoholahdessa syksystä 2005 al-kaen praktiikkaansa pitäneen lääkäri Pentti Karvosenkin opioidiriippuvuu-teen käyttämiä Subutex- ja Temgesic-hoitoja on sosiaali- ja terveysministe-riön toimesta lisätty vuodesta 2004 lähtien. Pari vuotta aiemmin Karvonen menetti hoitonsa vuoksi lääkäriarvokirjansa ja sai hovioikeudessa viiden vuoden vankilatuomion.²⁴

Erityisesti opiskelijoiden huumeekokeilut ovat kasvaneet, vaikka varsi-nainen käyttö ei ole lisääntynyt. Cannabis on edelleen yleisin huume teini-ikäisten ja nuorten aikuisten päihdekokemusten piirissä. Tiedonvälityksen kanavana toimii maailmanlaajuinen internet, ja keskustelupalstojen mie-lipiteet eroavat viranomaisten jakamasta tiedosta. Käyttäjien omat ko-kemukset sekoittuvat tutkittuun tietoon, ja muuttavat osaltaan käsityksiä muun median tuottamasta informaatiosta esimerkiksi kannabiksen laillis-tamisesta tulevaisuudessa.²⁵

Jokaisella huumaavalla aineella on oma luonteensa ja käyttötar-koituksensa. Pursimiehenkadun ”Nubiksen” alkoholisoituneiden puliuk-kojen tai viihdepillereitä popsivien opiskelijanuorten taustat saattavat olla samankaltaisiakin, mutta tapa kokea asioita ja ilmiöitä erilainen. Nuorisokulttuurin äänekkään julistavan esilletulon myötä huumeiden käyttöön ilmaantui uusia sävyjä, jotka noteerattiin valtakulttuurin piiris-sä ongelmaksi. Alkoholipolitiikan vapautuessa huumausainelainsäädäntö kiristyi ja huumekaupasta tuli ammattirikollisten väkivaltaisesti harjoitta-maa tuottavaa liiketoimintaa. Lainsäädäntö, joka kieltää käytön ja kau-pan kokonaan on paradoksaalisesti luonut osaltaan huumetikollisuutta: Kriminalisointi vaikeuttaa saatavuutta, nostaa hintoja, ja kauppa siirtyy järjestäytyneiden ammattirikollisten käsiin. Korkeat hinnat tekevät huu-meiden käytön taloudellisesti mahdottomaksi, joten käyttöä rahoitetaan omaisuusrikoksilla.²⁶

Mielenkiintoista on se, että hyvinvointiyhteiskunnan sivutuotteena lisääntyi ilmiö, joka koettelee vieläkin tuon hyvinvoinnin uskottavuutta. Huumeiden (ongelma)käyttö voi olla oire eristyneisyydestä, yksinäisyy-destä, köyhyydestä ja monista muista yksilöissä näkyvissä sosiaalisista ja kansanterveydellisistä ongelmista. Markkinoilla on laaja valikoima apu-välineitä, joilla voi säädellä tajuntaa ja tunneimpulsseja, jos oma psyyke

Heteka terästä ja mies rautaa.

Valokuva Reijo Pasanen 1981.

ei siihen riitä. Usein taustalla ovat kriisit, tyhjyyden ja hylätyksi jäämisen tuntemukset, joita ihmiset käsittelevät elämänsä aikana eri tavoin. Ovatko aineellisen vaurauden lisääntymisen nimissä tehdyt toimet kaventaneet yksilöiden arvopohjaa samalla kun mahdollisuudet valita erilaisista maailmankuvamalleista ovat rajattomat? Ovatko huumeet vain yksi tapa viettää aikaa, erottua sosiaalisesti ja harrastella pohdintaa kaiken olemuudesta?

Kirjallisuus

Aviisi (Tampereen ylioppilaslehti)

Ilves, Kirsi 1998. Stadi ja sen nuoret. Nuorisotyötä Helsingissä 1948–1997. Helsinki: Edita.

Isokangas, Antti, Karvala, Kaappo & von Reiche, Markus 2000. City on sinun. Kuinka uusi kaupunkikulttuuri tuli Helsinkiin. Helsinki: Otava.

Kontula, Osmo (toim.) 1992. Huumeiden käyttäjät Suomessa. Helsinki: Kirjayhtymä.

Kari, Kaarina & Lahtinen, Väinö 1962. Terveysoppi. Helsinki: Otava.

Kari, Kaarina & Suomela, Kl. U. 1945. Oppikoulun terveysoppi, 7. täydennetty painos. Helsinki: WSOY. [1933 1. laitos].

Koiranen, Tauno & Oksanen, Niko 1950. Kansalaistietoa jatkokoululaisille. Helsinki: Otava.

Manderson, Desmond 2001. Metamrphoses: Clashing Symbols in the Social Construction of Drugs. Journal of Drug Issues. Teoksessa Pyhä huumesota – huume politiikan pelkoja ja utopioita. Onnela Tapio (toim.). Helsinki: Visio.

Nykänen, Harri & Sjöberg, Tom 2005. Rööperi – Rikoksen vuodet 1955–2005. Porvoo: WSOY.

Oker-Blom, Max 1904. Terveystieto. Helsinki: Otava.

Pulma, Panu 2000. Kasvun katveessa. Teoksessa Helsingin kaupungin historia vuodesta 1945. Sculman, Harry, Pulma, Panu & Aalto, Seppo. Helsinki: Edita.

Päihdelinkki, www.paihdelinkki.fi

Salasuo, Mikko 2003. Tajunnan kumous? – ensimmäinen huumeaalto Teoksessa Arkinen kumous – Suomalaisen 60-luvun toinen kuva. Pelttonen Matti, Kurkela, Vesa & Heinonen, Visa (toim.), Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 849. Jyväskylä: Gummerus.

Salasuo, Mikko 2004. Huumeet ajankuvana – huumeiden viihdekäytön kulttuurinen ilmeneminen Suomessa. Helsinki: Stakes.

Schulman, Harry & Kanninen, Vesa 1995. Kaupunki kohtaupaikkana. Näkökulmia kulttuuriseen kaupunkitutkimukseen. Espoo: Teknillinen korkeakoulu.

Sosiaali- ja terveysministeriö, www.stm.fi

STAKES – Sosiaali- ja terveysalan tutkimuskeskus, www.stakes.fi

Tietosanakirja – Osakeyhtiön kirjasarja osa 3, 1911. Helsinki: Otava.

Tietosanakirja – Osakeyhtiön kirjasarja, osa 6, 1914. Helsinki: Otava.

Ylikangas, Mikko 2004. Kokain, kommissarie Palmu!: droger i Helsingfors på 1920-talet. Julkaisussa Historisk tidskrift för Finland 3/2004. Helsingfors: Historiska föreningen.

Yliopilaslehti

Viitteet

2. Salasuo 2003, 84–85; Pulma 2000, 118, 200, 210.
- T-sprii, taloussprii, jonka käyttö kiellettiin vuonna 1972.
- pilvi = hasis, kannabistuote.
- Alakulttuurit muodostuvat joukosta ihmisiä, joilla on tunnusomaisia piirteitä, tapoja ja aatteita ja jotka erottavat heidät muista laajemman yhteisön tai makrokulttuurin jäsenistä. Makrokulttuuri voi olla esimerkiksi valtio tai kaupunki. Alakulttuuriin kuuluvia yksilöitä yhdistävät esimerkiksi vaatteet, musiikki tai huumeet.
- Salasuo 2003, 84–85; Pulma 2000, 244, 251–252. Jo jatkosodan aikana oli kiinnitetty huolta nuorison ”kurittomuuteen”. Nuorisotyöjärjestöjä, kuten Lotta-Svård ja suoje-luskunnat, jotka olivat pitäneet yllä sosiaalista kontrollia, lakkautettiin rauhansopimuk-sen nojalla. Huoli nuorison paheista heräsi myös, kun huomattiin, että kurittomuusilmi-öt olivat ylittäneet perinteiset luokkarajat.
- Huumausaineeksi luokitellaan aineet, jotka lainsäädännöllisesti tai kansainvälisin sopimuksin määritellään.
- Farmakologia (kreik. pharmakon = lääke, parannuskeino, myrkky; logos = oppi, tiede) on tieteenala, joka tutkii lääkeaineiden vaikutuksia elimistöön. Farmakologian tavoitteena on lääkkeen vaikutuksen ymmärtäminen ja taito käyttää lääkettä sen perusteella. Kliininen farmakologia tutkii lääkeaineen etuja ja haittoja tautitiloissa ja erikoisoloissa.
- Ranskalainen kirurgi Charles Pravaz (1791–1853) ja skotlantilainen lääkäri Alexander Wood (1817–84) keksivät lääkeruiskun, Wood vuonna 1855.
- Morfiini on vuonna 1817 ensimmäisen kerran oopium-unikosta erotettu emäksinen aine. ”Morfinistiksi tulemiseen” vaadittiin tietosanakirjan mukaan morfiinin pitkitettyä käyttöä ruumiillisten ja sielullisten tuskien lievittämiseksi. Lisäksi alentunut vastustusky-ky, joka oli ominaista degeneroituille ja psykopaattisille henkilöille, edisti myrkytysti-laan joutumista. (Otavan tietosanakirja 1914, 710)
- Oker-Blom 1904, 79; Otavan tietosanakirja 1911, 659; Kari & Suomela 1945 (1. laitos 1933) 116, 157; Koiranen, Oksanen 1950, 95: ”vahva ja terve ihminen näyttää kestävän sitä [tupakkaa] hyvin, mutta hänenkin työtehoaan se joka tapauksessa vähentää, ja taloudellisesta kannalta katsottuna tupakan poltto ei ole suositeltavaa.”; Kari & Lahtinen 1962, 155: ”Alkoholi kuuluu huumaavien myrkyjen unilääkkeiden ryhmään.... kaikista huumaavista aineista tulee himo.”
- Ylikangas 2004, 242, 244–248: mm. Terveystietokirja 9/1926; Mika Waltari kuvaa kirjassaan Suuri illusioini kuinka Helsingin satamassa saksalaisesta rahtilaivasta ostettiin kokaiinia.
- Yskään, reumatismiin ja kipuihin jaettiin sota-aikana heroiinitabletteja. Niitä oli sodan jälkeen runsaasti saatavilla. Vuonna 1947 Helsingissä arvioitiin olevan noin sata heroinistia. Poliisin kuulustelemista käyttäjistä 60 prosenttia kertoi heroiinin käytön alkaneen haavoittumisen jälkeisten kipujen lievittämisestä.
- Nykänen & Sjöberg 2005,158; Ylioppilaslehti 5.10.2001. Sotilaille jaettiin myös säännölliset tupakka-annokset. Tupakan nikotiini vaikuttaa aivojen mielihyvääluiseiin hyvin paljon samalla mekanismilla kuin heroiini tai kokaiini.
- Salasuo 2004, 18–19.
- Salasuo 2004, 27–29. Ekstaasi on tablettimuodossa oleva piristävä stimulantti. Käyttäessä havainnot muuttuvat intensiivisemmiksi ja henkilö saattaa kokea voimakasta empatiaa muita kohtaan. Ekstaasi kehitettiin ruokahalua vähentäväksi aineeksi jo vuon-na 1912, mutta sitä ei koskaan ryhdytty markkinoimaan lääkeaineena.
- Kahvi kiellettiin Ruotsin valtakunnassa 1700-luvulla useaan otteeseen kauppapoliit-tisista syistä, sillä kahvintuonti ulkomailta verotti maan valuuttavarantoja
- Ilves 1998, 116; Salasuo 2003, 107; Isokangas, Karvala, von Reiche 2000, 83.
- Viritys -termi liittyy beat-sukupolven ja hippiliikkeen näkyvänä hahmona olleen Harvardin yliopiston tutkijan Timothy Learyn elämänohjeeseen ”Turn on, tune in, drop out!”.
- Salasuo 2004, 39–40; Zinberg 1984, 172–191.
- Salasuo 2004, 15.
- Salasuo 2004, 16, 26.
- Salasuo 2004, 17, 168.
- www.stm.fi; www.stakes.fi; Ylioppilaslehti 30.9.2005; Vuonna 2004 huumeita löytyi 88:n 15 29-vuotiaan vainajan verestä. Tapauksista 49 oli huumausainemyrkytyk-siä ja loput erilaisia onnettomuuksia, tapaturmia ja itsemurhia. Myrkytystapauksissa oli eniten buprenofiinilöydöksiä. Heroiinkuolemia ei ollut vuonna 2004 yhtään. Karvosen hovioukeudessa saatu tuomio aleni lopulta Korkeimmassa Oikeudessa puoleentoista vuoteen.
- Tampereen ylioppilaslehti Aviisi 07/2004; www.paihdelinkki.fi/keskustelu: ” Jos ajattelee että nykypäivän teinit ainakin pk-seudulla suurin osa on kokeillut/polttelee silloin tällöin niin.. Tai ainakin jotkut kavereista polttavat enkä usko että heitä pidetään nisteinä vaan ihan kavereina vaikka eivät polttaisikaan. Onhan tuo oiva rentoutumis-väline, mutta en aio tutustuttaa mahdollisia lapsiani siihen hajuun aivan liian nuorena, kelatkaa kun ne joskus 13 kesäsenä haistavat miltä se isä on haissut koko elinikänsä viikonloppusin. ”; ”Kyl mä tunnen monia 40–50-vuotiaita, jotka polttelee. Voi olla, että tulevaisuudessa suhtaudutaan hatsiin eri tavalla ku nykyään, ihan jopa keski-ikäistenkin porukoissa. Ja mistä sitä tietää vaikka se laillistettaisiin.” (Nimimerkit Maatu ja Kromi)
- Kontula 1992, 20–21.

TYÖ – VANGIN VAPAUTTAJA JA PARANTAJA?

Sauli Seppälä

Työnteko on ihmiselle osa olemassaolon kamppailua, jonka merkitystä on toisinaan pidetty uhkana vapaan miehen riippumattomuudelle (Aristoteles), toisinaan se on korotettu absoluuttiseksi hyveeksi (Max Weber). Joskus työn ulkopuolinen ajankäyttö ja vapaa-aika ovat muodostuneet niin arvokkaiksi hyödykkeiksi, ettei niihin kaikilla ole ollut varaa. Suomessa työn, ahkeruuden ja selviytymisen yhteydessä on puhuttu myös henkilökohtaisesta elämänhallinnasta. Työ ja elinpiiri on joskus liitetty yhteen siten, että ammattinsa osaava, ahkera työntekijä on voinut kokea olevansa arvostettu persoonana. Hänellä on ollut mahdollisuus hallita itseään, soveltaa osaamistaan, tietojaan ja taitojaan. Hän on ehkä voinut jopa kieltäytyä tekemästä mitä tahansa työtä mitä tahansa palkkaa vastaan. Luonnollisesti vapaassakin yhteiskunnassa on poikkeuksia työsisältöjen vapaudesta.¹

Mikä on sitten yhteisö, jossa ihminen on menettänyt vapautensa, persoonallisuutensa; suljettu paikkaan jossa työllä on merkittävä rooli, mutta vaikutusmahdollisuudet sen kehittämiseen rajalliset ja vapaa-ajan käsite muuttunut joutenoloksi? Tässä artikkelissani käsittelen pienoisyyhteiskuntaa ja yhteisöä nimeltä vankila, jonka keskeisenä tarkoituksena – eristämisen lisäksi – on ollut työn avulla ohjata sinne syystä tai toisesta joutuneita vankeja takaisin muurien ulkopuoliseen todellisuuteen. En käsittele poikkeusvankeutta – kuten sotavankeutta – vaan keskityn eristetyn työn teemaan ”tavallisen rikollisen näkökulmasta”. He kulkevat tässä esityksessä mukana viitteellisesti. Käsittelen myös vankiloiden eri työmuotoja, työnteon merkitystä ja mielekkyyttä rangaistusta kärsittäessä.

Vankilatyön merkitykset

Eristäminen vankilaan rangaistuksena rikollisille sekä suojelukeinona että varoittavana esimerkkinä yhteiskunnan vapaille jäsenille, syntyi valistusajalla 1700-luvulla. Vankilan tehtävä rikoksentekijän säilyttäjänä oikeudenkäyntiä tai rangaistuksen täytäntöönpanoa varten sisältyi ensimmäisen kerran Ruotsin vuoden 1734 rikoslakiin. Monista rikoksista sai vielä tuolloin kuolemanrangaistuksen, mutta vuoden 1825 jälkeen ei Suomessa ole pantu toimeen rauhan aikana kuolemantuomioita, vaan tuomiot muutettiin elinkautisiksi pakkotöiksi ja karkotukseksi Siperiaan.

Työvankeus on vankeuden varhaisin muoto. Pahatapaisilta ja laiskoilta miehiltä ja naisilta vaadittiin osallistumista tuottavaan työhön. Irtolaislainsäädännöllä helpotettiin talonpoikien työvoiman saantia ja ylläpidettiin yhteiskuntarauhaa maaseutuvaltaisessa maassa. Irtolaisuudesta ran-

Helsingin lääninvankilassa 1920-luvulla rautalangasta tehty nukensänky vuodevaatteineen.
Valokuva Erkki Salmela.

kaistiin Suomessa jo 1500-luvulta lähtien pakkotyöllä kruunun linnoituksissa ja kehruhuoneissa. Irtolaisuuden katsottiin olevan sidoksissa laiskuuteen. Vankeinhoitoa kehitettiin 1700-luvun puolesta välistä lähtien taloudellisen hyödyn näkökulmasta. Ruumiinrangaistukset ja karkotukset muuttuivat vähitellen 1800-luvulla rikollisen sielun parantamiseksi uskonnon, kouluopetuksen ja työn avulla. Taustalla oli ihmisen tutkimuskohteekseen ottaneiden lääketieteen, biologian ja psykiatrian tieteenalojen kehittyminen.²

Uudelle rikoslainsäädännölle tyypillistä oli kidutuksen ja hidastetun kuoleman asteittain muuttuminen inhimillisempään suuntaan. Vallanpitäjien mahtia ja oikeuden tasapainon palauttamista korostaneet julkiset ruumiinsilpomiset Euroopassa vähenivät. Rikoksesta seurannut hallitsijan symbolinen kosto muuttui rangaistukseksi, jonka määräsivät yhteiskuntaa puolustavat tuomarit. Rankaisutavoista tehtiin näin lievempiä ja yhdenmukaisempia. Tuomioiden taloudellista ja poliittista hintaa alennettiin lisäämällä tehokkuutta. Vankiloiden työtoiminnalla haluttiin sekä kattaa ylläpitokustannuksia että ohjata vangit normaalin yhteiskuntaelämän pariin. Strategia ilmeni yhteiskuntasopimuksen yleisessä teoriassa (Jean-Jacques Rousseau). Kansalaisten oletettiin hyväksyvän yhteiskunnan lakien myötä myös sen lain, joka rankaisi. Jos kansalainen on rikkonut yhteiskuntasopimuksen, hän on koko yhteiskunnan vihollinen. Paradoksaalisesti hän on samalla osallisena itseensä kohdistuvaan rangaistukseen. Pienemmänkin rikoksen katsottiin suuntautuneen yhteiskuntaa vastaan ja näin koko yhteiskunta rikoksenteikijää myöden oli osallisena rangaistuksessa.³

Maata omistamaton yhteiskuntaluokka oli vuoden 1883 irtolaislakiin saakka ”laillisen suojelun ” piirissä oleva palveluspakon alainen työreservi. Työhön pakottaminen katsottiin parhaaksi keinoksi rangaista laiskureita ja näin voittaa joutilaisuuden pahe. Irtolaisten työ- ja ojennuslaitokset olivat malleina vangeille työtä järjestettäessä. Työpakko oli myös köyhäinhoitokäytännön johtava periaate. Rikokseen johtanut voima oli saatava kääntymään itseään vastaan.⁴

Suomen vankeinhoidon virallinen ideologia painotti pitkään ehdottomaan käskyvaltaan ja tiukkaan arvojärjestykseen perustuvaa moraalista ajattelutapaa. Vuoden 1889 rikoslaista saakka luodut vankeinhoidon periaatteet ovat vaikuttaneet hyvin pitkään. Monet vankeinhoitoasiantuntijat katsoivat 1800-luvulla, että rikollisuuden kasvun syynä oli tuolloin teollistuminen ja väestön muutto kaupunkeihin ja asutuskeskuksiin. Tällä perusteltiin sitä, että vankeja tuli perehdyttää linnoitustöiden lisäksi maataloustöihin,

metsänhakkuihin, soiden raivaamiseen pelloiksi ja sijoittaa vapauduttuaan maaseudulle. Tuolloin vapausrangaistus asetettiin sakkojen ohella ensisijaiseksi rangaistusmuodoksi. Katumuksen edistämiseksi ja rangaistuksen tehokkuuden lisäämiseksi laadittiin progressiivinen edistysjärjestelmä, joka arvosteli vangin työnteon, oppimisen ja käytöksen viikoittain. Järjestelmän mukaan vankiin kohdistuivat ensin ankarammat kasvatuskeinot, jotka vähitellen lieventyivät. Uskottiin, että koska kuri vahvistaa itseään, tietyt arvostelu-, alistus- ja harjoitusjärjestelmät sisäistyisivät vähitellen itsekuriksi. Ruumiillista kuritusta ei tällöin enää tarvittaisi. Pakkoluokalta oppiluokalle ja koeluokalle edenneen vangin oikeudet ja vapaudet lisääntyivät. Työstä saadut säästöt kasvoivat, kirjeenvaihto-oikeus, tapaamisoikeus ja kirjojen luku-oikeus laajenivat. Ehdonalaiseen vapauteen liittyvä perussäännöstö luotiin jo 1889, jolloin se nähtiin edistysjärjestelmän viimeiseksi asteeksi.⁵

Tiettyihin rikoksiin on liittynyt kansalaisluottamuksen menetys joko määrääjäksi tai ainiaaksi. Henkilö oli ”vailla niitä oikeuksia ja etuja, joiden nauttimiseen hyvä maine oli tarpeen.” Käytännössä tämä tarkoitti viran tai julkisen toimen menettämistä, kelpaamattomuutta todistajaksi, holhoajaksi, liikkeenharjoittajaksi tai valtiolliseen luottamustoimeen valitsemista. Nykyäänkin vapausrangaistuksiin tuomitut henkilöt menettävät mahdollisen sotilasarvonsa. Lainsäädännössämme eli pitkään 1960-luvulle saakka ikiaikaista kidutusrangaistusta kuvaava termi kuritushuonerangaistus ”vedellä ja leivällä”. Se erosi tavallisesta vankeusrangaistuksesta siten, että edelliset kärsittiin keskusvankiloissa, jälkimmäiset tutkintavankiloiksikin kutsutuissa lääninvankiloissa. Kuritushuonetuomio oli kuudesta kuukaudesta 12 vuoteen, vankeustuomio 14 päivästä neljään vuoteen. Molemmissa oli työpakko, mutta kuritushuonevangit tekivät työtä valtion hyväksi, kun taas vankeusvanki sai ”omaksi hyödykseen” tehdä sellaista työtä, mikä kulloisenkin vankilan olosuhteissa oli mahdollista. Vankien raskaat työpäivät kestivät aamusta iltaan vain ruokataukojen ja rukoushetkien katkaistessa ne hetkeksi. Sunnuntaisin ja pyhäpäivinä töitä ei tehty. Silloin hiljennettiin jumalanpalveluksissa, jotka olivat vangeille pakollisia aina vuoteen 1971 saakka.⁶

Vankiloiden maatalousvaltaisuuden vähentämiseen ja vankityön teollistamiseen pyrittiin 1960-luvulta alkaen. Tuotannolliset työt jaksotettiin helposti opittaviksi kokonaisuuksiksi. Rakennettiin työ- ja teollisuustiloja, joissa tehtävää työtä jouduttiin myöhemmin supistamaan ja osittain myös lopettamaan työkykyisten vankien määrän vähetessä. Anssi Peräkylän vanginvartijoiden työtä koskevassa tutkimuksessa on erottunut kolme työn

symboliikkaan liittyvää seikkaa, jotka kuvaavat vankien työtoiminnan merkityksiä. Ensinnäkin vankityön taloudellinen tuotto legitimoii vankilan olemassaoloa, eli yhteiskunta saa näin rahansa takaisin. Toisena merkityksenä on vangin kasvaminen takaisin yhteiskuntakelpoiseksi. Kolmas liittyy enemmän vankilan sisäisiin prosesseihin: Työ luo yhteisyyttä vangin ja vartijan välille. Tämä käy yhteen kulttuurimme yleiseen työtä korostavaan suhtautumiseen ja on sopusoinnussa yhteiskuntamme arvojen kanssa. Ahkera vanki, joka noudattaa yhteisiä pelisääntöjä, ei joudu vartijoiden silmätikuksi.⁷

Vankityöt nykyään

Vuoden 2005 lokakuussa Suomessa oli 3 174 vankipaikkaa ja 4 014 vankia 17 suljetussa ja 15 avolaitoksessa.⁸ Vankeinhoitolaitoksen mukaan kaksi kolmasosaa heistä osallistui eri työmuotoihin. Vankimäärien kasvaessa 1990-luvulta alkaen ahtaus ja vartijahenkilökunnan vähyys ovat vaikeuttaneet vankien työmahdollisuuksia. Vankiloiden teollisista työaloista merkittävin on puusepänteollisuus, jossa valmistetaan puutarhakalusteita, toimistokalusteita, ammuslaatikoita puolustushallinnolle, kuormalavoja, tilaelementtejä ja hirsitöitä sekä käyttö- ja lahjaesineitä myyntiin. Toinen merkittävä työala on metalliteollisuus. Esimerkiksi Helsingin vankilan konepajalla tehdään kynttilänjalkoja, kukkatelineitä, grillejä, kiukaita ja savustuslaatikoita. Osa vankilamuurien sisäpuolella tehtyjen päivätöiden tuotoksista on vapaille kansalaisille erittäin näkyvää: liikennemerkkien sekä ajoneuvojen rekisterikilpien valmistus on keskittynyt ”Sörkkaan,” jossa niitä on prässätty jo vuodesta 1927. Kaikkien Suomessa rekisteröityjen ajoneuvojen kilpien tuotanto on noin 25 vangin varassa. Kilpiä valmistuu vuosittain noin 600 000 kappaletta. Lisäksi vankiloissa tehdään teollisuuden alihankintatöitä, jalkine- ja nahkatöitä, kalusteiden entisöintiä sekä kirjansidontaa. Muista vangeista erillään asuvat vangit tai vankiryhmät tekevät töitä asunto-osastojen yhteydessä olevissa työtiloissa tai selleissä. Työ voi olla esimerkiksi erilaista pakkaus- ja kokoonpanotyötä. Vankeinhoitolaitoksen hallinnassa on valtion maata noin 9 300 hehtaaria maa- ja metsätalouskäytössä. Vankilamaatiloja viljellään luonnonmukaisesti ja kahdessa laitoksessa kasvatetaan alkupe- räiskarjarotuja.⁹

Helsingin työsiirtola, joka sijaitsee Vantaalla, on Suomen vanhin yhtäjaksoisesti toiminut työsiirtola. Se perustettiin vuonna 1950 Seutulan kylään uuden lentokentän rakennustyövoiman takaamiseksi. Siirtolaan sijoitetaan nykyään anomusten perusteella vankeja, joiden jäljellä oleva rangaistusai-

ka on alle vuosi. Laitokseen saapuvat sitoutuvat päihteettömyyteen, mitä kontrolloidaan testeillä. Suomenlinnan työsiirtola perustettiin vuonna 1971 peruskorjaus- ja entisöintitöitä varten. Linnoitussaaressa on vankityöllä pitkät perinteet: Perustus- ja rakennustöistä vastasivat sotilaat, irtolaiset ja rangaistusvangit vuodesta 1748 alkaen ja 1804 Viaporiin perustettiin erillinen vankityölaitos.¹⁰

Siirtolatyön lisäksi vangeilla on tietyin edellytyksin mahdollisuus käydä työssä vankilan ulkopuolella siviilitöissä. Luotettavaksi katsottu vanki saa varsinaisena työaikana työskennellä vapaudessa ”sopivasti valvottuna”. Vankeinhoitolaitoksen tuotannon vuosituloista neljäsosa menee vankiloiden omaan käyttöön. Tuloilla katetaan tuotannosta aiheutuneet välittömät menot, vankien työrahat ja avolaitospalkat sekä osa työnjohdon palkoista. Vankien säännöllinen työaika on enintään 38 tuntia 15 minuuttia viikossa. Työstä vangeille maksetaan suljetuissa laitoksissa työrahaa, avolaitoksissa vankilapalkkaa.¹¹

Vaikka vuonna 1995 työvelvollisuus laajennettiin yleisemmäksi ”osallistumisen periaatteeksi”, on vangeilla edelleen *velvollisuus* tehdä työtä, osallistua koulutukseen tai muuhun rangaistuslaitoksen järjestämään toimintaan. Työtoiminnan periaatteena on normaaliuden periaate. Vankityön tulisi vastata yleisesti yhteiskunnassa tehtävää työtä. Työnteko on nähty vankien keskuudessa osana rangaistusta. Tämän vuoksi sitä on leimannut pakkotyön luonne. Vangit suostuvat edelleen työhön usein vain siksi, että aika kuluu paremmin ja samalla on mahdollisuus tavata muita vankeja. Kuitenkaan esimerkiksi työsiirtoloista muihin vankiloihin komennetut päivytyöläiset eivät periaatteessa saa keskustella ulkopuolisten henkilöiden tai toisten vankien kanssa. Oulun lääninvankilasta vuonna 1992 kerätyn aineiston perusteella työ siellä ei antanut monellekaan vangille suurta sisältöä elämään. Se koettiin pakollisena lisärangaistuksena vapaudenriiston ohella. Motivoitumista vaikeuttivat vankien puutteellinen ammattitaito sekä pieniin osiin pilkotut työtehtävät. Työ oli yksinkertaista ja yksitoikkoista, eikä tarjonnut haasteita. Kouluopiskelun haittatekijänä olivat vankien mielestä liian kovat vaatimukset ja suorituspaineet.¹²

Lopuksi

Jos vankien arki on siviilissä rakentunut muuten kuin palkkatyön parissa, ei voida kaikeksi olettaa vankilaympäristön tarjoavan kovin haasteellisia asian- tuntijatöitä. Ruuvien purkituksen tai polkupyörän renkaiden pinnoituksen parissa aika saattaa kulua nopeammin. Toisaalta jos vanki on hyvin koulu-

tettu, saattavat vankeinhoitolaitoksen tarjoamat työ- ja koulutusmahdollisuudet turhauttaa. Avovankilassa työstä kieltäytyminen johtaa käytännössä siihen, että vanki siirretään suljettuun vankilaan eli ”kivitaloon”, jossa kieltäytyjältä saatetaan viedä oikeus tiettyihin vankilan sisäisiin etuoikeuksiin. Hänet voidaan sijoittaa suljetulle osastolle tai hänen on vaikeampi saada yhden hengen selliä.

Uuden vankeinhoitolain (2006) tavoitteena on parantaa vankien elämänlaatua vapautuksen jälkeen. Uusintarikollisuutta on tarkoitus vähentää elämänhallintataitoja lisäämällä ja vankeusaikana laadittua suunnitelmaa noudattaen. Vangeilla on myös mahdollisuus päästä koevapauteen, jolloin he voivat asua kotonaan, mutta heillä on velvollisuus käydä töissä, opiskella, osallistua kuntoutukseen ja sitoutua päihteettömyyteen. Koevapaudessa valvonta ja tarkkailu järjestetään matkapuhelimien GPS-paikannusjärjestelmän avulla. Avolaitosten käyttöä on tarkoitus lisätä, mutta niidenkin vankimäärä on mitoitettu tietyn vartijahenkilöstömäärän mukaan. Ylimiehityksestä aiheutuu monenlaisia harmeja. Vankien keskinäinen eripura ja väkivalta ovat osittain seurausta ahtaudesta ja reviirikamppailusta. Työtehtäviin komennetaan liikaa vankeja, jolloin urakat saadaan valmiiksi ”liian” nopeasti. Vankien pääsy työhön ja hoito-ohjelmiin saattaa tulevaisuudessa entisestään vaikeutua.

Normaalissa elämässä työnteolla ansaitaan elanto, luodaan järjestystä ja opitaan täsmällisyyttä, joka myös kasvattaa sisäistä itsekuria – ja elämänhallintaa. Pettymysten ja vastoinkäymisten sietokyvyn kasvaessa jalostuu sinnikkyys tavoitteiden saavuttamiseksi. Poikkeusoloissa – vankila tai armeija – työnteoko saa toisenlaisia merkityksiä. Vankilassa vankien tai armeijassa asevelvollisuuttaan suorittavien näkökulmasta ”aikaa tapetaan”. Se onnistuu parhaiten työrutiineilla, puuhastelulla, vaikkapa käärimällä tupakoita. Suljetun laitoksen asukeilla on vain riistettyä vapautta. Työ- tai opiskeluoikeus kaltereiden takana suo rajoitettuja vapauden hetkiä ja luo illuusion ajan kulumisesta nopeammin sitä hetkeä kohden, kun todellinen vapaus koittaa. Voidaankin kysyä: Auttaako vankien passiivinen ”lusiminen” tai vankityö muuttamaan vankasti mieleen juurtuneita ajatusmalleja, jotka ohjaavat joidenkin tilannetekijöiden vaikutuksesta taas rikosten poluille? Miten vankeinhoitotyötä saataisiin kehitettyä toimintoihin, jotka edistäisivät uusia ajattelutapoja, itsehillintää ja ongelmanratkaisukykyä? Millä vapaan yhteiskunnan toiminnoilla voisi ennaltaehkäistä rikollisuutta, jotta vankilat muuttuisivat tarpeettomiksi?

Kirjallisuus

FINLEX ® – Valtion säädöstietopankki, www.finlex.fi

Foucault, Michel 2000. Tarkkailla ja rangaista. Helsinki: Otava.

Haimola, Maura, 2004. Viikin vankisiirtola. Tutkielma maataloustyön merkityksestä suomalaisessa vankeinhoidossa, (www.vhkk.fi/ejulkaisut/MauraHaimolaGradu.pdf). Helsingin yliopisto, poliittinen historia pro gradu-tutkielma.

Helsingin Sanomat 12.10.2005.

Koiranen, Tauno & Oksanen, Timo 1950. Kansalaistietoa jatkokoululaisille. Helsinki: Otava.

Kyngäs, Margit 2000. Vankeus miehen elämäkulussa. Acta Universitatis Lapponiensis 36. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Pulma, Panu 1992. Köyhästäkö kansalainen? Teoksessa Talous, valta ja valtio – Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Haapala Pertti (toim.). Tampere: Vastapaino.

Peräkylä, Anssi 1997. Vartijan näkökulma. Tutkimus vanginvartijan työhön liittyvästä tulkintakehyksestä. Vantaa: Vankeinhoidon koulutuskeskus.

Ripatti, Marja-Liisa 1998. Vankityö. Teoksessa Kalterimaisema – näköaloja vankilamuseon kävijälle. Hämeenlinnan kaupungin historiallisen museon julkaisuja. Hämeenlinna: Finnreklema.

Sillanpää, Saija 1998. Rangaistuksena vankeus. Teoksessa Kalterimaisema – näköaloja vankilamuseon kävijälle. Hämeenlinnan kaupungin historiallisen museon julkaisuja. Hämeenlinna: Finnreklema.

Siltala, Juha 2004. Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Helsinki: Otava.

Vartti, kaupunkilehti 5.12.2005.

Vankeinhoitolaitos, www.vankeinhoito.fi

Veikkola, Jaana 1998. Helsingin lääninvankilan historiikki. Helsinki: Helsingin lääninvankila.

Viitteet

1. Siltala 2004, 10–12, 63.
2. Ripatti 1998, 42; Haimola 2004, 4.
3. Foucault 2000, 124–125; Yhteiskuntasopimus on yleinen, eettinen, kaikkia kansalaisia koskeva yhteiskuntafilosofinen perustelu, jonka mukaan luonnontilassa olevat ihmiset solmivat keskenään sopimuksen, jolla he perustavat valtion. Sopimuksessa määritetään kansalaisten ja valtion oikeudet ja velvollisuudet. Aluksi termiä käytti 1700-luvulla Jean-Jacques Rousseau.
4. Pulma 1992, 195; Foucault 2000, 147, 158.
5. Sillanpää 1998, 19; Haimela 2004, 8.
6. Koiranen, Oksanen 1950, 140–141; Ripatti 1998, 42; Veikkola 1998, 64–66.
7. Peräkylä 1997, 55, 92–93; www.finlex.fi, Hallituksen esitys Eduskunnalle vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevaksi lainsäädännöksi.
8. Vuonna 2000 vankiloissa oli noin 2500 vankia.
9. Helsingin Sanomat 12.10.2005; Vartti 5.12.2005; www.vankeinhoito.fi
10. Haimola 2004, 5, 15; www.vankeinhoito.fi
11. www.vankeinhoito.fi.
12. Kyngäs 2001, 108–109; www.vankeinhoito.fi

HELSINGIN LÄÄNINVANKILAN (KATAJANOKAN VANKILAN) VALOKUVADOKUMENTOINTI

Sakari Kiuru

Loppuvuodesta 2001 sain tietää, että Katajanokalla sijaitseva vankila olisi valokuvattava perusteellisesti ennen keväistä muuttoa Vantaalle uusiin tiloihin. Vankila olisi kuvattava silloin kun se olisi vielä vankilakäytössä, jotta saataisiin mukaan vankilaelämään kuuluvia elementtejä. Kuvaus vankilan tyhjennyksen jälkeen esittäisi vain rakennusta, joka on joskus ollut vankila, ei vankilaa kokonaisuutena.

Vierailimme tutkija Kristiina Lapinleimu-Assmannin kanssa vankilassa helmikuun puolivälissä 2002, jolloin tapasimme pian eläkkeelle jäävän vankilanjohtaja Raimo Valtosen ja vartiopäällikkö Risto Långströmin.

Ensi vierailu vankilaan ei ollut mitenkään ylentävä kokemus. En pe-lännyt, mutta olosuhteet, joissa siellä ihmisiä säilytettiin, olivat jonkinlai-sen järkytyksen aihe. Vastenmielisyyys oli kai ensimmäinen tunne, joka tuli pintaan. Ahtaus oli suurin yllätys. Olin nähnyt aikaisemmin paikasta vain valokuvia. Valokuvat eivät kuitenkaan kerro koko totuutta. Kun joutuu noissa ahtaissa tiloissa kuvaamaan, täytyy väistämättä käyttää laajakul-maobjektiveja, joka tekee tiloista avaramman näköisiä kuin ne ovatkaan. Oli outoa lähteä viikonlopun viettoon suoraan kuvauspäivän jälkeen, kun tiesi kuinka paljon ihmisiä muurien sisään jäi vasten omaa tahtoaan. Sen jälkeen osasi arvostaa vapauttaan entistä enemmän.

Kuvaus sovittiin vankilan johdon kanssa aloitettavaksi 4.3.2002. Vankila suljettaisiin vain noin viikko kuvausten päättymisen jälkeen ja ta-varoiden pakkaaminen aloitettaisiin osittain jo silloin kun olisimme vielä sisällä talossa. Aikataulu oli tiukka, eikä epäonnistumisen mahdollisuutta ollut. Uusiksi ei voinut ottaa, ei voinut peruutella. Kaiken oli mentävä nappiin.

Kuvauksen olin suunnitellut siten, että aloittaisin hallintosiivestä ja siirtyisin sitten selliosastolle. Pohjakerroksessa sijaitsivat sisään tulevien vankien vastaanottotilat, matkaselli, eristysseilit sekä vankilan keittiö ja henkilökunnan ruokailutilat. Lisäksi valitsin kuvauskohteekseni yksityis-kohtia, jotka olivat leimallisia vankilalle. Esimerkiksi ilmoitustaululta ku-vasin vain ne ilmoitukset, jollaisia ei näe ruokakauppojen ”siviili-ilmoitus-tauluilla”.

Selliosastolla olisi ollut mahdollisuus kuvata kaikkea, joten vartijoiden avustuksella valitsin kaksi tyypillistä selliä, sotkuisen ja kodinomaisen. Vartija kertoi, että huumeidenkäyttäjillä on usein sekaiset sisustamattomat sellit ja ammattirikolliset yrittävät tehdä olonsa mukavaksi. Lisäksi kuvasin selliosastolla yleistiloja, vartijoiden tiloja ja joitakin yksityiskohtia kuten

Toisen kerroksen selliosaston pinkit käytävät.

Valokuva Sakari Kiuru 2002.

90

Ryhmäselli eli ruuma.

Valokuva Sakari Kiuru 2002.

Vankisellin ovi. Valokuva Sakari Kiuru 2002.

Seuraava aukeama:

Vankisellien sisustuksia.

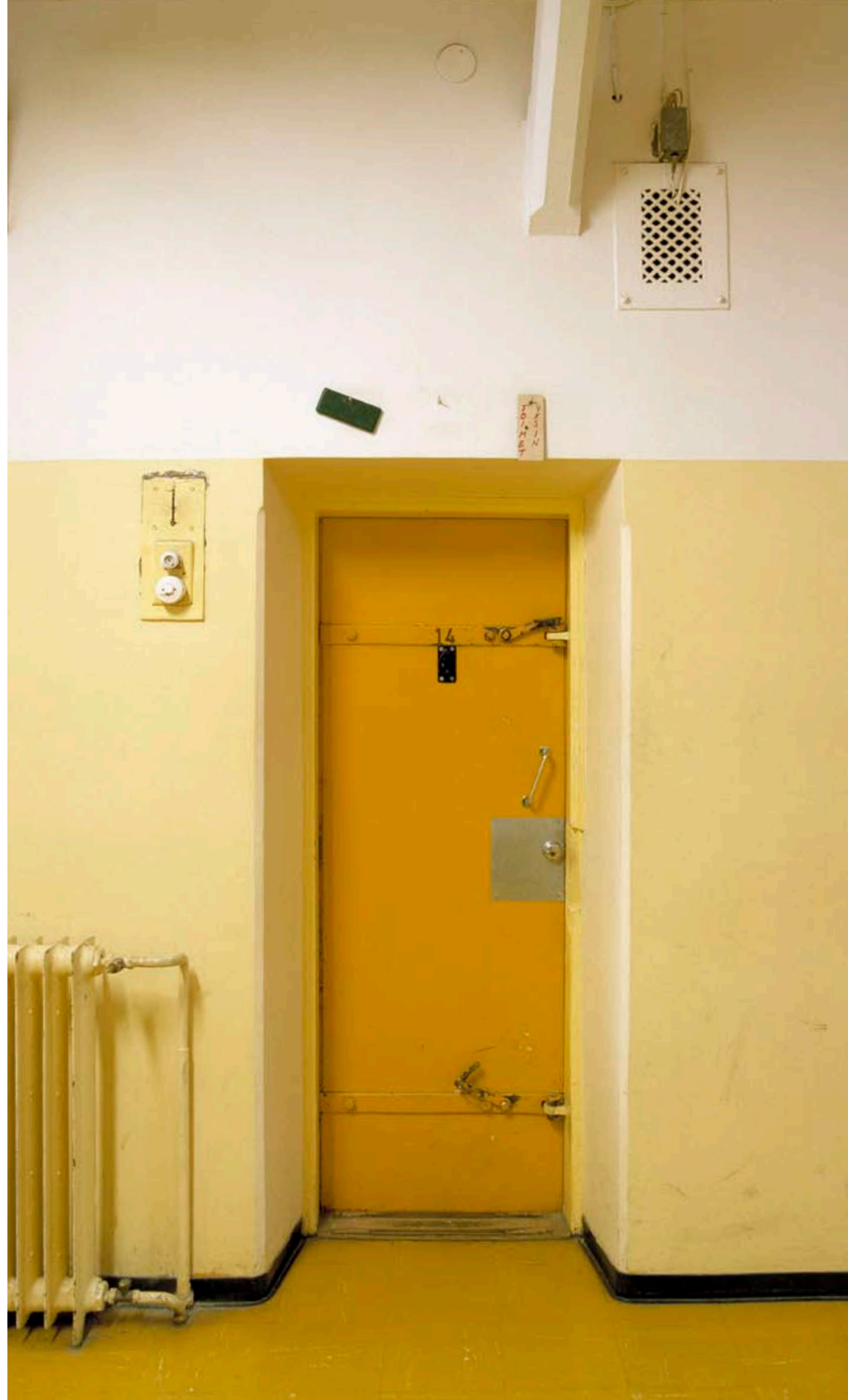
Valokuvat Sakari Kiuru 2002.

portaikkoja. Vankeja ei saanut kuvata lainkaan, koska kysymyksessä oli tutkintavankila, jossa useimmat vasta odottivat oikeudenkäyntiä.

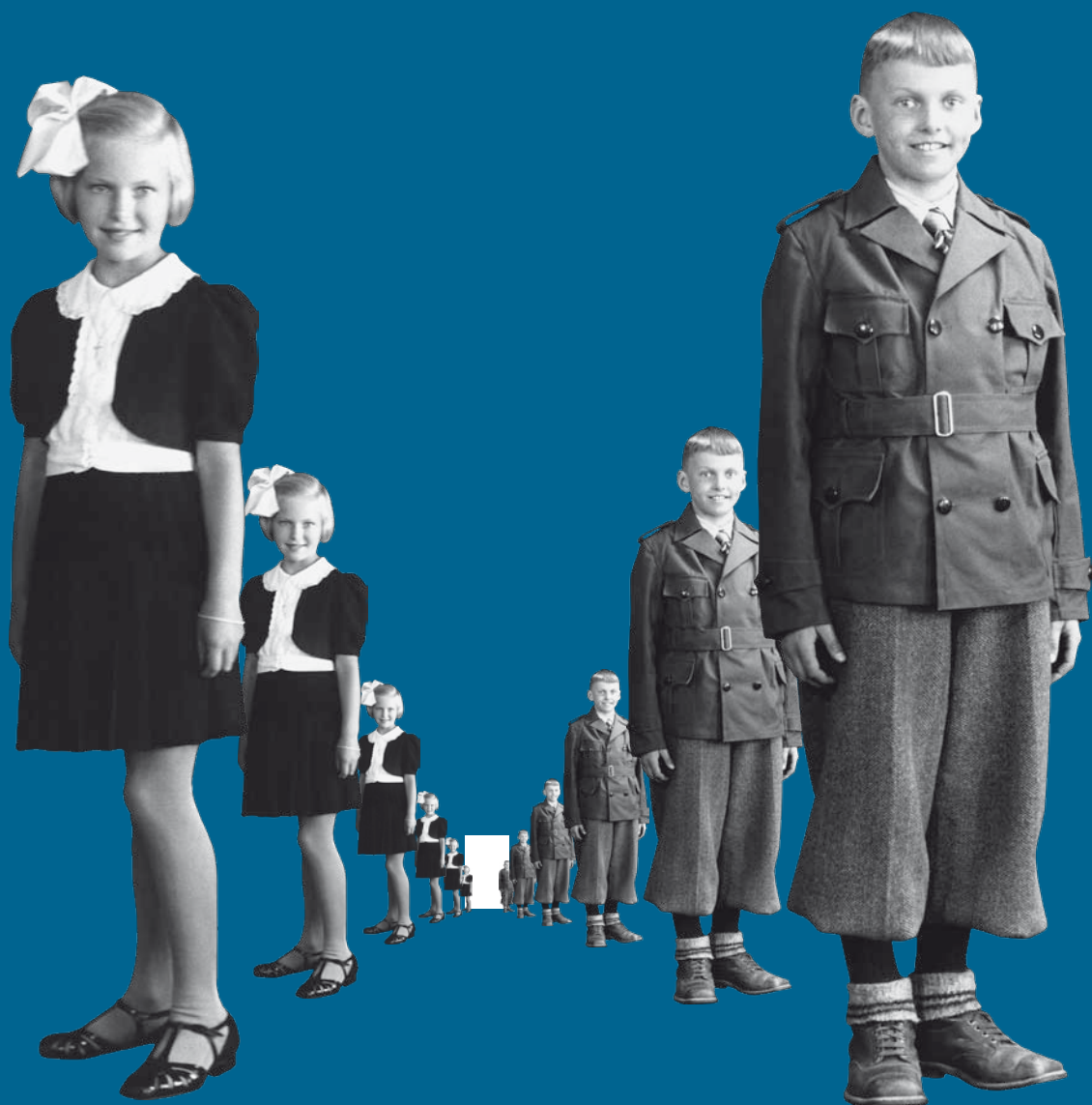
Vankilassa oli yllättävän hämärää, joten valotin kuvat kirkkaammiksi kuin todellisuus on, jotta niistä voisi nähdä selkeämmin yksityiskohtia. Yksi vartija sanoikin, kun näytin ottamaani kuvaa selliosastolta, että onpa avaraa ja valoisaa.

Kuvauspäiviä oli kaikkiaan 15. Kiitos vartiopäällikkö Risto Långströmin, dokumentointi sujui paremmin kuin hyvin. Hän työtovereineen järjesti meille ammattitaitoisia vartijoita availemaan ovia. Vartijat myös auttoivat kantamaan kuvauskalustoa vankilan ahtaissa tiloissa. Totuin käymään työssä vankilassa yllättävän hyvin. Monet vartijat ja vangit tervehtivät kun tunsivat minut ulkonäöltä ja tiesivät mitä teen.

Viimeisenä päivänäni vankilassa kuvasin yksin. Kuvauskaluston siirtely yksin oli työlästä, vaikka en ottanut kaikkea kalustoa silloin mukaan. Tein työtä verkkaisesti, mutta täsmällisesti. En halunnut kiirehtiä. Vaihdoin ajatuksia pesutiloja siivoavien kahden vangin kanssa, sekä myös tutuksi tulleen mukavan naisvartijan kanssa. Oli haikea olo. Olin kiintynyt koh-teeseen. Kun taksi saapui viimeisen kerran vankilan portille noutamaan minua, tiesin että yksi osa Helsingin ja Katajanokan historiaa olisi pian lopullisesti takanapäin.

KUNNON KANSALAISEN IHANTEET JA EUROOPPALAISEN IHMISKUVAN TEOLOGISET JUURET

Juha Sihvola

Luterilainen on ahkera alamainen, kalvinisti on askeettinen yrittäjä, katolinen on hurskas hyväntekijä. Nämä karikatyyrimäiset luonnehdinnat kuvaavat kunnon kansalaisen ihannekuvan vaihtelua uskonnollisessa perinteessä. Ne ovat tietenkin yksinkertaistuksia, mutta niillä on perusteensa eurooppalaisten kirkkokuntien teologisessa perinteessä. Teologiset erot ovat luoneet pohjan uskonnollisille eetoksille, tyyleille ja temperamenteille, jotka vaikuttavat moraaliala, politiikkaa ja elämänihanteita koskevaan keskusteluun. Erot näkyvät maallistuneissa yhteiskunnissa vielä silloinkin, kun arvostusten teologiset perustelut ovat ihmisiltä unohtuneet. Luterilaiset ihanteet heijastuvat arvostuksissa erityisesti Pohjoismaissa ja Saksan pohjoisosissa. Calvinismin ihanteet ovat olleet vaikutusvaltaisimpia Sveitsissä, Hollannissa ja englantia puhuvissa maissa. Katolinen perinne on puolestaan ohjannut arvostuksia Välimeren maissa. Seuraavassa kuvaan eurooppalaisten kunnon kansalaisen ihanteiden syntyhistoriaa. Esitys on monessa suhteessa yksinkertaistava. Saksalaisen sosiologian klassikon Max Weberin hengessä rakennan kuitenkin ideaalityyppejä, jotka voivat auttaa ymmärtämään ajattelutapojemme moninaisuutta.

Aristoteles, stoalaiset ja Augustinus

Aristotelismi on filosofinen ihmiskuva, jonka ajattelutavat ovat vaikuttaneet ajatteluun paljon usein sitä edes tietämättämme. Aristoteleen teoksia on keskiajalta alkaen käytetty oppikirjoina eurooppalaisissa yliopistoissa. Ne antoivat suuren osan käsitteistöä moraaliala ja yhteiskuntaa koskevaan kielenkäyttöön ja niiden vaikutus säteili koko kulttuuriin. Erityisesti Tuomas Akvinalaisen roomalaiskatolisen moraaliteologian vaikutus Aristoteleen ajatusten välittäjänä on ollut keskeinen.

Aristoteleen ihmiskuva on optimistinen. Ihmisellä on luontainen taipumus elää järjen hallitsemaa yhteisöelämää, jossa ihmisen kyvyt toteutuvat tasapainoisesti ja jossa jokainen yhteisön jäsen pyrkii tekemään omasta ja yhteisönsä elämästä onnellisen. Jos olosuhteet ovat suopeat ja ihmiset saavat hyvän kasvatuksen, yhteiskunnasta tulee luonnostaan onnellinen ja oikeudenmukainen. Aristoteleen hyvän elämän malli ei tosin koske ketä tahansa: yhteiskunnan täysivaltaisia jäseniä ovat arjen huolista ja työnteosta vapautetun miespuolisen eliitin jäsenet, joiden hyvä elämä on filosofiaa, politiikkaa, sotimista ja seuraelämää. Naiset, muukalaiset ja orjat tuottavat siihen tarvittavat aineelliset resurssit.

Reformaatioaikana aristoteelinen elitismi menetti uskottavuuttaan.

Hyvää elämää koskevat ihanteet demokratisoituivat, kun alettiin ajatella, että elämän keskeisiä sisältöjä olivat filosofian ja politiikan sijasta arkinen aherrus, perhe-elämä, lastenhoito ja tuotannollinen toiminta. Monet reformaattorit hylkäsivät Aristoteleen ajatuksen ihmisen luontaisesta hyvydestä ja hakivat ihmiskuvansa lähtökohdat kirkkoisä Augustinukselta.

Augustinus sovelsi antiikin stoalaisten psykologista teoriaa omiin päämääriinsä sitä muokaten. Stoalaisessa psykologiassa kaikki inhimillinen toiminta edellyttää, että ihmissielun järjellinen keskus hyväksyy tai hylkää jonkin ulkoisesta maailmasta tulevan käytännöllisen eli toimintaa suosittavan vaikutelman. Käytännölliset vaikutelmat voivat olla hyviä, pahoja tai samantekeviä ja samantekevinä valitsemisen arvoisia, vältettäviä tai täysin samantekeviä. Hyvä tarkoittaa onnellisuutta edistävää, paha sitä estävää ja samantekevä sitä, mikä ei vaikuta onnellisuuteen. Stoalaisen etiikan mukaan oikeasti hyvää on vain järjellisen sielun hyve eli maailman rationaalisen järjestyksen tunnistaminen ja pyrkimys toteuttaa sitä sen verran kuin se on omassa vallassa, kun taas pahaa on hyvettä estävä ja samantekevää kaikki muu, erityisesti kaikki ulkoinen eli sellainen, joka ei ole omassa vallassa. Viisaat ovat niitä, jotka erottavat oikein hyvän, pahan ja samantekevän.

Ikävä kyllä viisaat ovat stoalaisten mukaan hyvin harvinaisia: käytännössä kaikki ihmiset ovat hulluja eli sellaisia, jotka tekevät virheitä asioita arvioidessaan. Hullun tyypillinen virhe on pitää tosiasiassa samantekevää asiaa hyvänä tai pahana. Arvostelma, jonka mukaan jokin tosiasiassa samantekevä, siis sellainen ulkoinen, joka ei ole omassa vallassa, on hyvä tai paha eli onnellisuuteen vaikuttava ja sellaisena reagoimisen arvoinen, on stoalaisessa psykologiassa tunne. Perustunteita ovat himo eli tulevan samantekevän pitäminen hyvänä, pelko eli tulevan samantekevän pitäminen pahana, nautinto eli nykyisen samantekevän pitäminen hyvänä sekä tuska eli nykyisen samantekevän pitäminen pahana. Muut tunteet ovat perustunteiden alalajeja: esimerkiksi suuttumus on koston suuntautuva himo ja sääli toisen onnettomuuden aiheuttama tuska. Hullujen elämä on onnetonta siksi, että tunteet häiritsevät sen järjestystä. Viisaat eivät tee virhearvostelmia lainkaan vaan ovat tunteettomia.

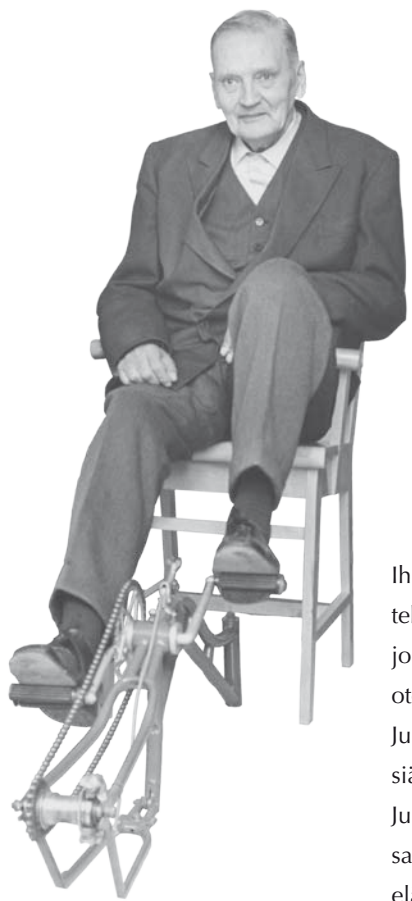
Jo antiikin aikana arvostelijat pitivät stoalaista tunteettomuuden ihannetta outona ja epäinhimillisenä. Sitä pidettiin psykologisesti mahdolltomana ja eettisesti kestäättömänä. Myöhemmät stoalaiset vastasivat kritiikkiin. He myönsivät, että viisaillakin ulkoiset syyt voivat aiheuttaa

ruumiissa ja mielessä muutoksia, jotka näyttäivät tunteilta. Vaikutelma uhkaavasta tilanteesta voi saada viisaankin kalpenemaan ja vapisemaan, mutta se ei ole pelkoa, mikäli järki ei ole hyväksynyt arvostelmaa, että onnellisuuteni on vakavassa vaarassa. Stoalaiset erottivat toisistaan tunteenomaiset liikkeet eli esitunteet ja varsinaiset tunteet. He myös liittivät tämän erottelun tahdon vapautta koskevaan keskusteluun. Esitunteet ovat tahdosta riippumattomia, mutta varsinaiset tunteet ovat vapaaehtoisia. Tahdon vapaus on mahdollisuutta oppia hallitsemaan ulkoisten virikkeiden välttämättömyyden pakosta aikaan saamia fysiologisia ja mentaalisia reaktioita.

Augustinus omaksui stoalaisen moraalipsykologian suoraviivaisesti ja tulkitsi sitä teologisesta näkökulmasta. Elämän tavoite oli jumaluuteen yhtyminen, jonka luonnetta kirkkoisä kuvasi tunnepitoisin, jopa eroottisin termein. Elämän päämäärä kuitenkin vastasi stoalaisen mallin tunteettomuusihannetta siinä mielessä, että siihen liittyi samalla lailla vapautuminen hyveellistä toimintaa ja itseuria häiritsevien halujen ja tunteiden vaikutuksesta.

Augustinus erosi olennaisesti stoalaisuudesta ja koko kristinuskoa edeltäneen antiikin filosofiasta siinä, että ei pitänyt elämän päämäärän saavuttamista ihmisen omien ponnistusten tuloksena edes periaatteessa mahdollisena. Ihmisolemus oli perisyntin turmelema. Vaikka ihminen voisi järkensä tai Jumalan ilmoituksen perusteella ymmärtää, mikä on oikein, ruumiin ja sielun luonnolliset liikkeet vievät väistämättä pois päin oikeasta ja Jumalasta. Perisynti ei sinänsä ole yksilön kannalta kovin tuomitava asia. Hänen tililleen ei laskettaisi lisäsyntejä, jos hän käyttäisi vapaata tahtoaan synnistä irrottautumiseen ja sanoutuisi oitis irti ulkoisten vaikutelmien ruumiissa ja sielussa aikaan saamista synnillisistä liikkeistä. Ikävä kyllä perisynti turmeli Augustinuksen mukaan myös tahtomiskyvyn. Tahto on periaatteessa vapaa ja sen toiminnasta ihminen on myös vastuullinen. Synnin heikentämänä tahto kuitenkin kykenee käyttämään vapauttaan vain pahan eri vaihtoehtoista valitsemiseen. Jos ihmisiä ei mikään voima hillitsisi, he eläisivät kuin porsaat pellossa ja seuraisi kauhea kaaos.

Augustinuksen ihmiskuva on stoalaista synkemmin sävyin maalattu. Suoraa stoalaista vaikutusta siinä on psykologia, jossa painotetaan ihmisen alttiutta elämän onnistumista häiritseville tunteille ja erotetaan toisistaan yhtäältä suoraan ihmisen psykofyysisestä luonnosta ja toisaalta vapaaehtoisista tahdonakteista seuraavat sielun liikkeet.

Ihmisen luontaisen syntisyyden synkeiden seurausten osalta Augustinus teki kaksi varausta. Ensinnäkin Jumala on asettanut maallisen vallan, joka ei tosin kykene edistämään ihmisen elämän muuttumista Jumalalle otolliseksi mutta pitää yllä järjestystä ja estää täyden sekasorron. Toiseksi Jumala on Kristuksen kautta armossaan pelastanut rajatun joukon ihmisiä ilman näiden minkäänlaista ansiota. Pelastus on ennalta määrätty osa Jumalan suunnitelmaa, eikä ihmisellä ole mitään edellytyksiä ymmärtää salatun Jumalan ratkaisujen perusteita. Emme tiedä, ketkä maan päällä elävistä ovat pelastettuja ja ketkä määrätty kadotukseen.

Augustinuksen pesänjakajat: kalvinismi

Augustinuksen synkkäsävyiset ajatukset olivat vaikutusvaltaisia varhaiskeskiajalla, mutta 1200-luvulla ne menettivät jalansijaansa, kun Aristoteleen teokset käännettiin latinankielelle ja Tuomas Akvinolainen sovelsi aristotelismia katoliseen teologiaan. Aristoteleen ajattelu on sittemmin olennaisesti vaikuttanut roomalaiskatolisen ajattelun kehitykseen. Sen seurausta on yhtäältä optimismi ihmisen kehitysmahdollisuuksien suhteen, mutta toisaalta myös ajatus, että ihmisen on itse ansaittava arvostuksensa yhteisön silmissä. Katolisessa perinteessä tätä on tulkittu myös niin, että ihmisen on julkisesti osoitettava hyveellisyytensä esimerkiksi hyväntekeväisyyteen osallistumalla. Reformaatioajalla katolisen kirkon kriitikot kokivat tämän tekohurskaaksi. Se oli yksi syy palata uudelleen Augustinuksen ajatteluun.

Reformaation piirissä Augustinuksen aateperinnön pesänjakajina esiintyi kaksi erilaista ajattelutapaa, joita kutsun kalvinismiksi ja luterilaisuudeksi. Kalvinistit korostivat kaiken predestinaatiota ja Jumalan armon valikoivuutta. Kalvinismi oli etujoukon teologiaa: Jumalan käskyt koskevat oikeastaan vain pelastettuja ja vain pelastetut voivat niiden merkityksen ymmärtää. Ihmisellä ei ole luonnollista moraalitajua. Alkuperäisessä kalvinismissa korostettiin myös Jumalan salattua luonnetta. Jumala oli käsitämätön ja kaukana poissa, mikään mitä ihminen tekee, ei voi vaikuttaa Jumalan ennalta määrättyihin päätöksiin, mutta emme edes tiedä mitä nämä päätökset täsmällisesti ottaen ovat ja keitä ne koskevat.

Saksalaisen sosiologian klassikko Max Weber, jonka kuuluisan teoksen *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* ilmestymisestä tuli vuonna 2006 kuluneeksi sata vuotta, kutsui kalvinistista oppia pateettisen epäinhimilliseksi ja arveli sen johtaneen pohjattoman sisäisen yksinäisyyden

kokemukseen. 1600-luvun englantilaiset puritaanit, kuten John Bunyan kirjassaan *Kristityn vaellus*, hieman pehmensivät kalvinismin eksistentiaalista yksinäisyyttä. Jumalan pelastussuunnitelma oli ihmisiltä salattu, mutta maailmassa saattoi nähdä jonkinlaisia merkkejä siitä, keihin se kohdistuu. Erityisesti taloudellinen menestys nähtiin merkiksi valittuihin kuulumisesta.

Puritaanien tulkitsema kalvinistinen teologia tuki Max Weberin mukaan maailmansisäiseen askeesiin perustuvan luonnetyyppin tai mielenlaadun syntyä. Sen yleistyminen taas edisti taloudellisen rationaalisuuden ja kapitalistisen yhteiskunnan kehitystä. Maailmansisäinen askeetti panostaa taloudelliseen toimintaan ja tavoittelee yritykselleen mahdollisimman suurta voittoa. Hän on laskelmoiva ja riskejä ottava mutta myös maltilinen ja luotettava, työnsä omistautunut ja periaatteistaan kiinni pitävä. Hän ei tuhlaa eikä kerskaile rikkauksillaan vaan noloistuu ulkoisista tunteuksista. Hän ei saa omaisuudestaan muuta nautintoa kuin tunteen hyvin tehdystä työstä. Liiketoiminnan tavoite ei ole itselle saatava hyöty, nautinnosta puhumattakaan, vaan Jumalan kunnian julistaminen. Voiton maksimointi ilmaisee kurinalaista luonnetta ja Jumalalle otollista asennetta. Hurskas liikemies ei käytä tuottoa omaksi vaan yrityksensä hyväksi – sikäli kuin sen voi tehdä omaa sielua ja toisia ihmisiä vahingoittamatta. Puritaaneja auttoi menestymään myös se, että he uskoivat Jumalan suopeuden edellyttävän tunnontarkkaa rehellisyyttä. Heihin luotettiin ja luotamuksen ilmapiiiri levisi koko yhteiskuntaan.

Näin Weberin tulkinnassa protestanttisen etiikasta ja kapitalismin hengestä seuraava yritteliäisyyden ja rehellisyyden yhdistelmä antoi ainakin periaatteessa mahdollisuuden onnellisen ja mikseipä jopa oikeudenmukaisen yhteiskunnan kehittymiseen. Weber ei toisaalta kiinnittänyt paljонkaan huomiota siihen, että kalvinistisessa teologiassa moraalin velvoitteet rajattiin uskovien etujoukkoon. Vaikka puritaanit saattoivat olla rehellisiä ulkopuolisiakin kohtaan, moraali rajoittui oikeastaan uskovien yhteisön sisäisiin suhteisiin. Kalvinismin pohjalle ei siksi luontevasti rakennu ajatusta kaikkiin kohdistuvasta sosiaalisesta vastuusta. Toisaalta Weberin tarinassakaan ei ollut onnellista loppua. Sosiologi korosti sitä, että kapitalismi ei lopulta tarvinnut sen uskonnollisen etiikan tukea, joka oli edistänyt sen vakiintumista. Kuolleiden uskonnollisten käsitysten haamut kummittelivat modernissa maailmassa, mutta aito henki oli väistynyt lattean utilitarismin tieltä. Kapitalismin kulta-aikaa seurasi latistuminen.

Hyötyajattelu korvasi uskonnolliset hyveet ja materialismi askeesin, kun kapitalismin huomattiin toimivan ilman teologisia perusteluja. Tulosta Weber halveksi koko sydäimestään: kapitalismi oli rautahäkki, jota hallitsivat hengettömät asiantuntijat ja sydämettömät nautiskelijat.

Augustinuksen pesänjakajat: luterilaisuus

Weber ei arvostanut luterilaisuutta. Väheksymiseen vaikuttivat henkilökohtaiset ja poliittiset syyt. Weberin mukaan luterilaisuus oli passiivista, kohtaloon alistuvaa ja auktoriteettisidonnaista. Tosin hän myönsi, että luterilainen ajatus kutsumustyöstä, jonka mukaan Jumalaa tuli tunnollisesti palvella mihin tahansa asemaan olikin yhteiskunnassa joutunut, oli vaikuttanut maailmansisäisen askeesin ajatuksen kehitykseen.

Luterilaisuuden merkitystä modernin yhteiskunnan kehityksen kannalta voisi tulkita Weberin hengessä mutta Weberistä poikkeavalla tavalla seuraavasti. Luterilaisuus rakensi myös Augustinuksen perinteen pohjalle mutta painotti eri piirteitä kuin kalvinistit. Kun kalvinisteille keskeisiä olivat predestinaatio, uskovien etujoukko ja armon merkit maailmassa, luterilaiset korostivat salattua Jumalaa, perisyntiä sekä ihmisen heikkoutta ja haavoittuvuutta. Luterilaisuudessa ajatellaan, että ihmisellä on luontaiset edellytykset tietää, mikä on hyvää ja oikein, sillä tämän kyvyn Jumala on antanut kaikille, ei vain uskovien etujoukolle. Perisyntiä takia ihmisillä ei kuitenkaan riitä moraalista tarmoa omantunnon määräysten seuraamiseen vaan kaikki oma-aloitteinen toiminta on viime kädessä itsekään vanhan Adamin motiiveista kumpuavaa. Ihminen kykenee toimimaan moraalisesti oikein vapain mielin ja puhtain sydämin vain armosta, mutta armon perusteet ovat tuntemattomat. Toisin kuin kalvinistit, luterilaiset eivät usko, että ainakaan taloudellisesta menestyksestä voisi tehdä edes todennäköisyyspäätelmiä Jumalan valittuihin kuulumisesta. Luterilaiset ovat tässä yhteydessä olleet pikemminkin taipuvaisia ajattelemaan Jeesuksen vertausta kamelista ja neulansilmästä.

Tähän asti luterilaiset ovat kulkeneet Augustinuksen vanavedessä. Luterilainen yhteiskuntafilosofia on kuitenkin optimistisempaa kuin kirkkoisän. Augustinus oli ajatellut, että maallinen valtio, vaikka toteuttaakin Jumalan tehtävää, ei voi mitenkään muuttaa ihmisen elämää hyveellisemmäksi ja onnellisemmaksi vaan vain estää täydellisen tuhon. Luterilaisuudessa sen sijaan ajatellaan, että hyvin järjestetyssä yhteiskunnassa ihmiset voivat sentään itsekkyystään huolimatta oppia toimimaan

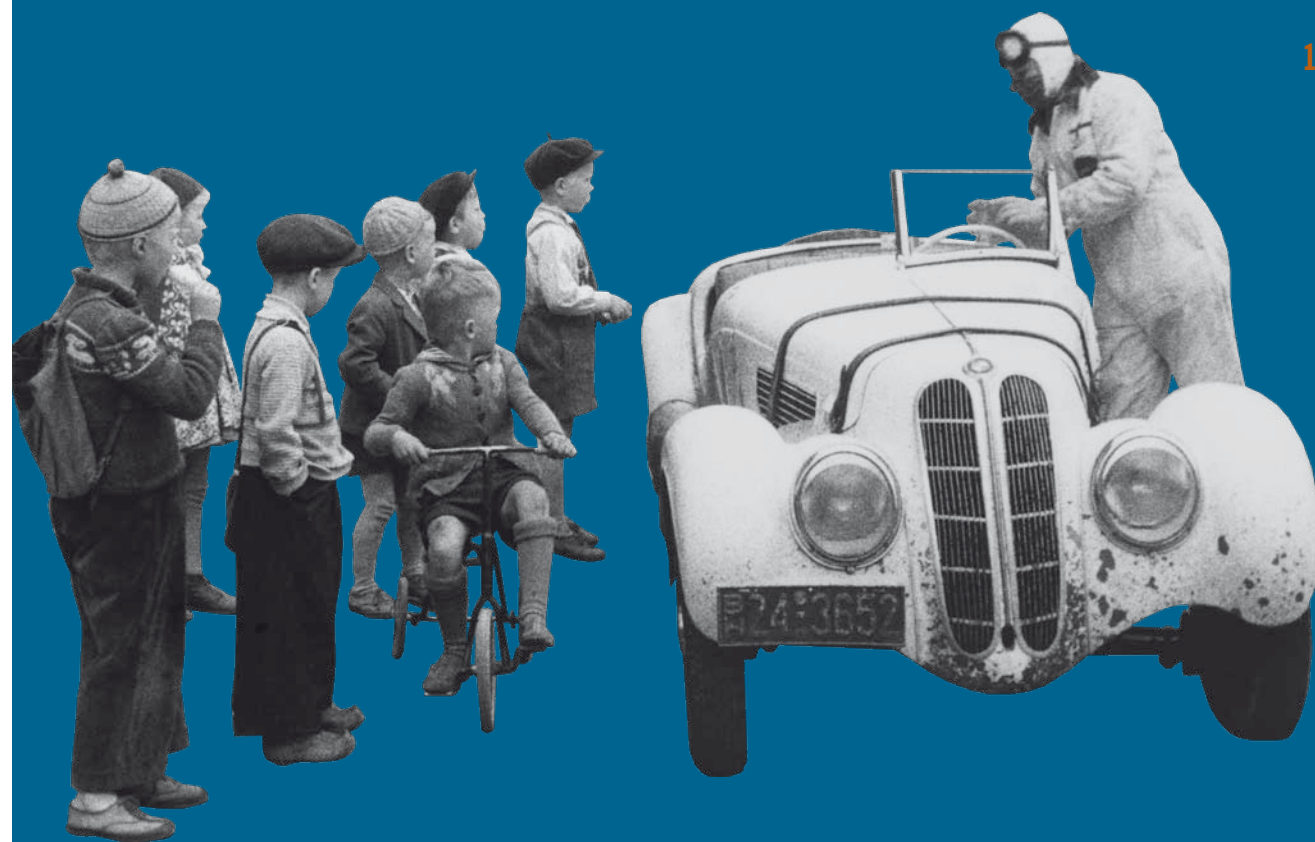
edes muodollisesti oikein, vaikka motivaatio onkin pohjimmiltaan itsekäs ja kiitosta kalastava. Tätä ajatusta voidaan ehkä pitää luterilaisuuden aristoteelisena piirteenä.

Koska luterilaiset ovat epäluuloisia ihmisten todellisten motiivien suhteen, eivätkä luota näiden oma-aloitteiseen epäitsekkyYTEEN, he ajattelevat, että oikeudenmukaisuuden toteuttaminen on parasta antaa yhteiskunnan julkisen poliittisen koneiston hoidettavaksi. Näin luterilaisen moraaliteologian voidaan ajatella tukevan hyvinvointivaltion rakentamispöyrkimyksiä. Lisäksi luterilaiset katsoivat, että syntisyys, heikkous ja haavoittuvuus ovat ominaisia kaikille ihmisille; kukaan ei voi olla varma omin voimin selviytymisestään. Siksi luterilaiset ovat perinteisesti tukeneet sosiaalipoliitikassa ja resurssien jaossa universaaleja eli kaikkiin kohdistuvia ratkaisuja tarveharkintaisten sijasta. Kolmanneksi luterilaisuus on yksilökeskeistä: aivan kuten jokainen yksilö vastaa teoistaan yksin Jumalansa edessä, myös sosiaalipoliittiset ratkaisut on kohdistettava yksilöihin eikä perheisiin tai työyhteisöihin.

Myös luterilainen työetiikka on erilaista kuin kalvinismin. Kuten sanottu, luterilaisuuteen kuuluu ajatus kutsumustyöstä, jonka mukaan Jumalan antamaa tehtävää on toteutettava tunnollisesti, mihin tahansa yhteiskunnalliseen asemaan onkaan sattunut joutumaan. Työn tehtäväksi ei kuitenkaan ajatella ensisijaisesti Jumalan kunnian julistamista vaan Jumalan hyvyyden välittämistä kaikille tarvitseville. Luterilainen työetiikka on siis sekä ahkeruutta että yhteisvastuuta korostavaa. Augustinukseen ja kalvinismiin verrattuna elämän päämäärät asetetaan maallisemmin. Olennaista ei ole ajatella pääsyä tuonpuoleiseen taivaan kotiin vaan maallisen vaelluksen tekemistä edes siedettävän onnelliseksi.

Luterilaisessa etiikassa yhdistyvät kiinnostavalla tavalla yksilöllisyyden ja solidaarisuuden, yritteliäisyyden ja yhteisvastuun ajatukset. Luterilaisuus sallii tai ainakin ymmärtää sitä, että ihmiset toimivat yksilöinä omaa etuaan ajatellen, mutta kuvaa myös sitä, minkälaisin ehdoin ihmiset ovat valmiita järjestämään yhteiskunnan niin, että ihmisen haavoittuvuutta ulkoisen sattuman ja sisäisen heikkouden edessä yhdessä hoidetaan. Kenties luterilaisuus on hieman sisäisesti ristiriitainen paketti. Luterilaiset ovat taipuvaisia toisaalta panemaan toivonsa ja luottamuksensa Jumalaan, mutta toisaalta onnettomuuden sattuessa myös purnaamaan Jumalan salattuja tarkoituksia vastaan. Vastaavasti maallisella puolella valtion odotetaan toimivan oikeudenmukaisuuden takaajana ja puutteen

helpottajana, mutta samalla tyytymättömyyden aiheiden ilmetessä purnataan julkisen vallan edustajien moraalittomuudesta. Luterilainen perinne voi joskus rohkaista passiivista marisemismentaliteettia, mutta toisaalta ehkä sille ominainen optimismin ja pessimismin jännite voi olla myös voimavara. Toisin kuin kalvinistisen kilpailu- ja tehokkuuskulttuurin ihailijat uskovat, luterilaisen perinteen varassa rakennetut, yhteisvastuulliset ja hyvinvointia kaikille tarvitseville jakavat yhteiskunnat ovat pärjänneet myös kilpailukykyvertailuissa.

”HERRAN PELKO ON VIISAUDEN ALKU”

Hilkka Vallisaari

Yhtenäiskulttuurin Suomessa kristilliset ihanteet olivat kasvatuksen perusta. Kasvatukseen osallistuivat kodin lisäksi kirkko pyhä- ja rippikouluihin, kristilliset järjestöt ja koululaitos. Teollistuminen ja kaupungistuminen 1800-luvun jälkipuolelta alkaen vaikuttivat siihen, että yhteiskunnasta tuli moniarvoisempi, ja kristillisen kasvatuksen asema muuttui vähitellen. Uskonnonvapauslaki säädettiin vuonna 1923 ja nykyinen uskonnonvapauslaki tuli voimaan vuoden 2003 alussa. Suomalaisten perusarvot kumpuavat kuitenkin edelleen luterilaisen kristillisyyden ihanteista.

Uskonpuhdistaja Martin Luther edusti aikanaan 1500-luvun alkupuolella radikaalia yksilöllistä uskonkäsitystä. Hän halusi, että jokainen kristitty voisi itse tutkia Raamattua ja kristinuskon opinkappaleita. Uskonpuhdistus olikin monissa maissa alku omakieliselle kirjallisuudelle. Raamatunkäännösten ohella Suomessakin alkoi ilmestyä hengellistä kirjallisuutta, saarnakokoelmia ja rukouskirjoja.

Luterilaisuus korostaa vanhempien ja kummien vastuuta lapsen kristillisessä kasvatuksessa. Luther itse kehotti perheenpäättä pitämään kotihartauksia, koska siten kristinopin tuntemus välittyi parhaiten. Useimmat suomalaiset ovatkin oppineet lapsuudessa kotona tai pyhäkoulussa aamu-, iltaja ruokarukoukset sekä käsitykset oikeasta ja väärästä. Kristilliset ihanteet on ”kirjoitettu” niin syvälle kulttuurin ytimeen, että niitä on vaikea erottaa siitä. Niistä on tullut yleisiä suomalaisuuteen liitettyjä hyviä ominaisuuksia. Luterilaisuuden kielteisenä puolena on usein pidetty ylenpalttista työn, suorastaan raadannan, ihannointia. Se ei kuitenkaan ole alun perin luterilaisten, vaan toisen reformoidun kirkon edustajien, kalvinistien, suosima hyve kuten Sihvola edellä olevassa artikkelissa kirjoittaa.

Kristillisiksi ihanteiksi ovat suomalaisessa kulttuurissa kiteytyneet rehellisyys, ahkeruus ja nöyryys, vaatimattomuus, siveys, palvelualttius, uskollisuus, lähimmäisenrakkaus, myöhemmin myös isänmaanrakkaus ja kunnioitus esivaltaa kohtaan. Nämä hyvät ominaisuudet saavutettiin ja sisäistettiin kristillisen kasvatuksen keinoin ja kurin avulla. Äiti oli ensisijainen kasvattaja, joka välitti kristillisen perinteen, isä oli taustahahmo, mutta ehdoton auktoriteetti, johon vedottiin tarvittaessa. Vaikka erityisiä ”syntilistoja” on vieroksuttu, olivat kasvatusihanteiden vastakohtat epäsuotavia ominaisuuksia ja niistä seuraavia tekoja. Kartettavia olivat epärehellisyys, laiskuus, ylimielisyys, itsekkyyys, henkinen velttous, siveettömyys ja turhamaisuus. Lapsia ja nuoria oli helpompi kasvattaa ohjaamalla hei-

Urkuharmonin naukuva sointi kuuluu monien suomalaisten kouluaikojen aamuhartausmuistoihin. Vasta 1970-luvulla piano ja muut soittimet mursivat harmonin ylivallan. Harmonilla säestettiin virsiä ja muita koululauluja. Kuvan harmoni on ollut käytössä Helsingin Kannelmäen ala-asteella. Valokuva Erkki Salmela.

tä konkreettisesti välttämään huonoja asioita, syntejä. Lasten tuli karttaa esimerkiksi valehtelemista, kiroilua, näpistelyä, laiskuutta, lunttaamista, huolimattomuutta ja toisten kiusaamista. Nuorisoa taas varoitettiin väkijuomien vaaroista, tupakoinnista, tanssista ja erityisesti tyttöjä keimailusta ja ehostuksesta ja muusta maailmallismielisyydestä.

Kristillisen kasvatuksen muodot

Puhdasoppisuuden aikana 1600-luvulta alkaen papisto alkoi edellyttää kirkkokansalta entistä parempaa kristinopin tuntemusta. Koko Raamattu saatiin suomeksi 1642. Lukutaitoa alettiin kohentaa lukkarinkouluissa ja kodeissa. Kinkereillä eli lukusilla tutkittiin lukeminen ja kristinopin eli katekismuksen tuntemus. Kinkerikuulusteluista kehittyi vähitellen rippikoulu. Nimensä mukaisesti vain kuulustelun läpäissyt pääsi ripille eli sai osallistua ehtoolliselle. Ehtoollisella käynti oli puolestaan edellytys saada solmia avioliitto. Vuoden 1686 kirkkolaki sanoo: *”Ja ei pidä ketän kihlattaman, joka ei taida Lutheruxen Cathechismusta eikä ole ollut Herran Ehtoollisella.”* Rippikoulu käytiin ennen vanhempana kuin nykyään. Siitä tuli vähitellen tärkeä virstanpylväs matkalla aikuisuuteen. Rippikoulu on säilyttänyt asemansa yhteiskunnallisista muutoksista huolimatta. Yli 90 prosenttia 15 vuotta täyttävien ikäluokasta käy rippikoulun.

Seurakunnat alkoivat perustaa pyhäkouluja aktiivisesti 1830-luvulta alkaen. Aluksi niissä opiskeltiin myös lukemista ja muita hyödyllisiä aineita, mutta kouluolojen kehittyessä ne keskittyivät kristinuskon tuntemusta vahvistaviksi sunnuntaikouluiksi. Pyhäkoulu oli tarkoitettu alle rippikouluikäisille lapsille. Pyhäkoulunopettaja selitti lapsitajuisesti Raamatun kertomuksia ja havainnollisti niitä kuvien avulla. Siellä opeteltiin virsiä ja pyhäkoululauluja ja kotiläksyksi saatiin muistolause Raamatusta. Pyhäkoulu on edelleen osa luterilaisen kirkon lapsityötä päiväkerhojen ja muun toiminnan ohella.

Kun kansanopetus siirtyi kunnille 1860-luvulla, kirkon hoitoon jäi pyhäkoulu ja rippikoulu. Uskonnonopetus ja kristillinen kasvatus jatkuivat kuitenkin sekä kansa- että oppikoulussa. Vasta uskonnonvapauslaki ja oppivelvollisuuslaki, jotka säädettiin 1920-luvun alkuvuosina, määrittivät miten muihin uskontokuntiin kuuluvien tai niihin kuulumattomien opetus järjestettiin. Uskonnonopetus säilyi tunnustuksellisena ja uskontoa opetettiin lapsen vanhempien uskontokunnan perusteella. 1800-luvun lopulta alkaen vaikuttaneilla monilla kristillisillä ns. vapailla suunnilla ja järjes-

töillä on perustamisestaan asti ollut omaa lapsi- ja nuorisotyötä. Nuorten Miesten Kristillinen Yhdistys, NMKY, aloitti toimintansa Helsingissä jo 1888 ja sen sisarjärjestö Nuorten Naisten Kristillinen Yhdistys, NNKY, 1895. Ne ovat 1910-luvulla syntyneen partioliikkeen ohella tarjonneet nuorille kristilliseen arvopohjaan perustuvaa vapaa-ajantoimintaa.

Lopuksi

Ennen lähes kaikki suomalaiset kuuluivat Suomen evankelis-luterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon. Elettiin yhtenäiskulttuurissa, ja yhteiskunnallinen liikkuvuus oli vähäistä. Valistuksen ja teollistumisen ajoista alkaen levinnyt yksilöllistyminen ja moniarvoistuminen ja muut kuin kristinuskoon perustuvat maailmankatsomukset ovat muuttaneet yhteiskuntaa ja kulttuuria. Uskonnonvapauslaki takaa kaikille oikeuden harjoittaa omaa uskontoaan tai olla harjoittamatta sitä. Kouluissa opetetaan ”omaa uskontoa”, mikä nykyään tarkoittaa monia muitakin uskontoja kuin kristinuskoa sekä elämäkatsomustietoa. Suomalaisen yhteiskunnan uskonnollinen kirjo on monipuolistunut ja uskonnollisten yhdyskuntien ja uskontokuntiin kuulumattomien määrä lisääntynyt. Muutoksista huolimatta Suomi on edelleen suurimmaksi osaksi kristillinen maa, jonka väestön valtaosa kuuluu johonkin kristilliseen kirkkoon ja tuntee – ainakin vielä – kristilliset käsitteet ja kuvaston.

Sekä koulun uskontotunneilla että pyhäkoulussa opetusta elävöitettiin opetustauluilla. Kuvassa Jeesus siunaa lapsia. Koulun opetustaulu 1930-luvulta.

Omatunto kolkuttaa

Valistuksen ja romantiikan vaikutuksesta lapsuus ja nuoruus alettiin nähdä erityisenä ikäkautena 1800-luvun kuluessa. Satuja oli julkaistu jo 1700-luvulla, ja satu- ja muu lastenkirjallisuus kukoisti H. C. Andersenin ja Z. Topeliuksen ansiosta Pohjoismaissakin. Lastenkirjallisuus oli hyvin puhdas-henkisiä, mutta sen lisäksi alkoi ilmestyä varsinaista sisällöltään ja kysymyk-senasettelultaan kristillisiä lasten- ja nuortenkirjoja. Ne ovat aikaansa sidot-tuja, niiden tarinat sijoittuvat useimmiten lapselle tuttuihin ympäristöihin, ja ongelmat ja valintatilanteet liittyvät lasten arkeen. Poikkeuksetta tarinat vetoavat omaantuntoon ja niihin liittyy opetus ja/tai varoitus. Tyypillisiä aiheita ovat varastaminen, valehtelu tai kateus ja usein uskonnollinen kil-voittelu, rukouksen voima ja uskonratkaisu. Usein myös pelastunut lapsi kutsutaan taivaan kotiin.

Elma Aaltosen Maija-kirjojen nimihenkilö on uskovainen pikku-tyttö 1940-luvun loppupuolen Suomessa. Hän joutuu usein kamppaile-maan omantunnonkysymysten parissa. Maija-kirjoissa lapset ovat pieniä Jeesuksen todistajia ja joutuvat toisinaan muiden lasten pilkan kohteeksi uskonsa vuoksi.

Alla olevassa Maija ja Elli keskustelevat oppikoulun sisäänpääsy-tut-kinnon tulosten selvittyä:

– En minä usko rukoukseen, sanoi Elli, joka oli pahalla tuulella. – Ei Jeesus voi auttaa. Rukoilin minä sitäkin, että olisin itse päässyt, mutta enpä vain päässyt.

– Niin, mutta oletko sinä jo Jeesuksen oma? kysyi Maija vakavasti. – Ei Jeesuksen oma saa katsoa toisen papereista niinkuin sinä tänään aioit. Sellainen on syntiä. Jeesuksen oma ei saa tahallaan tehdä syntiä.

– Olen minä Jeesuksen oma, sanoi Elli varmasti. – Minä olen kastettu. Jaakko-setä sanoo, että kun on kastettu, on Jumalan lapsi. Ei Jumala niin hirveän turhantarkka ole kaikista pikkuasioista.

– Kyllä Hän on, sanoi Maija. – Minun äitini sanoo, että pienet synnit ovat yhtä vaarallisia kuin suuret. Jos varastaa nuppineulan, on se yhtä hyvin varkaus, kuin jos varastaisi tuhat markkaa.

– Pötyä! tuhahti Elli. – Se ei voi olla oikein.

– Mutta se on oikein! väitti Maija – Äiti kyllä tietää... Hän lukee joka ilta ja aamu raamattua.

– Kyllä olet olevinasi, mokomakin tekopyhä, sanoi Elli suuttuneena.

Kirjallisuus

- Aaltonen, Elma 1956. Maija. 2. painos. Helsinki: Kuva ja Sana.
- Aaltonen, Elma 1948. Maijan kerho. Helsinki: Kuva ja Sana.
- Aaltonen, Elma 1947. Maijan ystävät. Helsinki: Kuva ja Sana.
- Hellemaa, Lahja-Irene et al. 1986. Kircko-Laki Ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uu-delleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Helluntaiherätys, Uskonnonopettajien liiton sivusto, www.suol.fi/raamattunet/hellhera.htm
- Helsingin nuorten miesten kristillinen yhdistys, www.hnmky.fi
- Helsingin nuorten naisten kristillinen yhdistys, www.hnnky.fi
- Korhonen – Voipio 1951. Pyhäkoulun opetusoppi. Helsinki: Suomen Pyhäkouluyhdistys.
- Lasten Keskus, www.lastenkeskus.fi
- Lutherin Iso katekismus, www.evl.fi/tunnustuskirjat/ik/
- Lutherin Vähä katekismus, www.evl.fi/tunnustuskirjat/vahakatekismus.html
- Nuorten Keskus, www.nuortenkeskus.fi
- Pelastusarmeija, www.pelastusarmeija.fi
- Rippikoulun ja konfirmaation kehitys, Suomen evankelis-luterilaisen kirkon sivulla, www.evl.fi/kkh/to/kkn/rippikoulu/historia.htm
- Suomen evankelis-luterilaisen kirkon katekismus, www.evl.fi/katekismus/
- Seurakuntien lapsityön keskus ry, www.evl-slk.fi
- Suomen ortodoksinen kirkko, www.ort.fi
- Suomen Partiolaiset, www.partio.fi
- Suomen Vapaakirkko, www.svk.fi
- Virkkunen, Paavo 1925. Kristinuskon opetusoppi kansa- ja oppikoulun sekä seurakun-nan opettajille. Toinen, uudistettu painos., Jyväskylä: K. J. Gummerus Osakeyhtiö.

HYVÄNTEKIJÄN SOHVA

Heli Halste-Korpela

Herääminen vastuuseen

Aurora Karamzin asui moneen otteeseen Hakasalmen huvilassa, mutta varsinaisesti siitä tuli hänen vanhuudenkotinsa. Vuonna 1867 hän lunasti huvilan itselleen isäpuolensa Carl Johan Walleenin kuoleman jälkeen, mutta muutti sinne vasta vuonna 1875. Noihin aikoihin myös hänen yhteiskunnallinen toimintansa oli vilkasta. Köyhien elinehtojen parantaminen ja vapaaehtoinen hyväntekeväisyystoiminta olivat jo pitkään olleet hänelle tärkeitä asioita. Varakkaiden säätyläispiirien suosimaan hyväntekeväisyistyöhön hän oli saanut tuntuman jo ensimmäisen miehensä ruhtinas Paul Demidovin sukulaisten välityksellä. Häittänsä yhteydessä marraskuussa 1836 Aurora ja Paul Demidov olivat lahjoittaneet 80 000 ruplaa Helsingin koulutoimen kehittämiseen. Paul Demidov kuoli vuonna 1840.

Vuonna 1846 Aurora avioitui venäläisen eversti Andrei Karamzinin kanssa. Tämä kuitenkin kaatui itämaisessä sodassa vuonna 1854. Jäätyään toistamiseen leskeksi Aurora keskittyi yhteiskunnalliseen toimintaan. Hän aloitti jo 1860-luvulla laajan kirjeenvaihdon uusimuotoisen sairaalan ja sairaanhoitajakoulun, Diakonissalaitoksen, perustamisesta Suomeen. Diakonissalaitos perustettiin vuonna 1867. Aurora oli myös kiinnostunut koulu- ja lastenhuoltotyöstä.

Nälkävuosina 1867–68 Aurora Karamzin avusti keittolatoimintaa Helsingissä. *Soppan* oli hänen tuellaan tuolloin perustettu kansankeittiö, jossa nälkäiset ihmiset saivat päivittäin aterian, joko ilmaiseksi tai pientä maksua vastaan. *Soppania* johti rouva Mathilda Hård af Segerstad ja diakonissasisar Amanda hoiti kassan ja vastasi käytännön toiminnasta. Rouvasväenyhdistyksen jäsenet tukivat hanketta työllään ja rahoillaan. Sisar Amandalla oli tapana keskustella ruokavieraiden kanssa ja lukea heille. Hän myös lahjoitti sinne kirjoja ja sanomalehtiä. *Soppanin* yhteydessä oli lisäksi sairastupa ja majapaikka. Ruokalan toiminta päättyi helmikuussa 1870.

Vastaanottotunnit Hakasalmen huvilassa

Aurora Karamzin tuki puutteessa olevia myös henkilökohtaisesti. Asetuttuaan pysyvästi asumaan Hakasalmen huvilaan, hän ryhtyi pitämään säännöllisesti vastaanottotunteja, jolloin avuntarpeessa olevat saivat tulla hänen luokseen. Auroralla oli hyvin tarkka päiväjärjestys. Hän nousi kello 7–8 välillä. Aamutoimien jälkeen hän rukoili, joi aamukahvin salongissa ja antoi emännöitsijälle ohjeet päivää varten. Sitten hän luki

Aurora Karamzinille kuulunut Emma-sohva.

Valokuva Erkki Salmela.

112

Aurora Karamzin 90-vuotisjuhlissaan vuonna 1898 Hakasalmen huvilan terassilla. Hän sai kansalaisadressin tunnustukseksi maan hyväksi tehdystä työstä. Lisäksi keisari Nikolai II myönsi hänelle merkkipäivän kunniaksi valtiorouvan arvonimen, joka oli hovinaisten arvoluokituksessa toisella sijalla. Arvonimi edellytti puhuttelua ”hänen ylhäisyytensä”.
Valokuva K. E. Ståhlberg.

Martin Lutherin kirjoituksia, saapuneen postin ja tärkeimmät uutiset sanomalehdestä. Aamiainen oli kello 12, minkä jälkeen hän kirjoitti kirjeitä tai otti vastaan anomuksia.

Varsinainen vastaanottotunti, *Fattigmottagningen*, pidettiin salongissa. Auroran vastaanotot olivat suosittuja, sillä avuntarvitsijoita oli paljon. Tulijat odottivat Hakasalmen huvilan eteisessä, ja palvelija kulki heidän joukossaan keräten hopeatarjottimelle näiden anomuksia ja kirjelappuja. Näihin pyyntöihin vastaamiseen Aurora Karamzin käytti päivittäin paljon aikaa. Hän kertoi avunhakijoista myös kaupunkilähetyksen sisarille Cecilia ja Elisabeth Blomqvistille, jotka veivät apua sinne, missä sitä tarvittiin. Aurora oli myös monien taiteilijoiden ja kirjailijoiden mesenaatti.

Salongin sohva

Uusrokoko-tyylinen topattu Emma-sohva on ollut Aurora Karamzinin salongissa luultavasti Hakasalmen huvilassa. Salongissa pidettiin säännöllisesti vastaanottotunti, *Fattigmottagningen*. Siellä Aurora mahdollisesti istui divaanisohvallaan tavatessaan avuntarvitsijoita. Sohvassa on saattanut istua myös vastaanotolle tulleita vieraita.

Sohva on ostettu Helsingin kaupunginmuseon kokoelmiin vuonna 1961. Se on kuulunut Aurora Karamzinille todennäköisesti vuodesta 1875 vuoteen 1902. Auroran kuoleman jälkeen sen peri hänen sisarensa Emilie Mussin-Puškinin tyttärentyttären Marie Törngrenin leski tohtori Adolf Törngren. Sohvan viimeinen omistaja oli Catherine (Kitty) Linder, jolta se siirtyi kaupunginmuseolle.

1800-luvun loppupuolella umpiverhoillut ja pehmustetut Emma-kalusteet olivat hyvin suosittuja. Ensimmäisen kerran niitä esiteltiin suurelle yleisölle vuonna 1851 Lontoon maailmannäyttelyssä. Emma-nimen alkuperä on epäselvä. Tunnusomaista näille tuoleille ja sohville on runsas verhoilu, yleensä rungosta on näkyvissä vain jalat. Auroran sohvassa on sorvattut jalat ja messinkiset pyörät. Se edustaa Suomessa tyypillistä pietarilaista uusrokokoota, jonka yksi muoto on ns. divaanittyli. Verhoilukankaina käytettiin yleensä yksivärisiä punaisia, sinisiä tai vihreitä sametteja ja plyy-sejä sekä rehevin kukkakuosein kuvioituja painokankaita. Auroran sohva oli alkujaan verhoiltu ainakin pari kertaa kukikkaalla kankaalla. Sohva konservoitiin joulukuussa 2005 ja päällystettiin kukikkaalla irtopäällisellä, joka muistuttaa väritykseltään sohvasta löydettyä vanhinta kangasta.

Emma-sohva jatkoi Auroran ajan jälkeen ”elämäänsä” pitkään suku-

laisten luona. Sitten seurasivat monet vuodet museonäyttelyssä ja myöhemmin museon varastossa. Nyt se on jälleen palannut Hakasalmen huvilaan kunnostettuna. Sohva, joka oli aikansa muodikas huonekalu, kertoo samalla omistajansa, vanhenevan hyväntekijän, Aurora Karamzinin elämästä.

113

Seurapiirikaunottaresta hyväntekijäksi

Eva Aurora Charlotta Stjernvall syntyi Porissa 1.8.1808 eversti Carl Johan Stjernvallin ja Eva von Willebrandin tyttärenä. Perhe muutti Viipuriin, missä Carl Johan Stjernvall toimi maaherrana. Isä kuoli jo 1815, ja seuraavana vuonna äiti solmi uuden avioliiton miehensä seuraajan Carl Johan Walleenin kanssa. Perhe muutti Helsinkiin 1820, kun Walleen kutsuttiin keisarillisen senaatin jäseneksi ja nimitettiin myöhemmin prokuraattoriksi. Perhe kuului Helsingin ylhäisimpiin seurapiireihin. Aurorasta varttui edustava kaunotar, joka sai kutsun toimia keisarinna Aleksandran hovineitona Pietarissa.

1836 Aurora solmi avioliiton Venäjän rikkaimpiin perheisiin kuuluvan hovijahtimestari Paul Demidovin kanssa. Avioliitosta syntyi poika Paul 1839, mutta jo seuraavana vuonna Aurora jäi leskeksi. Muutamaa vuotta myöhemmin Aurora tutustui eversti Aleksei Karamziniin ja solmi tämän kanssa avioliiton vuonna 1846. Karamzin osallistui Itämaiseen sotaan ja kaatui 1854. Aurora jäi toisen kerran leskeksi. Seuraavina vuosina monet omistautua köyhien ja puutteenaisten auttamiseen. Vuodesta 1875 asti Aurora Karamzin asui Hakasalmen huvilassa. Vuonna 1896 hän möi huvilan Helsingin kaupungille, mutta sai edelleen asua siellä.

Eva Aurora Charlotta Karamzin, ent. Demidov, o.s. Stjernvall, kuoli Hakasalmen huvilassa 13.5.1902. Hän oli aikansa huomattavimpia hyväntekijöitä, filantrooppi, jolla oli syvä kristillinen vakaumus.

KOULUPUKU

Heli Halste-Korpela

Vuonna 1905 perustettu Helsingin Uusi Suomalainen Tyttökoulu on sadan vuoden aikana vaihtanut nimeä, koulutaloa ja koulumuotoa, mutta se on aina toiminut Kruununhaassa. Syksyllä 1950 Helsingin Suomalainen tyttökoulu muutettiin asetuksella Helsingin Kaksoistyttyökouluksi ja vuonna 1956 nimi lyheni Helsingin Tyttökouluksi (Hallituskadun tyttökoulu, Hallituskatu 8), Vuonna 1973 Helsingin tyttökoulu muutti Liisankatu 13: een ja Helsingin tyttökoulusta ja Helsingin tyttölukiosta tuli Kruununhaan yhteislyseo. Vuonna 1977 koulusta tuli Kruununhaan yläaste.

Lukuvuonna 1954–55 Kaksoistyttyökoulun oppilaat saivat koulupuvun. Silloinen rehtori Aune Pennanen oli innostunut oppilaiden yhtenäisestä asusta.” Kukaan ei erotu toveristaan ja koska puku varustetaan syvillä taskuilla, ei kukaan pidä takintaskussaan koululaislippua ja rahaa, eikä näin johdata heikompaa toveriaan kiusaukseen.”

Koulupuku poisti taskutarkastukset, joita opettajat olivat siihen asti pitäneet säännöllisesti. Koulussa oli ”taskupakko” eli jokaisella oppilaalla piti olla tasku, jossa pidettiin nenäliina ja mahdolliset rahat. Nyt ei tarvinnut hädissään tehdä nenäliinasta jonkinlaista taskua vyötärönauhan sisäpuolelle ja tunkea sinne nenäliinaa, koulukorttia ja munkkipossurahoja. Joskus tosin saattoi joutua rehtorin kansliaan ompelemaan irtotaskun. Taskuttomuudesta sai myös jälki-istuntoa. Koskaan ei voinut mennä kertomaan, että takintaskusta oli hävinnyt jotain, sillä syyllinen oli se, joka sinne taskuunsa oli jotain jättänyt.

Oppilaat saivat pitkään käytyjen neuvottelujen ja suunnittelun tuloksena harmaansinisen liivihameen, joka oli karheaa villaripsiä. Tavallisina koulupäivinä liivihameen kanssa sai käyttää mitä tahansa puseroa, mutta juhla-asuna kaikilla tytöillä tuli olla valkoinen paitapusero, jossa suosituin kauluksen muoto oli ”babykaulus”. Tällä yhtenäisellä asulla toivottiin koululaisten tekevän työnsä yhtenäisenä, yksimielisenä joukkona.

Koulupuku oli melko kallis hankinta. Puvun saattoi tilata suoraan Stockmannin ompelimosta, teettää ompelijalla tai ommella itse. Tämän koulupuvun on ommellut oppilaan äiti. Jos rohkeni ilmoittaa, ettei ollut koulupukuun varaa, rehtori saattoi lahjoittaa kankaan, sillä kangasta oli varalla rehtorin huoneessa. Oli tärkeää, että kaikilla oli yhtenäinen asu, eikä kukaan koreillut muilla vaatteilla.

Koulun 50-vuotisjuhlaa lokakuussa 1955 juhlittiin samanlaisissa asuissa. Juhlajumalanpalveluksen jälkeen pääjuhla oli yliopiston juhla-

Koulupuku 1950-luvulta.

Valokuva Erkki Salmela.

salissa ja siellä juhlapuheen piti koulun entinen oppilas ministeri Tyyne Leivo-Larsson.

Alkuinnostuksen jälkeen koulupuku tuntui aika ikävältä, kangas kutitti, väri oli alakuloinen. Puku oli työistuva ja vyötäröä korosti kapea vyö, helma kello ja luonnollisesti liivihameessa oli runsaasti kasvunvaraa. Oppilaat olivat hyvin eri-ikäisiä ja kokoisia, malli ei ehkä ollut paras mahdollinen.

Kun muut koululaiset pukeutuivat kevätjuh lamekkoihin, Tyttökoulun tytöillä oli harmahtava liivihame ja valkoinen pusero. Ylempien luokkien tytöt yrittivät päästä eroon koulupuvusta, jotkut tekivät liivihameesta puolihameen. Lukioon siirtyminen toi pelastuksen, ei ollut liivihamea eikä taskupakkoa. Vuonna 1964 paljastettiin rehtori Aune Pennasen muotokuva ja airuttyttöillä oli koulupuku. Vähitellen tämä liivihame kuitenkin vaipui unohduksiin. Myöhemmin helsinkiläisissä kouluissa tulivat muotiin luokkapuserot, mikä on jo ihan eri juttu.

Asfalttimiehet, reliefi. Vilho Hänninen 1953.

Valokuva Erkki Salmela.

Peltiseppä mainoskyltti.

Valokuva Erkki Salmela.

TYÖ TEKIJÄÄNSÄ KIITTÄÄ

Riitta Pakarinen

Yhteiskunnan muutokset, taloudellinen ja tekninen kehitys heijastuvat suoraan työelämään. Vanhat ammatit ovat saaneet väistyä uusien tieltä: ajuri ammattikunta muuttui autonkuljettajiksi ja reikäkorttilävistäjät ovat vaihtuneet tietotekniikkasihteereiksi. Perinteiset ammattinimikkeet ovat muuttuneet työn sisältöä paremmin vastaaviksi. Palvelijattarista tuli koti-apulaisia, konduktööreistä rahastajia ja ahtaajista konttinosturinkuljettajia. Vanhoille naisten aloille sairaanhoitajiksi, kätilöiksi ja lastentarhanopettajiksi on tullut miehiä ja vastaavasti naiset ovat valloittaneet miehisiä aloja. Kutsumusammateista on tullut muotiammatteja ja niistäkin lopulta arkisia vaihtoehtoja ammattien kirjossa.

Palvelijattaresta kotiapulaiseksi

Palvelijattaren ammatti oli naisten yleisin ammatti 1900-luvun alussa. Virkamies- ja säätyläisperheet tarvitsivat palvelusväkeä voidakseen ylläpitää säätyänsä mukaista elintapaa. Varakkaimpien perheiden palveluskuntaan kuului usein ainakin lastenhoitaja, keittäjä ja sisäkkö. Palvelijoiiksi ryhtyivät yleensä maalta muuttaneet ammattitaidottomat naimattomat nuoret naiset. Ammattiin ei tarvinnut erityistä koulutusta, sillä jokaisen naisen oletettiin osaavan taloustyöt. Palvelijan rahapalkka oli vaatimaton, mutta sen lisänä hän sai asunnon isäntäväen luota sekä ateriat. Työpäivä oli pitkä ja vapaata oli vain yhtenä iltana viikossa. Osa palvelijattarista viihtyi työssään vain lyhyen ajan, osa taas palveli samaa perhettä uskollisesti koko elämänsä. Palvelijattarien lukumäärä alkoi vähentyä 1930-luvulta alkaen, kun kasvava teollisuus ja palveluammatit tarjosivat vaihtoehtoisia työpaikkoja kouluttamattomille naisille. Uuden ajan myötä vanhahava palvelijatar-nimitys muuttui kotiapulaiseksi. Vielä 1950- ja 60-luvulla ennen lastenpäivähoidon järjestämistä kotiapulainen oli korvaamaton apu ansiotyössä käyville perheenäideille.

Hammaslääkäri, akateeminen käsityöläinen

Hammaslääkärien koulutus alkoi vuonna 1892 Helsingin yliopistossa lääketieteen tohtori Matti Äyräpään toimesta. Sitä ennen koulutus hankittiin ulkomailta. Äyräpääkin oli opiskellut lääkärintutkintonsa jälkeen hammaslääketiedettä Berliinissä. Sieltä palattuun hän avasi Helsingissä oman vastaanoton. Helsingissä hammaslääkäreiden määrä kasvoi 1900-luvun alusta vuoteen 1980 asti, jolloin kaupungissa oli 890 hammaslääkäriä. Oma yksityisvastaanotto on työllistänyt suurinta osaa hammaslääkäreistä.

120

Toimitusjohtaja Erik von Schantzin perheen
kotiapulaiset keittiöskareissa.
Valokuva A. Pietinen Oy 1938.

Sairaanhoitaja ja lääkäri tutkimassa
pikkupotilasta Lastenlinnan sairaalassa.
Valokuva Volker von Bonin 1960.

Hammaslääkäri Matti Äyräpää vastaanotollaan.
Valokuva Eric Sundström noin 1915.

Vain pieni osa työskenteli kaupungin palveluksessa. Helsingissä aloitettiin kunnallinen hammashuolto 1925, jolloin perustettiin ensimmäinen hammasklinikka koululaisia varten. Aluksi miesvaltainen ala naisistui sitä mukaan kun naisten yliopisto-opiskelu lisääntyi. Ennen pitkää hammaslääkärin uraa alettiin pitää erityisesti naisille sopivana, sillä vastaanottoa saattoi pitää kodin yhteydessä.

Naisten kutsumusammatti, sairaanhoitaja

1800-luvun jälkipuoliskolla alkoi kehittyä ammatteja, jotka katsottiin sopiviksi säätyläisnaisille. Parempien perheiden tyttäret saattoivat säädyllisesti ansaita oman elantonsa sairaanhoitajina, opettajattarina, postineiteinä tai puhelinkeskuksen hoitajina. Erittäin sopivana säätyläisnaisille pidettiin sairaanhoitajan työtä. Vaikka työ oli raskasta, työpäivät pitkiä ja palkka pieni, sairaanhoitajan ura houkutteli naisia kutsumusluonteensa ja tietyn uskonnollisen sävynsä takia. Sairaanhoitajan työtä pidettiin naisille senkin takia sopivana, että siinä ei ollut päätösvaltaa, sillä lääkäri teki päätökset, ja hoitaja toteutti ne. Helsingin diakonissalaitos, joka perustettiin katovuonna 1867, aloitti järjestelmällisen sairaanhoitajien koulutuksen Suomessa. Suomen Punaisen ristin kolmen kuukauden mittaiset sairaanhoitajakurssit alkoivat 1880, ja Helsingin Kirurginen sairaala ryhtyi kouluttamaan hoitajia 1889. Koulutuksen kalleus piti varattomien perheiden tyttäret pois hoitoalalta ennen valtion ja Helsingin kaupungin aloittamaa sairaanhoitajakoulutusta.

Koska sairaanhoitajattaren ja myös opettajattaren ammatteja pidettiin kutsumusluonteisina, pysyi näiden alojen palkkataso vuosikymmenet huonona. Säätyläisperheistä lähtöisin olevien naisten talouden katsottiin olevan turvattu, ja heidän oletettiin naimisiin mennessään saavan elättäjän tai luopuvan urastaan. Lääkärin ammattia on pidetty myös kutsumustyönä, mutta arvostetulla miesvaltaisella alalla on aina maksettu kunnan palkkaa. Huonosta palkasta ja työn raskaudesta huolimatta sairaanhoitajan ja opettajan ammatit ovat kauan kuuluneet nuorten tyttöjen toiveammatteihin.

Ahtaaja, taakankantajasta koneenkuljettajaksi

Satama ja merenkulku ovat olleet Helsingissä aina tärkeitä työllistäjiä. Laivojen lastaamiseen ja purkamiseen erikoistunut lastaajien ammattikunta syntyi purjelaivojen aikakaudella. Aluksi lastaajat erikoistuivat purka-

Ahtaajia lastaavat selluloosapaaleja Katajanokan
laiturilla Eteläsatamassa.
Valokuva Hugo Sundström noin 1949.

Vuokra-ajuri Otto H. Tammi ajossa Itäisellä
Viertotielä Toukolassa 1910-luvulla.

Rahastaja Lyyli Lindström auttaa matkustajaa
Käpylän linjan raitiovaunuun.
Valokuva A. Pietinen Oy noin 1930.

maan vain tiettyä tavaraa. Lastaajan työssä tarvittiin lihasvoimaa, sillä lastaaminen oli kauan käsityötä. Ainoina apuvälineinä olivat käsikäyttöinen nostovinssi, käsikärky ja talvella vesikelkka. Raskaita taakkoja kannettiin myös selässä. Ahtausalalla oli myös naisia, mutta heille annettiin vähemmän arvostettuja tehtäviä, kuten lautojen lastaaminen. Ahtaajat palkattiin yleisen käytännön mukaan vain yhdeksi päiväksi kerrallaan. Työsuhteet muuttuivat vakituisiksi vasta vuonna 1972. Ennen säännöllistä talvimerenkulkua työ oli myös kausiluonteista. Ahtaajan työ muuttui ympärivuotiseksi 1950-luvulla. Satamanosturit ja trukit helpottivat ahtaajien työtä ja taakankantajista tuli vähitellen trukkikuskeja. Ahtaustyö muuttui 1970-luvulta alkaen konttilastien myötä yhä koneellisemmaksi, ahtaajista onkin tullut konttinosturinkuljettajia.

Ajuri, kaupunkiliikenteen monitoimija

Liikenne on ollut Helsingissä suuri työllistäjä. Ennen autojen aikakautta kaupunkiliikenne toimi hevosvoimin. Kuorma-ajurit hoitivat tavaraliikenteen, ja vuokra-ajurit eli vossikat kyyditsivät matkustajia. Toimilupansa ajurit joutuivat anomaan maistraatilta, ja heidän toimintaansa valvoivat poliisit. Ajurien määrä oli Helsingissä suurimmillaan ennen ensimmäistä maailmansotaa. Sodan jälkeen yleistyneet autot alkoivat hiljalleen vallata ajureilta työskentelyä. Uuden modernin ajan kaupunkiliikenteen ammattilaiset, vuokra-autoilijat, linja-auton- ja kuorma- ja pakettiautonkuljettajat, syrjäyttivät hevosajurit 1920-luvulta alkaen. Viimeiset vossikat katosivat keskustan kaduilla 1950-luvulla ja kuorma-ajuritkin pian niiden jälkeen.

Rahastaja

Raitiotieliikenteen alkaminen Helsingissä 1890 synnytti uusia ammatteja. Raitiovaunussa työskenteli kuskin lisäksi konduktööri, joka hoiti rahastuksen ja valvoi järjestystä. Konduktöörit eli rahastajat olivat miehiä. Naiset kelpuutettiin aluksi vain siivoamaan vaunuja. Konduktöörin vaatiessa jatkuvasti lisää palkkaa alkoi Raitiotie- ja Omnibusbussakeyhtiö kouluttaa naisia konduktööreiksi. Miehet vastustivat naisten tuloa alalle, koska työhön kuuluva järjestyksen ylläpito ei heistä sopinut naisille. Perimmäisenä syynä oli pelko, että naiset tyytyvät alhaiseen palkkatasoon ja syrjäyttävät miesrahastajat. Pelko olikin aiheellinen. Ensimmäiset naisrahastajat aloitivat työnsä vuonna 1917, ja ala alkoi naisistua. Toisen maailmansodan aikana, kun kotirintama jäi naisten huomaan, rahastajia koulutettiin kuljet-

121

122

Sokoksen tavaratalon konttori.
Valokuva Kolmio Oy 1949.

Opa -tuotteiden valmistusta
Peltiteos Oy:n tehtaalla, Kaikukatu 3.
Valokuva A. Pietinen Oy 1935.

Radiolaitteiden kokoajia
Fennia-Radio Oy:ssä, Simonkatu 4.
Valokuva Olof Sundström 1929.

tajiksi. Naiset palasivat takaisin rahastajiksi sodan päätyttyä, mutta tarttui-
vat uudelleen raitiovaunun ohjaimiin ja bussin rattiin, kun Liikennelaitos
1960- ja 70-luvulla luopui rahastajista ja koulutti heidät kuljettajiksi.

Nopeasti ammattiin, konttoristi

Nuorille naisille ja miehille konttoristin työ on ollut nopea ja helppo tapa
ansaita elantonsa kesikoulun tai ylioppilastutkinnon jälkeen. Konttorityö
ei vaatinut erityistä koulutusta, sillä pätevyyteen riitti kone- ja pikakirjoi-
tustaidot, jotka oppi nopeasti kursseilla tai ne saattoi opetella työpaikalla.
Nuorille naisille konttoristin työ oli usein välivaihe ennen avioliittoa ja
nuorille miehille työharjoittelua ennen opintojen alkua. Lisäkoulutuksella
ja kokemuksen karttuessa konttorissa saattoi edetä esimerkiksi kirjanpitä-
jäksi, kassanhoitajaksi, toimistonhoitajaksi tai sihteeriksi.

Konekirjoittaja oli tekniikkaa ja koneita ihannoivan 1930-luvun mo-
derni kaupunkilaisammatti.

Tehtaan varjossa, teollisuustyöläinen

Helsinki teollistui voimakkaasti 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen.
Teollisuuslaitoksia nousi nopeassa tahdissa, ja työvoiman tarve oli suu-
ri. Teollisuustyöpaikat houkuttelivat väkeä maaseudulta kaupunkiin.
Teollisuus ja teollinen käsityö työllistivät 1900-luvun ensimmäisellä vuo-
sikymmenellä noin kaksi kolmasosaa Helsingin väestöstä. Naisten osuus
teollisuusväestä oli noin kolmannes. Teollinen käsityö edellytti työnteki-
jöiltä kätevyyttä ja erikoisosaamista. Teollisuuden koneellistuminen vaati
ja kehitti vähemmän työläisten ammattitaitoa, ja siten vähensi työntekijöi-
den sitoutumista ammattiinsa ja työhönsä. Maailmansotien välisenä aika-
na tekniikan kehittyminen ja kansalaisten ostokyvyn lisääntyminen moni-
puolistivat teollisuustuotantoa. Teollisuuteen syntyi uusia erikoisosaamista
vaativia ammatteja, joihin koulutettiin joko tehtaalla tai ammattikouluissa.
Uusia ammattinimikkeitä olivat mm. teknikko ja asentaja. Teollisuus työ-
listi myös runsaasti toimihenkilöitä: suunnittelijoita, insinöörejä ja toimis-
toväkeä. Teollisuusammatit alkoivat vähentyä Helsingissä merkittävästi
1970-luvulla teollisuuslaitosten muuttaessa muualle.

Kirjallisuus

- Björkqvist, Helmer, 1967. Teollisuuden kehitys. Helsingin kaupungin historia V:3. Helsinki.
- Helsinki tilastoina 1800-luvulta nykypäivään. Toim. Helsingin kaupungin tilastokeskus. 2000:15 Tilastoja. Helsinki 2000.
- Herranen, Timo, s.a. Hevosomnibusseista metroon, Vuosisata Helsingin joukkoliiken-
nettä. Helsingin kaupungin julkaisuja no 39. Helsinki.
- Mannila-Kaipainen, Johanna 1984. Palvelijan työn merkitys naisten vapauttamiselle,
”Siisti, rehellinen kotiapulainen saa paikan”. Teoksessa Naiskuvista todellisuuteen.
Tutkimusnäkökulmia naishistoriaan. Helsinki: Gaudeamus.
- Siipi, Jouko, 1962. Pääkaupunkiyhteiskunta ja sen sosiaalipolitiikka. Helsingin kaupun-
gin historia V:1. Helsinki.
- Utrio, Kaari, 1986. Kalevan tyttäret. Helsinki: Tammi.
- Waris, Heikki, 1973. Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjois-
puolelle. Helsinki: Weilin & Göös.
- Åström, Sven-Erik, 1956. Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa. Helsingin kaupungin
historia IV:2. Helsinki.

123

Barbie-nukkeja Helsingin kaupunginmuseon
kokoelmista. Valokuva Erkki Salmela.

Säästölippaita Helsingin kaupunginmuseon
kokoelmista. Valokuva Erkki Salmela.

VOIKO KUNNON KANSALAINEN NAUTTIA KULUTTAMISESTA?

Minna Sarantola-Weiss

Miten kuluttaminen liittyy kansalaisuuteen? Miten säästäväisestä ja kai-
ken loppuun asti käyttävästä kansalaisesta muokataan omia valintojaan
pohtiva, mutta silti jatkuvasti uutta hankkiva kuluttaja? Ekonomistit, ku-
luttajaneuvojat, mainostajat ja luonnonsuojelijat tuottavat jatkuvasti ku-
luttajapuhetta, joka voi olla hyvinkin ristiriitaista. Samalla kun meitä kan-
nustetaan kuluttamaan yhä enemmän, meitä myös jatkuvasti muistutetaan
säästämisen tärkeydestä ja kuluttamisen eettisesti arveluttavista piirteistä.
Nykyaikaisen kuluttajan persoonassa yhdistyvät kriittinen säästäväisyys ja
tunteellinen tuhlaavaisuus.

Kulutuskulttuurin synty

Ihminen on aina kuluttanut tyydyttääkseen perustarpeensa. Esineillä on
lisäksi kaikkina aikoina ollut suuri sosiaalinen merkitys ihmisten välises-
sä kanssakäymisessä. Kulutuskulttuuri sellaisena ilmiönä, jona me sen
tuntemme, liittyy kuitenkin modernin yhteiskunnan läpimurtoon 1800-
luvulla. Teollinen vallankumous toi teollisesti valmistetut kulutustavarat
suurten ihmisjoukkojen ulottuville. Joukkotuotanto antoi kuluttajille mah-
dollisuuden toteuttaa yksityisiä unelmiaan. Suomessakin suomalaisten
enemmistö saavutti 1900-luvun alussa sellaisen elintason, että varoja al-
koi riittää muuhun kuin perustoimeentuloon.

Kulutussyhteiskunnassa toimiminen vaati harjoittelua ja opastusta.
Kansanvalistajat ryhtyivät nopeasti puhumaan laadusta ja hinnasta, ja ha-
lusivat varjella ihmisiä tavaravirtojen vaaroista. Valistajia tarvittiin myös
kertomaan uutuuksista ja niiden tarjoamista mahdollisuuksista. Tällä koh-
taa he toimivat samansuuntaisesti markkinoiden kanssa. Tavaratuotannon
rinnalle syntyivät järjestelmät, joiden kautta uudet tuotteet ja niiden tar-
joamat hyödyt ja nautinnot tuotiin ihmisten ulottuville. Syntyi mainon-
ta ja aikakauslehdistö, jotka välittivät ihmisille tietoa ja toiveita, syntyi
postimyyntiyrityksiä ja tavarataloja helpottamaan jakelua ja syntyi muoti,
jonka tehtävä on ylläpitää kuluttamista. Uutuusien jano on modernin
kuluttajan perusominaisuus. Me haluamme yhä uudelleen kokea ja kos-
kettaa jotakin uutta. Tämä uutuusien kaipuu pitää kulutussyhteiskunnan
liikkeessä.

Kulutussyhteiskunta

1900-luvulla ostettavien tavaroiden maailma kasvoi valtavasti, ja kun
toisen maailmansodan jälkeinen säännöstely päättyi, siirryttiin vähitellen

nykyaikaiseen kulutusyhteiskuntaan. Esimerkiksi henkilöautojen tuonnin sääntely poistui vuonna 1963.

Kulutusyhteiskunnassa kaikki on periaatteessa kaikkien ulottuvilla. Sääty ei enää säätele kuluttamista vaan sen sijaan on tullut neutraali ja kaikille samanlainen – vaikka ei yhtä runsas – raha. Kulutuskulttuuri on ollut osaltaan mukana keskiluokkaistamassa yhteiskuntaa. Työväenluokka tulee osaksi keskiluokkaa omaksumalla keskiluokan kulutusmalleja, joita mainonta ja muu media pitävät esillä. Tosiasiassa eroja on edelleen olemassa, mutta mainonta huolehtii niiden häivyttämisestä taka-alalle. Tuotteille rakennettu merkitys on kulutusaktin todellinen kohde. Symboliarvo ja käyttöarvo liukuvat toisiinsa, kun tekotavat ja materiaalit muuttuvat. Sohva on sohva oli se nahkaa tai keinonahkaa. Todellinen tuntija tietysti huomaa eron, mikä antaa mahdollisuuden sosiaalisen pelin pelaamiseen. Se on osa kuluttamisen nautintoa. 2000-luvulla kulutuskulttuurissa tärkein vedenjakaja ei enää olekaan luokka, vaan sen tilalle ovat tulleet pienemmät maku- ja elämäntaparyhmät. Kuluttajuus on asiantuntija-alue, jossa pienetkin merkit ovat merkitseviä.

Kuluttaminen on myös hyvin olennaista yhteiskunnan kannalta. Historiallisesti suomalaisilla kuluttajilla on ollut tärkeä tehtävä. He maksoivat talkoilla ensin sotien jälkeisen jälleenrakentamisen vaatimat investoinnit ja sen jälkeen hyvinvointivaltion rakentamisen. Yhteiskunta kannusti kansalaisia säästämään tavoitteellisesti. Ahkeran säästäjän palkintoina hämmöittivät kodinkoneet ja tärkeimpänä omistusasunto.

Kuluttajaa tarvitaan edelleenkin pitämään talouden pyörät pyörimässä. Kun kuluttaja jaksaa kuluttaa, syntyy hedelmällinen kierre, jossa syntyy lisää työtä, tavaraa ja kulutusta. Hallitukset pyrkivät välttämään päinvastaista tilannetta kynsin hampain. Tämä mekanismi ylläpitää esimerkiksi pohjoismaista hyvinvointivaltiota. Yhteiskuntaa ylläpitävästä kuluttamisesta on tehty kansalaisten velvollisuus, johon hän saa yhteiskunnan tukea. Hyvinvointivaltio on halunnut 1960-luvulta lähtien taata tulonsiirroilla kulutusmahdollisuuden myös niille, jotka ovat palkkatyön ulkopuolella. Oikeudet ja velvollisuudet kietoutuvat toisiinsa, sillä yhteiskunnan tuki voi tarkoittaa myös yhteiskunnan valvontaa ja taloudellista epäitsenäisyyttä. Kuvio monimutkaistuu edelleen, kun kulutus suuntautuu tuontitavaraan. Tukeeko valtio silloin kuluttajakansalaisen kautta jonkin toisen maan kulutustavaratuotantoa?

Kuluttamisen vaikeus

Ostoksilla käyminen ja oman rahan käyttö on arkinen rutiini, mutta samalla vapauden symboli. Ostoksilla olija on olemassa samoilla ehdoilla kuin kuka hyvänsä. Sen vuoksi kuluttamiseen liittyy paljon yksityisiä mielihyvän tunteita ja arjen estetiikkaa. Se on luovaa toimintaa, jossa kuluttaja rakentaa omaa identiteettiään ja suhteitaan muihin. Tämä koskee yhtä hyvin synkeän romanttista goottinuorta kuin keskivertoäitiä lastenvaateostoksilla. Valinnat kertovat muille, keitä me olemme.

Kuluttamiseen liittyy myös paljon rooliodotuksia ja malleja, joita mainonta käyttää hyväkseen ja vahvistaa. Erityisesti naisten kuluttamiseen liittyy kahtalainen paine. Yhtäältä pitäisi olla viehättävä, toisaalta taloudellinen. Naisten kuluttajuus on jakautunut kiinnostavasti kahtia. Hän on ollut kodin taloutta säätelevä perheenemäntä, joka vastaa perheen välttämättömistä hankinnoista, mutta myös pilakuvien himoshoppaaja on nainen. Kumpikaan ominaisuus ei ole välttämättä sisäsyntyinen. Porvarillisen kulttuurin sukupuolisopimus suorastaan edellytti naiselta koristeellisuutta, joka teki miehen varakkuutta näkyväksi. Hyvinvointivaltion luoma taloudellinen hyvinvointi on lisännyt nimenomaan naisten taloudellista itsenäisyyttä ja muuttanut sukupuolten välisiä suhteita.

Miehen kuluttajarooli on värittömpämpi. Perinteisessä työnjaossa hänelle oli varattu tuotannon ja perheen elättäjän rooli. Mies-kuluttaja on nähty äärihahmona, keikarina, keräilijänä ja metroseksuaalina. Venemessuja ja rautakauppoja kiertävä mieskuluttaja on jäänyt hiukan syrjään. Mutta toki mieskin kuluttaa, vapaa-ajanvälineitä, autoja ja kodinelektroniikkaa. Miehen kuluttaminen saakin euroissa mitattuna aivan toisenlaisen painoarvon. Näyttäisi myös siltä, että miehen kaupallinen esineellistäminen on lisääntymässä. Toteutuuko kuluttajakansalaisten tasa-arvo, jos ulkomaisen kauppaketjun joulumainoksissa onkin mies alushousuissaan?

Kuluttamista on yritetty jakaa tarpeiden ja halujen tyydyttämiseen. Länsimaisessa ajattelussa tarpeet ja askeettinen yksinkertaisuus on noussut hyveenä haluja tyydyttävän, aistillisen hedonismin ohi, ja myös olosuhteet ovat suosineet yksinkertaisuutta. Suurin osa suomalaisista on aina ollut köyhiä. Säästäväisyys on ollut tärkeä hyve, ja tuhlaamista on pidetty pahana. Sota- ja pula-ajat ovat pakottaneet ihmiset kehittämään pitkälle vietyjä säästämisniksejä. Perinne elää. Kaupunkilaisetkin tekevät yhä paljon käsitöitä ja keräävät marjoja ja sieniä. Monet elävät vapaa-ajan asunnoilla lähes omavaraistaloudessa. Silti 1960-luvulta lähtien hedonismi ja

128

Mc Donald'sin vastainen mielenosoitus

Hakaniemen torilla.

Valokuva Tuomas Jääskeläinen 1997.

Elannon leipämyymälä 1950-luvun alkupuolella.

sen tavoittelu ovat pyrkineet osaksi elämäntapaa, ja ovat tänään täysin hyväksyttyjä. Askeesi, kohtuullinen kuluttaminen voi sen sijaan olla hyvin poliittinen valinta. Tiedostava kansalainen haluaa vaikuttaa markkinatalouteen jopa maailmantalouden tasolla. Ostoksilla käymisestä on tullut poliittista. Jotkut kokevat kuluttamisen jo nyt niin ristiriitaiseksi alueeksi, että kontrolloivat sitä kaikin tavoin ja jopa pyrkivät siltä pois.

Kansalaisuutta toteutetaan kuluttamalla, sillä markkinataloudessa ihmiset osallistuvat päätöksentekoon tekemällä kulutusvalintoja. Kuluttamalla otetaan kantaa sekä ihmisten että eläinten asemaan ja koko maailmankaupan rakenteeseen puhumattakaan terveysnäkökulmasta. Kuluttaja kohtaa kaupoissa lasten valmistamat urheiluvälineet, tarhaturkikset ja orjatyövoiman poimimat tomaatit. Miten pitäisi valita ja kennellä on valta valita, toimeentulotuen varassa elävällä yksinhuoltajalla? Kulutusyhteiskunnassa raha liittyy saumatta valtaan. Voiko kulutusyhteiskunnassa toimia kansalaisena, jos ei voi tai halua kuluttaa?

Kirjallisuus

Bauman, Zygmunt 1998. Work, Consumerism and the New Poor. Buckingham: Open University Press.

Campbell, Colin 1987. The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism. Oxford: Blackwell.

Erlaisia kulutusuria Suomessa. Kirsti Ahlqvist ja Anu Raijas (toim.). Helsinki: Tilastokeskus 2004.

Kortelainen, Anna 2005. Päivä naisten paratiisissa. Helsinki: WSOY.

Mauss, Marcel 1999. Lahja. Vaihdamme muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa. Helsinki: Tutkijaliitto.

Mäenpää, Pasi 2004. Kansalaisesta kuluttajaksi. Teoksessa Koti, kylä ja kaupunki. Suomen kulttuurihistoria 4. Kirsi Saarikangas, Pasi Mäenpää ja Minna Sarantola-Weiss (toim.). Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Pantzar, Mika 2000. Tulevaisuuden koti. Arjen tarpeita keksimässä. Helsinki: Otava.

Simmel, Georg 1987. Philosophie des Geldes. Berlin: Duncker & Humblot. [Alkuteos 1900.]

KOLMAS IKÄ

Irma Savolainen

Suomi eläköityy sitä mukaa kuin suuret ikäluokat poistuvat työelämästä. Vuoden 2005 alusta lähtien meillä on voinut valita, milloin siirtyy eläkkeelle. Ikähaarukka on 63–68 vuotta. Suomessa ei vielä kuitenkaan ole päästy siihen, kuten vaikkapa Yhdysvalloissa, missä varsinaista eläkeikää ei enää ole. Siellä ihminen vetäytyy työelämästä silloin, kun hänestä parhaiten siltä tuntuu. Tuntuu siltä, että Suomessa työkokemusta arvostetaan melko vähän tai sitten vaatimukset ovat kohtuuttomat. Asia on toistaiseksi lapsenkengissä, tehokkain työntekijä on noin 25–30-vuotias henkilö, jolla on isot lapset ja jolla on vuosien työkokemus omalta alalta, muualla kokemus on vankin tekijä, ikä useinkin sivuseikka (USA, Tanska).

Eläkeläiset muodostavat ennen pitkää hyvin suuren väestöosan, jonka toivomukset on otettava huomioon. Eläkeläisillä on usein enemmän rahaa käytössään, kun omaisuutta ei säästetä seuraaville sukupolville. Tällä ikäryhmällä on mahdollisuus harrastaa, matkustaa, opiskella ja huvitella. Niinpä mainonta on ryhtynyt suuntaamaan viestiään sille entistä enemmän. Pyrkimyksenä on, että vanhusväestö, jota ei vanhuksiksi saa kutsua, vaan josta käytetään mieluiten kiertoilmaisuja seniorikansalaiset, kolmas ikä jne., asuisi mahdollisimman kauan kotona. Palvelua saa, jos on varaa maksaa yksityissektorille, sillä kuntien kotipalveluja ulkoistetaan ja ajetaan alas.

Toistaiseksi yhteiskunta ei ole ottanut huomioon niitä muutoksia, joita väestön ikääntyminen tuo tullessaan. Vaatetusteollisuus tekee nuorisomuotia, vaikka nuorisolle tehdyt kaavoitukset eivät käy ikääntyneille. Elintarviketeollisuuden, varsinkin einesten osalta, suosituin pakkauskoko on neljälle hengelle. Kuitenkin esimerkiksi Helsingissä yhden hengen talouksia, ns. sinkkotalouksia, on muita enemmän. Saksassa on juuri huomattu, että tällä hetkellä jo kolmannes väestöstä on yli 50-vuotiaita ja määrä on yhä kasvussa. Tämä kasvava joukko tarvitsee palveluita ja on valmis maksamaan niistä. Suuri vanhusväestö on tulevaisuudessa kuluttajana kannattava kohderyhmä, politiikasta puhumattakaan.

Matkajärjestäjät ovat vuosikausia houkutelleet eläkeläisiä viikkojen pituisille etelänlomille talvisaikaan. Nousukauttaan elävät asunnonvälittäjät, jotka tarjoavat kakkosasuntoja Etelä-Euroopasta. Ei enää pidetä ylellisyytenä, jos eläkeläinen asuu talvet Espanjassa ja vain kesät Suomessa. Pikemminkin sitä pidetään panostuksena terveyteen. Etelä-Euroopan paremmat terveyspalvelut houkuttavat Suomen ruuhkautuneita terveyspalveluja paremmin.

Korituoli 1950-luvulta.

Valokuva Erkki Salmela.

Liikunta tuntuu olevan elinehto, mikäli tiedotusvälineitä on uskominen. Eläkeläisille tarjotaan vesivoimistelua, sauvakävelyä, voimisteluryhmiä, mutta aivovoimistelu on jäänyt syrjään. Tosin työväenopistoja kansoittavat eläkeläiset, joille mielekäs tekeminen on elinehto.

Eläkeläinen ei ole tuottava työntekijä, joten hänen on useinkin tyydyttävä siihen, mitä saa. Julkisuudessa puhutaan kauniisti vanhusväestön hoidosta, todellisuus on toinen. Eläkeläiset koetaan kunnallisena rasitteena, suoritteena. Todellisuudessa eläkeläisväestö maksaa mukisematta veronsa eikä vaadi palveluita, ennen kuin vasta sitten, kun omat voimat eivät enää riitä eikä avuliaita omaisia ole.

KUNNON KANSALAINEN

Näyttely Hakasalmen huvilassa 10.6.2006–15.6.2008

Tuotanto	Helsingin kaupunginmuseo
Tuottaja	Minna Sarantola-Weiss
Näyttelysuunnittelu	Arkkitehtitoimisto Jouni Kaipia / Jouni Kaipia, Jussi Salmivuori
Valaistussuunnittelu	Monographic Oy / Kimmo Karjunen
Näyttelytyöryhmä	Heli Halste-Korpela, Jari Harju, Tiina Heino, Elina Kallio, Eva Packalén, Riitta Pakarinen, Marja Pehkonen, Irma Savolainen, Sauli Seppälä, Hilikka Vallisaari
Konservointi ja esinehuolto	Minna Eränkö, Maarit Heikkinen, Leena Lehto, Ritva Mannermaa, Erna Vlassova, Novanni Oy, Arvotekstiilipalvelu Tupulatäkki Oy ja Osuuskunta Hämeenkosken Ratas
Näyttelyrakenteet	HKR-Tekniikka, Jari Hiltunen ja Viljami Valo
Näyttelyjulkaisun ulkoasu	Jouni Kaipia ja Jussi Salmivuori
Skannaus ja kuvankäsittely	Riitta von Koch, Markus Laine, Tero Suvilammi ja Lagarto Oy
	Kuvat ja esineet Helsingin kaupunginmuseon kokoelmista ellei toisin mainita.
Paperi	Munken Print White 150 g
Kirjapaino	Karisto Oy, Hämeenlinna. 2006
ISBN	952-473-674-8

KIRJOITTAJAT

Heli Halste-Korpela	intendentti, Helsingin kaupunginmuseo
Jari Harju	tutkija, Helsingin kaupunginmuseo
Elina Kallio	tutkija, Helsingin kaupunginmuseo
Sakari Kiuru	valokuvaaja, Helsinki
Tuomas Nevanlinna	filosofi, suomentaja, kirjoittaja, Helsinki
Eva Packalén	tutkija, Helsingin kaupunginmuseo
Riitta Pakarinen	yksikön päällikkö, Helsingin kaupunginmuseo
Minna Sarantola-Weiss	tutkimuspäällikkö, Helsingin kaupunginmuseo
Irma Savolainen	tutkija, Helsingin kaupunginmuseo
Sauli Seppälä	museolehtori, Helsingin kaupunginmuseo
Juha Sihvola	professori, johtaja, Tutkijakollegium, Helsingin yliopisto
Minna Uimonen	tutkija, Kristiina-instituutti, Helsingin yliopisto
Hilikka Vallisaari	museolehtori, Helsingin kaupunginmuseo

